

27

DE AGRARISCHE VERNIEUWINGEN OP AMELAND

RAPPORT

omtrent een sociologisch onderzoek naar de maatschappelijke
facetten van cultuurtechnische en bedrijfseconomische hervormingen
op het eiland Ameland

Rapporteurs:

Mr L. H. Bouma

Ir E. Tonkens, l.i.

Medewerker:

H. Weggelaar, soc. drs

LANDBOUW ECONOMISCH INSTITUUT
STICHTING FRIESLAND VOOR MAATSCHAPPELIJK WERK
1957

130 006

DE AGRARISCHE VERNIEUWINGEN OP AMELAND

Rapport
omtrent een sociologisch onderzoek naar de
maatschappelijke facetten van cultuurtech-
nische en bedrijfseconomische hervormingen
op het eiland Ameland

R a p p o r t e u r s :

Mr L.H. Bouma
Ir E. Tonkens, l.i.

Medewerker:
H. Weggelaar, soc. drs

LANDBOUW ECONOMISCH INSTITUUT

STICHTING FRIESLAND VOOR MAATSCHAPPELIJK WERK

1957

5200/FR
65-3500/FR

57/1303

<u>Inleiding</u>	1
<u>Eerste deel: De bevolking en haar bestaansbronnen</u>	
I. Demografisch en sociaal-economisch overzicht.....	6
II. Ruimtelijke produktieomstandigheden en bedrijfsvoering in de landbouw.....	14
III. De voorgenomen agrarische hervormingen.....	23
<u>Tweede deel: Het maatschappelijk leven</u>	
IV. De sociale structuur.....	31
V. De communicatie.....	44
VI. De diepere lagen van het cultuurpatroon.....	55
<u>Derde deel: De maatschappelijke zijden van de agrarische hervormingen</u>	
VII. De sociaal-mentale kanten van het boer-zijn	60
VIII. De ontwikkelingstendenties opgeroepen door de agrarische reconstructie.....	69
<u>Bijlagen:</u>	
A. Gegevens betreffende bedrijfsgrootte, bedrijfs- hoofd en arbeidskrachten	
B. Bedrijfsvoering en ruimtelijke produktieom- standigheden	
C. Arbeidskrachten-telling	
D. Leeftijdsopbouw der bevolking	
E. Bevolking naar leeftijdsgroep en dorp	
F. Vertrek, vestiging, overschotten en mobiliteit	
G. De mannelijke bercepsbevolking naar beroeps- groep, dorp en leeftijdsgroep	
H. Leden der vrouwenorganisaties te Hollum en Bal- lum	
I. Organisatiepatroon te Hollum naar levensbeschou- welijke richting	
J. Leidinggevenden	
K. Overzichtskaarten	
L. Literatuur	

INLEIDING

A. Algemene beschouwing

Tot voor enkele jaren omvatte, onder de vigour van de wet-1938, het begrip "ruilverkaveling" het omruilen van stukken land in dier voege, dat de tot één hoeve behorende stukken land zoveel mogelijk aaneensluitend zouden worden en tevens het verbeteren van de ontsluiting, van de waterhuishouding en van de structuur der grond zodanig, dat het gehele produktie-middel grond in een optimale toestand komt te verkeren. Tegenwoordig acht men deze maatregelen niet meer voldoende, terwijl het doel van de cultuur-technische ingrepen een ander accent heeft gekregen en omschreven kan worden als: het verbeteren van de technische uitrusting van het platteland ter bevordering van een aan de eisen des tijds aangepaste landbouw.

Eerzijds leidde dit tot verdere uitbreiding der zuiver technische maatregelen: verplaatsing der boerderijen zó, dat de "boer op zijn land" komt te wonen en optrekken van bedrijven tot boven een bepaalde minimum-grootte (door opkopen van vrijkomende bedrijven, ontginnen van woeste grond, droogmaken, inpolderen en verdelen van gemene weiden), zodat een economisch en sociaal verantwoord bestaan mogelijk is voor de boer en zijn gezin en de arbeidskracht van deze volledig benut kan worden. Aan deze uitbreiding van de cultuurtechnische bemoeiing werd door de Ruilverkavelingswet-1954 een wettelijke basis gegeven. Het geheel der tot dusver genoemde maatregelen noemt men "ruilverkaveling-nieuwe stijl".

Anderzijds is het inzicht gegroeid, dat het verbeteren van deze "uitwendige" structuur alléén niet voldoende waarborgen gaf voor het op modern peil brengen en houden van het agrarisch bedrijf, doch dat de geschapen middelen zullen moeten worden gebruikt op een wijze, die het meeste rendement geeft. Dit leidde tot een gelijktijdig met de ruilverkaveling entameren van verbeteringen in de interne structuur van het boerenbedrijf, n.l. tot het bevorderen van de toepassing van nieuwe methoden in de bedrijfsvoering door middel van een intensieve voorlichting en stimulerende subsidies.

Met het aldus meerzijdig benaderen van het agrarisch bedrijf kwam de noodzaak op, te vragen naar de mentale kwaliteiten van de boer (en diens eventuele medewerkende gezinsleden): zal hij (zullen zij) de bereidheid en de capaciteit bezitten tot het op efficiënte wijze leiden van een naar nieuwste inzichten toegerust bedrijf? Hierbij wordt er van de zijde van de sociale wetenschap op gewezen, dat denken en handelen van de mens behalve door economische motieven in belangrijke mate mede door factoren van andere aard bepaald wordt: traditie, zeden, publieke opinie en wereldbeschouwing. Veronachtzaming van deze sociaal-psychologische en sociaal-culturele elementen kan, ondanks perfecte technische uitvoering, leiden tot een teleurstellend resultaat. Wanneer de boer inzicht mist of wanneer hij door traditioneel denken of gemeenschapsdwang verhinderd wordt de hem gegeven middelen ook op een moderne wijze te gebruiken, zullen de gedane investeringen weinig rendement geven.

Denkt men daarbij nog aan de neerslag welke een groot project - "streekontwikkeling" als geïntegreerd geheel van cultuurtechnische en economisch-sociale maatregelen - op de gehele streekbevolking heeft, welke tenderen naar een totale reconstructie van het platte-

land ("schaalvergroting"), dan moet men tot de conclusie komen, dat de ruilverkaveling-nieuwe stijl een zodanig diep ingrijpend karakter heeft, dat naast de technische en economische toestand van het landbouwbedrijf in de onder handen te nemen streek ook de sociale en mentale situatie terdege in het oog moet worden gehouden.

Agrarisch-sociale voorlichting als nieuw specialisme en maatschappelijke begeleiding zullen niet gemist kunnen worden. Dit roept de noodzaak op naast het onderzoek naar de cultuurtechnische en bedrijfseconomische toestand ook het sociaal onderzoek in te schakelen, terwijl ook bij planning en uitvoering de onderscheiden groepen factoren voortdurend in onderling verband moeten worden gezien en gehanteerd.')

B. Het sociaal onderzoek

Theoretisch kan men zich nu voorstellen, dat het sociaal onderzoek optreedt in de navolgende fasen:

- a. vóór het opstellen der ruilverkavelingsplannen, dus gelijktijdig met de landbouwkundig-technische en bedrijfseconomische verkenning, in welk geval het onderzoek het karakter van een sociale structuur-analyse zal aannemen;
- b. na de planning en tijdens de uitvoering der cultuurtechnische en bedrijfseconomische ingrepen; in dit geval zal het accent vallen op het onderkennen en analyseren van de sociale weerstanden tegen technische en economische veranderingen, op het fungeren van de voorlichting en op het stimuleren van aanpassingsmechanismen;
- c. na de voltooiing der cultuurtechnische werken; de nadruk zal hier nog sterker dan in geval b vallen op de aanpassing van de mensen aan de nieuwe toestand en de verdere voorlichting, zowel op bedrijfseconomisch als op sociaal en cultureel terrein.

Vooropgesteld, dat sociaal onderzoek in al deze fasen van nut kan zijn, zal het karakter van ieder concreet onderzoek afhangen van het tijdstip, waarop het in het geheel inhaakt.

Het onderhavige onderzoek werd tot op zekere hoogte bepaald door het tijdstip, waarop het verzoek daartoe werd ontvangen. Dit laatste geschiedde eind mei 1956. De plannen voor de ruilverkaveling op de westelijke helft van Ameland waren reeds in grote lijn vastgesteld: over de ruilverkaveling was op 22 december 1955 reeds gestemd en de uitvoering daarvan was reeds aangevangen. Ook de hierop aansluitende intensievere bemoeiing op bedrijfseconomisch terrein was al ter hand genomen, voornamelijk doordat een commissie voor het streekverbeteringsplan was ingesteld, die bereids met het ontwerpen van plannen was aangevangen. Deze situatie zou aanleiding zijn tot een onderzoek als hierboven sub b bedoeld. Evenwel bleek bij analysering der motieven, welke tot het geven van de opdracht tot onderzoek leidden, dat nader inzicht in de totale sociale structuur van het gehele gebied niet kon worden gemist. Dit bracht, zouden tevens manifest wordende weerstanden en aanpassingsproblemen voldoende aandacht krijgen, zekere methodische bezwaren mede, welke niet geheel op bevredigende wijze konden worden opgelost. Een gunstige omstandigheid was weliswaar, dat in

---

')

1) Zie over een en ander uitvoeriger het rapport "Agrarische Samenleving en Maatschappelijk Leven" (1957) en de daarin geciteerde literatuur (uitgave Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk).

oktober 1955 reeds een voorlopige verkenning was verricht naar de sociale structuur en de te verwachten gevolgen van een komende ruilverkaveling-nieuwe stijl.

Niettemin was het bij de opzet en uitvoering van het onderzoek voortdurend een bezwaar, dat als het ware op twee niveaus moest worden gewerkt. De logische opbouw van dit rapport was hierdoor een moeizame bezigheid. Enerzijds toch was het primair nodig, de achterstand ontstaan door het ontbreken van een sociologisch onderzoek synchroon aan de landbouwkundige onderzoekingen vóór de planning in te halen, anderzijds begon allengs met het voortschrijven van de uitvoering de noodzaak tot het toespitsen van het onderzoek op concrete knelpunten te rijpen.

Teneinde nu een al te hybridische vormgeving te vermijden is de opzet van dit rapport aldus, dat het hoofdaaccent valt op de analyse van de sociale structuur, doch betrokken op de bestaande en reeds in uitvoering zijnde plannen tot ruilverkaveling op het westelijk deel van Ameland, terwijl een voorlopige concrete toespitsing naar de beleidsvragen toe in een afzonderlijke nota een plaats zal vinden. Aldus werkende is het mogelijk ook verder bij de uitvoering nog opkomende concrete detailproblemen op de voet te volgen (en in eventuele vervolgnota's weer te geven), zonder met het opleveren van het rapport te hoeven wachten, een rapport, dat anders noodwendig incompleet zou zijn.

Een verdere moeilijkheid was gelegen in de omstandigheid, dat, terwijl de ruilverkaveling zich afspeelt op het westelijk deel van het eiland, het "streekverbeteringsplan" het gehele eiland beslaat. Deze moeilijkheid werd aldus opgelost, dat de algemene structuuranalyse het gehele eiland omvat, doch op functionele detailpunten dieper werd ingegaan op de toestand van het westelijk deel.

C. Voorgeschiedenis van het onderzoek

In de week van 6 t/m 13 oktober 1955 waren reeds een aantal oriënterende gesprekken gevoerd door de socioloog der Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk met een 25-tal op Ameland wonende personen, waaronder een aantal boeren en verder onderwijzers, bekleeders van kerkelijke en administratieve ambten en andere personen uit de verzorgende sector. Tesamen met enkele demografische en economische hoofdlijnen waren de aldus verkregen gegevens verwerkt in een in maart 1956 gereedgekomen nota, welke o.m. werd besproken in de vanwege de Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk ingestelde "werkgroep ter bestudering van de maatschappelijke en sociologische aspecten van agrarische saneringsplannen". Tijdens het vooroverleg over het op te dragen onderzoek met de burgemeester en de rijkslandbouwconsulent was deze nota van veel nut voor het geven van een inzicht omtrent karakter en functie van een sociologisch onderzoek.

De op initiatief van het college van b. en w. der gemeente Ameland reeds eerder in het leven geroepen agrarisch-sociale commissie, welke tot taak zou krijgen het behartigen van de sociale en culturele begeleiding van de agrarische sanering, was inmiddels omgezet in een commissie voor het streekverbeteringsplan. Deze omzetting maakte het niet eenvoudiger ons aanvankelijke plan, n. l. om deze commissie te zien als een orgaan van advies en bijstand voor het in te stellen sociologisch onderzoek, uit te voeren. Het accent kwam immers nu te zeer te liggen op de technische voorlichting en de verbetering der bedrijfseconomische omstandig-

heden. Niettemin werd door deze commissie voor het streekverbeteringsplan de wens te kennen gegeven een sociologisch onderzoek in te stellen. Via de rijkslandbouwconsulent te Leeuwarden, die tevens secretaris is van de provinciale raad voor de landbouwvoorlichting, werd dit verzoek ultimo mei 1956 ontvangen door de Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk.

Het bestuur der Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk belastte zijn socioloog met de uitvoering van dit onderzoek, zulks in samenwerking met de gestationeerde streekonderzoeker van het L.E.I. in Friesland. Tevens werd voor de duur van het onderzoek nog een tweede socioloog door de Stichting aangetrokken.

D. De uitvoering van het onderzoek

Met de uitvoering werd een aanvang gemaakt in september 1956. Begonnen werd met een nadere overweging van het karakter van het onderzoek en van de daarop te baseren probleemstelling. Kennisgeving van rapporten en andere publicaties over de economische en landbouwkundige toestand gaven een eerste beeld van de achtergrond, waartegen het sociale onderzoek zou moeten plaatsvinden. Zodra mogelijk werd door het team contact opgenomen met de streekverbeteringscommissie, teneinde tot wederzijdse verduidelijking van de probleemstelling te geraken. Aan de hand van een tweetal nota's waarin reeds bekende gegevens over het agrarische bedrijf en de sociale structuur van het eiland summierlijk waren verwerkt en een beknopte probleemstelling was gegeven, werd in deze commissie een gesprek begonnen.

Dit contact werd voortgezet met plaatselijke gespreksgroepen, bestaande uit dorpsgewijze bijeengeroepen leden der agrarisch-sociale commissie. Introductie van nieuwverzameld materiaal in deze groepen leidde tot zeer instructieve gesprekken, welke mede door de informele sfeer waarin zij werden gehouden (zoveel mogelijk in de huiskamer van een der leden) belangrijk bijdroegen tot het over en weer groeien van inzicht zowel in de sociale problematiek als in zin en doel van het onderzoek. Oriënterende gesprekken met goed geïnformeerde inwoners sloten hierbij aan. Hiernaast werd de verzameling van gegevens over de bevolking: leeftijdsopbouw, beroepsstructuur, verenigingsleven, kerkelijke en politieke structuur enz. ter hand genomen. Een der teamleden verbleef in de periode medio september 1956 en 1 februari 1957 permanent op Ameland. Naast het verzamelen der genoemde gegevens en de verificatie ter plaatse, was het in het bijzonder zijn taak door voortdurende aanraking met het dorpsleven een totale indruk te verkrijgen van de samenleving in haar dagelijkse gang van zaken.

Op basis van de terreinverkennde nota, de oriënterende gesprekken, de verkregen impressies en de voorlopige uitkomsten van de verzamelde gegevens werd een gespreksschema ontworpen, dat door het ter plaatse gedetacheerde team-lid werd gebezigd bij het interview van een 20-tal bij de ruilverkaveling in Hollum en Ballum betrokken boerengezinnen, voornamelijk sollicitanten voor een nieuw te bouwen boerderij. Bijzondere aandacht werd daarbij gegeven aan de rol van de boerenvrouw.

In de periode van 1 februari 1957 af werden de op diverse wijze verkregen gegevens nader geordend en het concept-rapport opgesteld. Dit concept werd getoetst aan het oordeel van een aantal contactpersonen uit de verschillende dorpen, van welke de meesten reeds eerder inlichtingen hadden verstrekt. Deze toetsing be-

trof de juiste weergave van de feiten, terwijl discussies over de interpretatie van het verzamelde materiaal en over het effect der gebruikte formuleringen plaats hadden.

Rekening houdende met de gemaakte opmerkingen werd, na verkregen advies van de adviseur van de Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk, prof. dr Sj. Groenman, en het hoofd van de afdeling Streekonderzoek van het Landbouw Economisch Instituut, dr ir A. Maris, de definitieve redactie vastgesteld.

E E R S T E D E E L :

De bevolking en haar bestaansbronnen

I. DEMOGRAFISCH EN SOCIAAL-ECONOMISCH OVERZICHT

A. Enkele historische gegevens.

Het is niet onmogelijk, dat Ameland oorspronkelijk deel heeft uitgemaakt van het vasteland en daarvan later door stormvloeden is gescheiden. De vroegst bekende kaart (van omstreeks 1550) geeft Ameland echter reeds als eiland weer in nagenoeg de huidige vorm. De vormveranderingen van het eiland sedert ongeveer het jaar 1400 zijn veroorzaakt door de zee en door het zand. Aan de zuid-(wad) en westzijde heeft de zee grote stukken afgeslagen, waarbij o.m. de dorpjes Sier en Swartenwolde verdwenen zijn; verstuing heeft eveneens bijgedragen tot het verdwijnen van dorpjes. Aan de oostzijde, waar het eiland in een zandplaat eindigt, groeide Ameland tot voor kort steeds aan.

Van de staatkundige positie van Ameland is het oudst bekende feit de onderwerping in 1396 door hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, die het in 1398 in erfleen gaf aan Aernt, heer van Egmond en IJsselstein. Dit betekende, in een tijd waarin de Friezen in een voortdurende strijd met de graaf van Holland waren gewikkeld, een bijzondere positie voor Ameland. In de strijd tussen Jacoba en Jan van Beieren om de grafelijke waardigheid bleven de Amelanders met Holland op goede voet; zij waren niet zozeer onderdanen van de graaf, als wel door deze beschermden. Sedert omstreeks 1430 was de heerlijkheid in handen der Cammingha's, een Fries hoofdelingengeslacht, die zich later Vrij- en Erfheer van Ameland noemden. Vele malen is het bezit dezer heerlijkheid aangevochten, o.m. door de nakomelingen van de heer van Egmond. Nog in 1636 beleende de Keizer een zekere Zuhm met het eiland, hetgeen een grote deining veroorzaakte in de Nederlanden en een langdurige strijd tussen Cammingha en Zuhm, zowel processueel als gewapender hand, met zich bracht. Bij dit al bleven de Amelanders zelf onzijdig.

Na het uitsterven der Cammingha's in 1681 kwam het eiland in het bezit van de familie Thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg, die het in 1704 verkocht aan Johan Willem Friso, erfstadhouder van Friesland. Toen in 1795 de goederen van de stadhouder verbeurd werden verklaard kwam de vraag op waar Ameland eigenlijk bijhoorde: bij Friesland of als zelfstandig deel bij de Republiek. Een vraag, die in vroeger eeuwen reeds was gesteld: in 1405 besloot een Landdag namelijk, dat Ameland niet tot de grietenij Ferwerderadeel behoorde, een beslissing wel eens zo uitgelegd, dat het eiland onafhankelijk was van Friesland. In 1801 verklaarde de Staatsregeling Ameland tot deel van het departement Friesland. Bij de grondwet van 1814 is deze staatsrechtelijke toestand gecontinueerd. De vorsten uit het huis Oranje behielden de titel "Erf- en Vrijheer (-vrouwe) van Ameland".

De tot 1795 gegolden hebbende bijzondere staatkundige positie van Ameland heeft belangrijke gevolgen gehad voor het economische, kerkelijke en mentale leven. De Amelander vrijheid is een goed, waarop de eilander nog steeds trots is en zich gaarne beroept. Wegens de voortdurend betrachte onzijdigheid was het de Amelander schippers en vissers ook tijdens de Tachtigjarige oorlog mogelijk ongehinderd te varen. Philips II, Albertus en Isabella gaven in 1598, 1600 en 1629 onzijdigheids-verklaringen voor Ameland af; in de laatste van deze werd de eis van godsdienstvrijheid gesteld. Mede hierdoor werd er zowel aan de rooms-katholieken als aan doopsgezinen

den van verschillende richting geen enkel beletsel voor de uitoefening van hun godsdienst in de weg gelegd. (Ook Cromwell garandeerde in 1654 de neutraliteit van Ameland).

De welvaart is in de loop der eeuwen zeer wisselvallig geweest. De landbouw is het constante bestaansmiddel geweest, doch zij heeft tot in de laatste decenniën slechts een zeer karige bestaansmogelijkheid geboden. De periode van de grootste welvaart is geweest die van de walvisvangst, de zgn. Groenlandsvaart (tweede helft 17e en 18e eeuw), hetgeen nog duidelijk te onderkennen is in de dorpen: de meeste oudere voornamen huizen zijn blijkens hun muurankers in deze tijd gebouwd, in later tijd zijn er weinig gebouwd en hetgeen er aan bouwwerken uit die periode is, vertoont duidelijk minder allure. De walvisvaart verdrong de tevoren waarschijnlijk niet onbelangrijke vrachтоваart langs de Noordzeekust tot in Frankrijk. Zelf ging de walvisvaart ten onder in de franse tijd. Nadien bleven echter vele Amelanders individueel de zee bevaren, vooral op de zgn. "grote vaart". Met het opvoeren van het vaartempo noopte dit in de 19e eeuw velen tot een vestiging op de vaste wal, met name te Amsterdam. Van de eigen scheepvaart van het eiland was in de 19e eeuw alleen nog de visserij overgebleven, een nogal wisselvallig bedrijf. Aan het einde der vorige eeuw ging ook deze als zelfstandige bedrijfsvorm voor het eiland verloren. Velen namen toen dienst op de haringloggers van Vlaardingen en Embden, hetgeen in 1914 een einde nam. Sedertdien werden echter de mogelijkheden in de landbouw groter, terwijl het vreemdelingenverkeer van belang begon te worden.

B. De bevolking ')

Het aantal inwoners van de gemeente Ameland bedroeg 1 oktober 1956: 2454 en wel: 1224 mannen en 1230 vrouwen. Dit betekent een voortzetting van de grocitendentie, die de bevolkingsontwikkeling gedurende de laatste decenniën kenmerkt. In 10-jaren perioden beschouwd was deze ontwikkeling sedert 1840 als volgt: van een aantal van 1936 personen in 1840 steeg de bevolking tot 2354 in 1880, waarna een dalende tendentie inzette tot 1929 personen in het jaar 1930, terwijl sedertdien weer een toeneming optrad, aanvankelijk zeer gering, in de jaren 1942 t/m 1945 snel en na de oorlog iets minder snel doch gestadig.

Een parallel met de economische ontwikkeling is niet moeilijk aan te wijzen: de teruggang sedert 1880 hield ongetwijfeld verband met het vertrek van de zeevarenden naar Amsterdam en Rotterdam als gevolg van het hoger vaartempo van de stoomschepen en de daaraan gepaard gaande kortere ligperiodes in de thuishaven, hetgeen het de Amelander zeelui moeilijker maakte tussen twee reizen naar huis te vertrekken; de crisis- en oorlogsjaren gaven ook hier een opstuwung van de bevolking te zien wegens de geringere mogelijkheid en ook mindere aantrekkelijkheid om elders werk te aanvaarden; de toeneming na de oorlog houdt verband met de uitbreiding van het badgastenverkeer.

Dit komt nog duidelijker uit wanneer men de cijfers van de onderscheiden dorpen beziet: Nes, het administratieve, verzorgings- en

') Cijfers ontleend aan: D.A.Brouwer, Ameland, een sociaal-geografische studie van een waddeneiland (Amsterdam 1936); Provinciale Almanak, jaren 1953 t/m 1957; Statistische jaarboeken C.B.S. en gegevens van de gemeente-administratie.

toeristencentrum, vertoont sedert 1920 een ongebroken en steeds sneller wordende stijging; in Hollum, nog het grootste dorp, loopt de daling - in 1880 begonnen - door tot 1940, waarna een stijging intreedt die minder snel is dan die van Nes, Ballum schommelt sedert 1909 rond de 250 inwoners met een dieptepunt in de jaren -30; Buren toont een wat afwijkend beeld: sedert de eerste bekende cijfers (1810) is het steeds gegroeid: tot 1909 sterk, daarna tot 1940 schommelde het bevolkingsgetal rond de 300 en sedertdien rond de 350.

Een ander opmerkelijk verschijnsel is dat der geboortecijfers: terwijl het geboortecijfer van Ameland sedert 1850 steeds belangrijk beneden de geboortecijfers (in promille van de gemiddelde bevolking) van Friesland en Nederland heeft gelegen, ligt het thans (gemiddeld over de jaren 1951 t/m 1955) daar belangrijk boven, n.l. Ameland 25.5‰, Friesland 22.2‰ en Nederland 21.9‰. Dit hangt mogelijk samen met het minder dan voorheen wegtrekken van jonge gezinnen, hetgeen aan de betere economische omstandigheden toegeschreven kan worden.

De sterfte ligt nog steeds iets boven het landelijk gemiddelde. (gemiddeld 8.0‰, Nederland 7.6‰).

Wat de migratie') betreft, kan opgemerkt worden, dat het sedert 1880 en vooral sedert 1900 sterk toegenomen vertrek in de laatste jaren wel iets, doch niet belangrijk is teruggelopen, terwijl de vestigingen minder talrijk zijn dan in voorafgaande perioden (er waren vooral veel vestigingen in de jaren 1910-1930).

Het migratie-saldo is negatief "), hetgeen het met uitzondering van de jaren 1870-1880 voortdurend is geweest, en ligt niet op een lager niveau dan vóór de oorlogsjaren. De gemiddelde vestiging over de jaren 1951 t/m 1955 was: 27‰, het vertrek in dezelfde tijd: 38.2‰, het vertreksaldo: 11.2‰ van de gemiddelde bevolking.

Globaal genomen over de jaren 1948 t/m 1955 bestonden de meeste binnenlandse migratoire contacten met Friesland en Amsterdam. De totale binnenlandse mobiliteit (dus inkomende en uitgaande migratie tezamen) wijst dit duidelijker aan dan de vrij geringe vestigings- of vertrekoverschotcijfers, die in vele gevallen te zeer afhankelijk zijn van toevallige omstandigheden om conclusies te wettigen.

De mobiliteit in genoemde jaren bedroeg: (uit cijfers C.B.S.)

met de Friese kleibouwstreek	137
Loeuwarden	132
Amsterdam	111
Friese Wouden	101
Friese "greidhoek"	76
stad Groningen	47

Vervolgens met elk tussen de 30 en 40 personen: noordelijk Noordholland en Westfriesland, Groninger voonkoloniën, noordwest Overijssel, Groninger bouwhoek en Drents zandgebied.

De overige binnenlandse gebieden liggen alle beneden de 30 geval-

') Zie ook bijlage F.

") Dit lijkt in tegenspraak met de cijfers van bijlage F; het verschil houdt verband met het feit, dat hier alle migrerende individuen zijn geteld en in bijlage F gezinseenheden en zelfstandige migranten.

len; opvallend is het geringe contact, althans over de onderzochte periode, met steden als Rotterdam, Utrecht en Den Haag en met de overige waddeneilanden en het Groninger weidegebied.

De saldi zijn, zoals gezegd, ongeschikt voor het trekken van conclusies. In het algemeen geven de cijfers van de plattelandsgebieden een vertrekoverschot voor Ameland te zien, terwijl de stedelijke gebieden in doorsnee (uitgezonderd o.a. Amsterdam) minder toeloop uit Ameland hebben dan zij aan dit eiland afstaan, ongetwijfeld in verband met de terugkeer van meisjes (dienstboden!) naar Ameland. Dit laatste wordt bevestigd indien wij de migratiebeweging naar leeftijds- en beroepsgroepen onderscheiden. Daar zien we de groep "huishoudelijke beroepen" veel sterker bezet met terugkerenden dan met vertrekkenden. Dit geldt ook voor de verzorgende beroepen en "overige" beroepen. De enige groep met een aanzienlijk overschot aan vertrekkenden vormen de beroepslozen vooral in de jongste beroepsleeftijd (15-24). Boven de 55 jaar keren er meer terug dan er weggaan.

Vergelijken wij de jaren 1948 t/m 1951 met de periode 1952 t/m 1955 dan kunnen wij een sterke toeneming van het aantal uitgaande migranten, vooral in de leeftijdsgroep 15-24 jaar, constateren en wel in alle beroepsgroepen, uitgezonderd de landbouw. Hetzelfde geldt intussen voor de inkomende migratie, die overigens voor personen boven de 15 jaar in beide perioden groter is dan de uitgaande. Wij vinden hier dus, dat de negatieve migratiesaldi een gevolg zijn van het meer weggaan van kinderen beneden 15 jaar (in gezinsverband) en van oudere beroepslozen, terwijl boven de leeftijd van 15 jaar meer terugkeer naar of vestiging op het eiland plaats vindt van hen die een beroep uitoefenen; bij de vrouwen geschiedt dit op jongdiger leeftijd (n.l. 85% was beneden de 35 jaar) dan bij de mannen (slechts ruim 60% van de mannelijke immigranten was beneden de 35 jaar).

In verhouding tot hun aandeel in de beroepsbevolking bleven de agrariërs in mobiliteit ver beneden het gemiddelde (ongeveer 11% van de totale mobiliteit over de jaren 1948 t/m 1955), de verzorgers migreerden ongeveer in evenredigheid tot hun bevolkingsaandeel (26%), terwijl de vrouwelijke en overige beroepen ver boven het gemiddelde uitkwamen (met rond 33% en 30%).

In verhouding migreeren er uit Hollum en Ballum meer vrouwen dan uit Nes en Buren.

Onderscheiden we de bevolking naar geslacht, dan valt het vrouwenoverschot op, dat weliswaar niet groot is, doch sedert 1950 constant. Vergelijkt men dit met de cijfers welke Brouwer geeft over de periode van 1840 tot 1935, die een duidelijk en soms sterk mannenoverschot laten zien, dan valt de veranderde situatie ook hierdoor op.

De voornaamste oorzaak hiervan zal ongetwijfeld zijn de belangrijke toeneming na de oorlog van de werkgelegenheid voor meisjes en jonge vrouwen in het toeristenbedrijf, welke hen op het eiland bindt, terwijl zij vroeger veel als dienstbode elders gingen werken; voor de jongens staat daar geen gelijke toeneming der werk-mogelijkheden op het eiland tegenover.

Beschouwing van de leeftijdspyramide (bijlage D) leert, dat de vrouwen in vrijwel alle leeftijdsgroepen boven de 15 jaar in de meerderheid zijn; de geboorteverdeling is dus waarschijnlijk normaal (meer jongens dan meisjes), maar na het 15e levensjaar heeft de uitdunning sterker plaats onder de jongens en mannen dan onder de meisjes en vrouwen, althans voor het helen. Wat we verder zien is de bekende insnoering van de pyramide die op het bestaan

van een permanent migratieverlies wijst en die hier de leeftijds-groepen 15-19, 20-24, 25-29, 30-34 en 35-39 jaar omvat; de oude-re leeftijds-groepen zijn weer ongeveer "normaal" van relatieve grootte. Dit insnoeringsverschijnsel geldt voor mannen en voor vrouwen, doch voor de laatste iets minder sterk.

We mogen uit een en ander concluderen, dat Ameland niet in staat is zijn bevolkingsoverschot vast te houden, al komt er de laatste jaren ten gunste van de vrouwen enige verandering in.

Het is, gezien de kleine aantallen, niet verantwoord uit de leef-tijds-pyramiden van de diverse dorpen verstrekkende conclusies te trekken, wel wijzen wij er op, dat de beide grotere dorpen Nes en Hol-lum hetzelfde beeld te zien geven als Ameland-totaal, met dit ver-schil, dat in Nes, dat het grootste vrouwenoverschot van de vier dorpen heeft, de leeftijdsgroep meisjes van 15-19 jaar zeer sterk bezet is (dienstpersoneel in pensions en hotels!), terwijl in Hollum het (geringe) vrouwenoverschot meer veroorzaakt wordt door de hogere leeftijdsgroepen (zeemansweduwen?). Ballum en Buren, de meer zuiver agrarische dorpen hebben een mannenoverschot, vooral Buren; de pyramiden zijn hier zeer steil, die van Ballum met een zeer smalle basis (zie bijlage D).

De verdeling van de bevolking over de leeftijdsgroepen 0-14 jaar, 15-64 jaar en ouder geeft te zien, dat de bevolking van Ameland in verhouding tot die van Nederland als geheel aanmerkelijk meer ou-deren heeft: 12.5% is 65 jaar of ouder (Nederland: 8.4%), dat is nog meer dan in 1930 (Ameland 11.0%, Nederland 6.2%), terwijl de produktieve leeftijdsgroepen (15-64 jaar) aanzienlijk geringer zijn bezet n.l. 54.5% (Nederland 61.6%); de jeugdgroep is daaren-teen sterker bezet, n.l. 33% (Nederland 30%), hetgeen een belang-rijke vooruitgang betekent sedert 1930 (Ameland 26.5%).

De oudste groepen zijn het sterkst vertegenwoordigd in Ballum en Hollum (resp. 18.9% en 15.1% der dorpsbevolking), Nes en Buren hebben het grootste aandeel jongeren (resp. 37.4% en 34.1% der dorpsbevolking), terwijl Ballum en Buren in de produktieve leef-tijdsgroepen bovenaan staan (resp. 57.9% en 56.1% (zie voor een en ander bijlage E).

In Ballum is de gemiddelde leeftijd het hoogst (ca. 37 jaar), in Buren en Nes is deze het laagst (ca. 30 jaar); Hollum ligt tussen beide uitersten in (ca. 34 jaar).

C. De beroepsstructuur

Dat Ameland een overwegend agrarische gemeente is blijkt uit de cijfers omtrent de beroepsstructuur. Inmers van de totale beroeps-bevolking, in oktober 1956 groot 778 personen, is 43.5% rechtstreeks bij het agrarisch bedrijf betrokken (d.w.z. is boer, landarbeider of meewerkende zoon), terwijl de agrarisch verzorgende beroepen (zuivelfabriekspersoneel, fourage- en veehandel, controleurs etc.) 5.7% van de totale beroepsbevolking omvatten; bijna de helft van hen die een beroep uitoefenen doet dat direct of indirect in ver-band met de landbouw.

In de verzorgende sector (winkels, ambacht, w.o. ook bouwvak) vin-den wij 23.5% van de beroepsbevolking, terwijl de werkenden in de overige beroepen 27.3% der beroepsbevolking uitmaken (zie ook bij-lage G).

Tengevolge van de enigszins andere rangschikking der gegevens kun-nen geen zuivere vergelijkingen worden getrokken met de beide laatste volkstellingen 1930 en 1947, doch wel kan worden gecon-cludeerd, dat het aandeel van de landbouwbedrijven in de beroeps-

bevolking sedert 1930 enigermate is toegenomen (in 1930: 41.0%, in 1947: 42.3%), een toename welke in de verzorgende sector belangrijk groter is (in 1930: ongeveer 18%, in 1947: circa 21%), een en ander ten koste van de groep overige beroepen (in 1930 ongeveer 35%, in 1947 ongeveer 31%), waaronder met name de achteruitgang van het aantal zeevarenden (wegens vertrek naar elders, doch ook wegens verminderde belangstelling voor dit beroep bij jongeren) moet worden genoemd: van ongeveer 100 in 1930 tot minder dan 10 in 1956!

Beschouwd naar de leeftijd blijken in de hogere leeftijdsgroepen de agrariërs sterker vertegenwoordigd dan de andere groepen, de "overige verzorgers" sluiten daarop naar beneden aan en in de jongere leeftijdsgroepen komen in verhouding meer "agrarisch verzorgden" en "overigen" voor.

Naar dorpen verdeeld valt een groot verschil op tussen Ballum en Buren enerzijds en Hollum en Nes anderzijds; is in de eerste dorpen resp. 62.9% en 73.9% agrariër, terwijl de overige beroepsgroepen van geheel ondergeschikte betekenis zijn, in Hollum behoort 36.6% der beroepsbevolking tot de agrariërs en te Nes 28.5%. De centrumfunctie van dit laatste dorp komt uit in zijn ruim 35% verzorgers en evenveel overige beroepsbeoefenaren (gemeente- en veerdienstpersoneel etc.), terwijl Hollum met 11% agrarische en met 25% "overige" verzorgers en 27% "overigen" zijn rol als tweede verzorgingskern demonstreert.

De werkende vrouwen vindt men voor 3/4 in de groep "overige bedrijfstakken", meer dan de helft van hen is jonger dan 25 jaar. Het totaal der vrouwen met een beroep is 122.

In het kader van dit onderzoek is het nodig de groep agrariërs nog nader te analyseren. Onderscheiden naar de hoofdbezigheid van de mannelijke beroepsbevolking krijgen we de volgende opstelling (in percentages) ¹⁾.

mannelijke beroepsbeoefenaars	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Totaal
zuiver landbouw	17.8	32.6	7.7	30.7	17.3
agrariër met nevenberoep of neveninkomsten	7.0	13.4	6.4	19.8	9.8
meewerkende zoons	5.0	15.6	6.4	22.5	9.8
land-, bos- en grondarbeiders	11.1	6.0	11.4	7.2	9.9
niet-agrariërs met agrarisch nevenberoep	2.9	4.8	4.0	2.7	3.5
overige beroepen	56.2	27.6	64.1	17.1	49.7
	100.0 = 243	100.0 = 82	100.0 = 220	100.0 = 111	100.0 = 656

¹⁾ Eigen telling oktober 1956.

Ongeveer 1/3 van het aantal boeren blijkt een nevenberoep te hebben. Aangezien onder nevenberoep tevens begrepen zijn de verhuur van kamers in het badzeizoen en het beschikbaar stellen van de bedrijfsgebouwen als kampeerboerderij, moet hierbij echter niet gedacht worden aan een grote omvang van het aantal "halve boeren". Het is bekend, dat genoemde "nevenberoepen" betrekkelijk weinig tijd vergen, ook niet van de boerin, daar gewoonlijk niet gezorgd hoeft te worden voor maaltijden onz.; het is louter het beschikbaar stellen van een gemeubileerde woning. Het aandeel der "nevenverdieners" is in verhouding tot het totaal der boeren belangrijker in Buren en Nes (resp. rond 40 en 45% van het totale aantal bedrijven) dan in Ballum en Hollum (resp. rond 30 en 20%).

In nagenoeg dezelfde verhouding komen meewerkende zoons voor: in Buren en Nes meer dan in Ballum en Hollum. Hierop zal in hoofdstuk II nader worden ingegaan (blz. 19 en volgende).

Het aantal landarbeiders (totaal 14) is te verwaarlozen; er zijn in totaal 40 arbeiders werkzaam bij werkobjecten der Ned. Heide-maatschappij en een elftal bij het Staatsbosbeheer; al deze arbeiders zijn voornamelijk woonachtig in Nes en Hollum.

De niet-agrariërs, die als nevenbron van inkomsten het boerenbedrijf uitoefenen zijn evenmin talrijk; men vindt ze in alle dorpen. Vrouwelijke agrariërs (in totaal 9) zijn oudere weduwen, die het nominale hoofd van het bedrijf zijn, dat praktisch veelal uitgeoefend wordt door een zoon of ongehuwde broer.

D. Kerkelijke en politieke structuur

In kerkelijk opzicht valt Ameland uiteen in twee delen: een rooms-katholiek oostelijk en een protestants westelijk deel, met Nes als ontmoetingspunt. Het roomskatholieke deel omvat 34% van de bevolking, 37% behoort tot de hervormde kerk, 15.5% is doopsgezind, verder zijn er 9% gereformeerden en 4% onkerkelijken, terwijl niet meer dan 0.5% der bevolking een der overige kerkgenootschappen aanhangt. Buren is homogeen rooms-katholiek, er is daar geen protestant of onkerkelijke te vinden.

Nes is voor iets meer dan de helft roomskatholiek (53%), de hervormde kerk heeft er 28% der bevolking, de doopsgezinden 9%, gereformeerden 2% en onkerkelijken 8%.

Ballum kent slechts één roomskatholiek en één gereformeerd gezin; hervormd: 65%, doopsgezind 23% en enkele onkerkelijken.

Hollum is volledig protestants: 51% hervormd, 25.5% doopsgezind, 21% gereformeerd en 2.5% overigen.

De bepaling van de politieke oriëntatie aan de hand van de stembusuitslagen is niet eenvoudig. Er is n.l. een belangrijk verschil tussen de uitslagen der verkiezingen voor de gemeenteraad en die voor Provinciale Staten en Tweede Kamer.

Niet alleen hebben voor de gemeenteraadsverkiezingen de Partij van de Arbeid en Volkspartij voor Vrijheid en Democratie met partijlozen een lijstcombinatie (in 1946 ook de antirevolutionairen en christelijk-historischen), maar ook zijn de uitslagen afhankelijk van de gestelde kandidaten, waarbij ook de plaats van inwoning van invloed is. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1956 was de verhouding der stemmen als volgt: 23.5% KVP, 38.5% PvdA, 12% ARP, 16% CHU, 7.5% VVD, 1% CPN en 1.5% voor de kleinere partijen. (Hierin zit een zekere onzuiverheid, doordat een aantal badgasten op het eiland hun stem uitbrachten). De gemeenteraadsverkiezingen in 1953 gaven een uitslag voor de KVP van 27%, voor

de combinatie PvdA-VVD 40%, CHU 23% en ARP 10%.
Neemt men de uitslagen der verschillende verkiezingen (gemeente-
raad, Provinciale Staten en Tweede Kamer der Staten-Generaal)
van nà 1945 dooreen, dan kan men zeggen, dat globaal een kwart
der stemgerechtigde bevolking op de KVP stemt, ruim een derde op
de PvdA, bijna een vijfde op de CHU, terwijl de ARP en VVD ieder
ongeveer een tiende der stemmen trekken.
Daar er slechts twee stembureaus plegen te zijn is het niet moge-
lijk deze cijfers naar dorp te detailleren.

II. RUIMTELIJKE PRODUKTIEOMSTANDIGHEDEN EN BEDRIJFSVOERING IN DE LANDBOUW

A. Inleiding

Een korte historische inleiding betreffende de agrarische beroepsbevolking is van belang teneinde de huidige situatie begrijpelijk te maken en aan de beschrijving van de agrarische structuur meer reliëf te kunnen geven.

Tot aan het eind der 19e eeuw heerste op Ameland het volgende "systeem" van grondgebruik:

1. de hogere zandgrond als bouwland, noordelijk van de dorpen, voorzover binnen de dijken gelegen reeds van ouds particulier eigendom;
2. de betere zandgrond en veengrond als hooiland; deze zgn. mieden bestonden uit zeer kleine perceeltjes met onvoldoende wegen en waterlopen. Deze lagere zand- en veengronden, rond de dorpen gelegen, waren omgeven door voekerende dijken en werden collectief beheerd: niet alleen geschiedde het maaien volgens een vastgesteld schema, ook het gebruiksrecht werd periodiek opnieuw verdeeld;
3. de buitenweiden of markegronden, de gemeenschappelijke weide, in hoofdzaak bestaande uit kleigrond. Het beste grasland vindt men vanouds aan de zuidkant van het eiland (de zgn. grieën). Na 20 september kreeg men de zgn "vrijgang" en mocht het vee overal lopen, dus ook in de mieden en op het bouwland. Het bovengenoemde systeem is sinds 1900 sterk gewijzigd; aan dit historische gegroeide grondgebruikspatroon zit Ameland echter heden ten dage nog vast.

De verdeling der markegronden begon in 1900 op het westelijk deel van het eiland, Nes volgde enige tijd later, terwijl Buren eerst in 1927 zijn "Grie" ging verdelen. Ontrent de wijzigingen in de agrarische structuur geven wij het volgende cijfermateriaal:

Verdeling der markegronden:

1900 Hollum en Ballum	oppervlakte 1123 ha
1905 Nes en de Leyen	" 137 ha
1927 De Buregrie "Boerenstand van Buren"	" 235 ha

In de zelfde tijd kwamen nieuwe organisaties tot stand:

1896 Oprichting Waterschap "De Grieën" voor Hollum en Ballum	oppervlakte 1915 ha
1927 Oprichting Waterschap "Nes-Buren"	" 1180 ha

In 1915 kwam ten zuiden van Hollum en Ballum een zeedijk tot stand over een lengte van 8705 m; in 1930 een zeedijk ten zuiden van Nes en Buren, lengte 8600 m.

De onmogelijke kleine percelen in de Mieden van Hollum en Ballum leidden in 1916 tot de eerste vrijwillige ruilverkaveling van een oppervlakte van 190 ha. Vóór deze ruilverkaveling waren er 3659 percelen, gemiddelde oppervlakte 0.05.20ha; na de ruilverkaveling 219 percelen, gemiddelde oppervlakte 0.76.36 ha. Deze 190 ha had alleen betrekking op het dorp Ballum, in Hollum werd de zaak door 3 à 4 eigenaars tegengehouden. Toen in 1924 de 1e Ruilverkavelingswet werd aangenomen, werd nog dezelfde dag de aanvraag tot ruilverkaveling van de Miedelanden ten westen en oosten van het dorp Hollum ingediend, zodat dit de eerste aanvraag was onder de nieuwe wet. De oppervlakte van dit blok was 335 ha, bestaande uit 4895 percelen met een gemiddelde grootte van 7 are. Na de verkaveling ontstonden er 501 percelen van gemiddeld 62 are. De lengte van het wegenstelsel liep op van 3.2 tot 15.9 km.

De derde ruilverkaveling kwam tot stand in Nes-Buren in 1946, oppervlakte 562 ha.
 Vóór de verkaveling: 1620 percelen, gemiddelde oppervlakte 0.34 ha.
 Ná de verkaveling: 506 " " " " 1.11 ha.
 Bij deze verkaveling waren ook de vroegere markegronden betrokken, zodat de mogelijkheden hier groter waren dan in Ballum en Hollum. Voor het westelijk deel van Ameland is in 1953 een ruilverkaveling aangevraagd in het Waterschap "De Griên" (vroegere markegronden van Hollum en Ballum). Op deze ruilverkaveling, die het karakter van een agrarisch saneringsplan-nieuwe-stijl heeft, komen wij uiteraard in dit rapport nog uitvoerig terug.
 Ten oosten van het dorp Buren ligt de kwelder "Nieuwlandsrijd" met een oppervlakte van $\pm$ 575 ha, die nog steeds onbedijft is gebleven. Voor $\pm$ 300 ha bestaat deze kwelder uit waardevolle cultuurgrond. Het Nieuwlandsrijd wordt momenteel gebruikt voor het gemeenschappelijk weiden van jongvee. In verband met de afslag van waardevolle cultuurgrond aan de zuidzijde en het extensieve gebruik is het van belang, dat de plannen tot inpoldering van de kwelder, die al jarenlang de aandacht hebben, op korte termijn gerealiseerd worden. Voor het oostelijk deel van het eiland, waar vele kleine bedrijven zijn, zou de inpoldering van 300 ha goede cultuurgrond een belangrijke bijdrage leveren voor de verbetering van de agrarische bedrijfsuitkomsten.

B. Grondgebruik en bedrijfsgrootte

Het eiland Ameland beschikte in 1956 over $\pm$ 1900 ha cultuurgrond, waarvan bijna 200 ha tot de dorpsweiden van Hollum, Ballum en Nes behoort. In onderstaande gegevens over de bedrijfsgrootte-structuur zijn de dorpsweiden buiten beschouwing gelaten; er resteert dan $\pm$ 1700 ha cultuurgrond, die in bedrijven is verdeeld. Deze 1700 ha is verdeeld over $\pm$ 200 bedrijven (van 1 ha en groter), zodat de gemiddelde bedrijfsgrootte 8.50 ha bedraagt. In 1950 was de gemiddelde bedrijfsgrootte 8.45 ha, zodat er in de periode 1950-1956 een zeer geringe stijging plaatsvond. De verdeling van de bedrijven over de verschillende grootteklassen in de jaren 1885, 1910, 1933, 1953 en 1956 blijkt uit onderstaande tabel ¹⁾:

Grootte-klasse in ha	Ameland				
	1885	1910	1933	1953	1956
< 1				11	3
1 - 5	140	158	49	46	43
5 - 10	64	61	104	106	106
10 - 15	10	15	54	35	37
> 15	5		18	16	15
totaal	219	234	225	214	204

Het aanzienlijke verschil in bedrijfsgrootte-structuur tussen de jaren 1910 en 1933 is een gevolg van de verdeling der markegronden (1915), waardoor alle bestaande bedrijven vergroot werden; het

¹⁾ De cijfers over 1885, 1910 en 1933 zijn ontleend aan: Brouwer (a.w.); die over 1953 aan het rapport "De landbouw op Ameland" (Directie van de Landbouw, 1954) en die over 1956 aan de mei-inventarisatie (Prov. Voedselcommissaris).

aantal bedrijven nam door deze verdeling der vroeger gemeenschappelijke gronden dus niet toe. Vergelijken met 1933 is er een vrij belangrijke daling van het aantal bedrijven opgetreden (de bedrijven van 1 ha en groter zijn afgenomen met 24, vooral door daling van het aantal bedrijven van 10-15 ha).

De bedrijven beneden 1 ha zijn in exploitatie bij middenstanders, die het grondgebruik als bijverdienste benutten (hoofdzakelijk in Nes); het blijkt, dat dit aantal thans van geen betekenis meer is. De bedrijven van 1-5 ha zijn ten dele in handen van oudere boeren, ten dele ook van personen, die een nevenberoep uitoefenen. Van elf grondgebruikers uit de groep van 1-5 ha ligt het hoofdberoep buiten de landbouw. De vier dorpen, die Ameland telt, vertoonden in 1956 de volgende bedrijfs-grootte-structuur (bedrijven van 1 ha en groter):

Grootte-klasse	Nes	Buren	Ballum	Hollum
1 - 5 ha	(8)13	(8)13	(11) 6	(22)11
5 - 10 ha	(16)17	(29)38	(16)22	(43)29
10 - 15 ha	(5) 2	(17) 5	(19)10	(13)20
> 15 ha	(5) 7	(4) -	(3) 5	(6) 3
totaal	(34)39	(58)56	(49)43	(84)63

Tussen haakjes zijn de overeenkomstige cijfers van 1933 toegevoegd. Vergelijking tussen 1933 en 1956 leert ons, dat de daling van het aantal bedrijven hoofdzakelijk plaatsvond in Hollum en in mindere mate in Ballum, terwijl de daling in de groep van 10-15 ha vooral in Buren en ook in Ballum optrad. Merkwaardig is het, dat in Hollum de groep bedrijven van 10-15 ha juist in aantal is toegenomen. Uit deze tabel blijkt verder, dat het oostelijk deel van Ameland vooral Buren, thans het hoogste percentage kleine bedrijven telt. Hierbij dient men echter te bedenken, dat het "Nieuwlandsrijd" (zie blz. 15) tot nu toe in gebruik als gemeenschappelijke weide, in zekere zin als reserve-areaal kan worden beschouwd.

C. Bedrijfsvoering

Wat de produktiegegevens en de wijze van bedrijfsvoering betreft, kan in eerste instantie verwezen worden naar de rapporten van 1948 en 1954, uitgegeven door de Directie van de Landbouw ¹⁾. Uit deze rapporten komt echter niet duidelijk naar voren of en zo ja, in welke mate het niveau van de bedrijfsvoering lager ligt op Ameland dan in de Friese landbouwgebieden "aan de wal", de voornaamste conclusies ten aanzien van de bedrijfsvoering betreffende de wenselijkheid om meer hakvruchten te verbouwen, de melkveebezetting te vergroten, de produktie van het melkvee te verhogen, een doelmatiger voederwinning en intensievere beweidings en een uitbreiding van de varkens- en kippenhouderij. Aangezien de landbouwvoorlichting in vrijwel elk gebied nog bepaalde desiderata ten aanzien van de bedrijfsvoering heeft, kan uit deze conclusies niet zonder meer besloten worden tot een achterstand in de bedrijfsvoering van de Amelandse boer.

¹⁾ C. de Jong, De Boerenstand van Ameland (1948?); Directie van de Landbouw, De Landbouw op Ameland (1954).

Als gevolg van klimaatverschillen met het "Nederlandse vasteland" is op Ameland het vee nog vrij laat buiten, terwijl het voorjaar later is dan in het binnenland; het begin der jaargetijden is dus iets verschoven. Van een aanwijsbare invloed van het klimaat op de produktiemogelijkheden, vergeleken met het Friese vasteland althans, kan niet worden gesproken.

De Amelandse cultuurgrond is zeer overwegend in gebruik als grasland (gemiddeld $\pm$ 90%), zodat de veehouderij de hoofdbron van inkomsten vormt. De akkerbouw staat, afgezien van wat aardappelen voor eigen consumptie, volledig in dienst van de veehouderij. Ruim 70% van het bouwland wordt beteeld met granen, in hoofdzaak rogge en haver. Voederbieten en aardappelen beslaan samen ongeveer 1/4 van het akkerbouwareaal. Tussen de dorpen onderling zijn geen grote verschillen; dat Buren b.v. meer bietencultuur heeft dan Ballum en omgekeerd in Ballum meer graan wordt verbouwd hangt hoofdzakelijk samen met de bedrijfsgrootte-structuur: de kleine bedrijven hebben relatief meer bieten nodig voor het vee in verband met het weinige grasland. De Amelandse boer, zowel op de grotere als op de kleine bedrijven, is in de eerste plaats veehouder en de rundveehouderij vormt de basis van zijn bedrijf.

De schapenhouderij is van enige betekenis in Buren (waar de schapen op de kwelder het Nieuwlandsrijd en de zeedijk kunnen worden geweid) en tegenwoordig ook op west-Ameland, waar het vliegveld door schapen wordt afgegraasd; varkens houdt men op Ameland in hoofdzaak voor huisslachting, slechts in enkele gevallen in Nes is de kippenhouderij van betekenis en wel als nevenbedrijf uitgeoefend door niet-boeren.

In dit verband moet nog gewezen worden op de prima kwaliteit van de paarden; vanouds hebben de Amelandse boeren veel liefde voor de paardenfokkerij; vooral op west-Ameland is er belangstelling op dit terrein.

Teneinde een vergelijkingsmaatstaf te kunnen hanteren, hebben wij verschillende gegevens, die de bedrijfsvoering betreffen, verkregen van het Landbouw Economisch Instituut. Deze gegevens zijn vermeld in bijlage B; het betreft hier kengetallen, uitgedrukt in absolute cijfers of percentages en daarnaast in waarderingcijfers, van alle Friese gemeenten. De waarderingcijfers zijn voor alle gemeenten vermeld, de andere cijfers betreffen de gemeente Ameland en de landbouwgebieden. Uit de cijfers blijkt o.a. het volgende:

1. Het aantal melkkoeien per 100 ha voedergewassen is op Ameland lager dan in Friesland (met "Friesland" wordt bedoeld: het vasteland van deze provincie), maar hoger dan op de andere eilanden. In vergelijking met de Friese landbouwgebieden is dus een verhoging van de melkveebezetting wenselijk te achten; het waarderingcijfer voor Ameland ligt lager dan in enige gemeente op het Friese vasteland.
2. Het percentage gemaaid grasland is op Ameland eveneens laag vergeleken met Friesland en vrij hoog vergeleken met de andere eilanden. Ook in het rapport van 1954 wordt gewezen op de wenselijkheid, dat de weidepercelen op Ameland vaker gemaaid moeten worden.
3. Het percentage geruiterd hooi als percentage van de totale hooiwinning blijft op Ameland ook beneden het Friese peil, al is het waarderingcijfer voor Ameland even hoog als dat voor de meeste gemeenten in de Wouden. Door de invloed van het streekverbeteringsplan is dit percentage thans echter behoorlijk gestegen.

4. Wat het percentage bedrijven met rantsoenbeweiding en intensieve omweiding betreft slaat Ameland geen slecht figuur; het waarderingscijfer kan zich meten met dat van de Friese landbouwgebieden. Ten aanzien van de beweiding kan dus niet van een achterstand worden gesproken.
5. Het gebruik van hooihark en harkkoerder levert een waarderingscijfer op, dat overeenkomt met de Friese vouden.
6. Het percentage gecontroleerde koeien is zeer hoog (90%) en Ameland kan zich, wat dit betreft, meten met de Greidhoek.
7. Het arbeidseffect in standaarduren per volwaardige arbeidskracht is veel lager dan in Friesland ¹⁾. Enerzijds is dit ongetwijfeld een gevolg van de slechte verkaveling, anderzijds kan het samenhangen met het arbeidsaanbod. Aangezien de arbeidersbezetting niet opvallend ruim is, zal vooral de factor verkaveling het arbeidseffect in ongunstige zin beïnvloeden. Op de factoren verkaveling en arbeidersbezetting komen we in dit hoofdstuk nog terug.

Samenvattend kan uit de cijfers van het L.E.I. besloten worden, dat de melkveebezetting en het arbeidseffect (dat bepaald wordt door een veelheid van factoren, waaronder ook de veebezetting) als belangrijke "knelpunten" zijn te beschouwen naast minder belangrijke "tekorten" als het onvoldoende percentage gemaaid grasland en geruiterd hooi.

Hierbij moet het onvoldoende arbeidseffect als het centrale vraagstuk in de Amelandse landbouw worden beschouwd.

Het arbeidseffect kan men definiëren als het quotiënt van de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod. Aangezien de arbeidsbehoefte bepaald wordt door de agrarische produktie, kunnen wij inplaats van "arbeidseffect" ook de term "arbeidsproduktiviteit" gebruiken. De arbeidsproduktiviteit in de landbouw kan men definiëren als het quotiënt van de landbouwproduktie en het aantal agrarische beroepspersonen.

Een verhoging van de arbeidsproduktiviteit in de landbouw is derhalve op twee manieren te bereiken:

1. door verhoging van de landbouwproduktie;
2. door vermindering van het aantal in de landbouw werkzame personen.

ad-1. Op Ameland o.a. te bereiken door een vergroting van de melkveebezetting en door het introduceren van varkens- en kippenhouderij op de bedrijven ²⁾. Een betere verkaveling zal uiteraard een intensievere bedrijfsvoering mogelijk maken. Voorts is te denken aan bevordering van tuinbouw.

ad-2. Enerzijds te bereiken door vermindering van het aantal bedrijven en afvloeiing van boerenzoons, anderzijds door verbetering van de verkaveling en door mechanisatie en rationalisatie.

---

¹⁾ Bij de berekening van het arbeidseffect wordt uitgegaan van een doelmatige en rationele aanwending van de arbeid, zodat een redelijk arbeidstempo in de cijfers is verdisconteerd (het werkelijke arbeidstempo komt hierin dus niet tot uitdrukking).

²⁾ Hierbij moet worden opgemerkt, dat vervoersmoeilijkheden een uitbreiding van de varkenshouderij kunnen belemmeren.

D. De arbeidsbezetting in de landbouw

In 1956 waren er op Ameland 201 grondgebruikers met 1 ha en meer cultuurgrond, waarvan 11 de landbouw niet als hoofdberoep uitoefenden. Er resteren dus 190 hoofdberoep-landbouwers, waarvan ongeveer 1/3 nog in meerdere of mindere mate neveninkosten had buiten de inkomsten van het eigen bedrijf. Langezich in vele gevallen de werkzaamheden ten behoeve van deze nevenverdiensten niet door de boer worden verricht (o.a. winkel, pension voor zomergasten, kampeerboerderij), kunnen wij aannemen, dat slechts in enkele gevallen deze agrarische bedrijfshoofden een belangrijk deel van hun tijd niet op hun bedrijven werkzaam zijn.

In 1947 (C.B.S. - Volks- en Beroepstelling) bedroeg het aantal in de landbouw werkzame boerenzoons 65; in 1955 werkten 17 zoons van 25 jaar en ouder mee op het ouderlijk bedrijf, het aantal in de landbouw werkzame zoons van 15-25 jaar is voor 1955 niet bekend. Volgens de bij de landbouwinventarisatie van 1956 (mei-telling) verzamelde gegevens zouden er toen 68 meewerkende zoons zijn geweest, waarvan 22 van 25 jaar en ouder. (Een onbekend aantal van deze 68 had echter nog een nevenfunctie.) In overleg met de assistent van de R.L.V.D. werd getracht het werkelijke aantal meewerkende zoons, dat volledig of voor het grootste deel van het jaar op het ouderlijk bedrijf werkzaam is, uit te zoeken (alleen voor het dorp Ballum leidde dit tot een betrouwbaar resultaat). De moeilijkheden zijn namelijk gelegen in het feit, dat in verschillende gevallen zowel de vader als de zoon geregistreerd zijn als bedrijfshoofd in de landbouw en bij de zoons, die ten dele thuis, ten dele elders werken. Uit inlichtingen, verkregen bij ter plaatse goed bekende personen en uit gegevens van het bevolkingsregister werd ook voor de drie overige dorpen het aantal meewerkende zoons benaderd. In onderstaande tabel zijn de resultaten vergeleken met de bovengenoemde inventarisatie-gegevens (1956-I = Inventarisatie, 1956-II = Onderzoekresultaat).

Aantal in de landbouw werkende boerenzoons

Gebied	ouderlijk bedrijf		elders i/d landbouw	totaal		
	1956-I	1956-II	1956	1947	1956-I	1956-II
Ballum	15	8	-		15	8
Hollum	15	14	1		16	15
Nes	15	9	-		15	9
Buren	23	21	6		29	27
Ameland	68	52	7	65	72	59

Vergeleken met 1947 is het aantal in de landbouw werkende boerenzoons dus enigszins gedaald. Voor de berekening van de opvolgingskans - uitgedrukt in de generatiedruk - dienen wij ook met de niet op het ouderlijk bedrijf werkende zoons te rekenen.

Wanneer wij de gemiddelde opvolgingsleeftijd voor de toekomst op 28 jaar stellen en ons op het standpunt stellen, dat wij de bedrijven van 1 - 3 ha kunnen climineren als zijnde niet levensvatbaar (afgezien van tuinbouw), dan komen wij tot de volgende gene-

ratiedrukcijfers ¹⁾.

Gebied	Bedrijven 3 en meer ha (a)	In de land- bouw werken- de zoons (b)	Aankomende zoons (0 - 15j)	Generatie- druk $\frac{1/13b}{1/33a}$
Buren	53	27	52	1.25
Nes	33	9	30	0.69
Hallum	41	8	26	0.50
Hollum	57	15	43	0.66
Ameland	184	59	151	0.81

De generatiedruk is op Ameland dus betrekkelijk laag, indien de 3 ha-grens als minimum wordt aangenomen. Alleen in Buren ligt zij ver boven de eenheid. Vooral het westelijk deel van het eiland blijkt een lage generatiedruk te hebben. Gezien de huidige bedrijfs-grootte-structuur is er, behalve in Buren, dus geen sprake van een boerenzoons-overschot; integendeel kan men, met name in Hollum en Ballum, spreken van een tekort aan opvolgers. Een sanering van de bedrijfs-grootte zou op west-Ameland dus niet behoeven te stranden op het boerenzoonsvraagstuk. Bij de bespreking van de agrarische saneringsplannen komen wij nog weer op deze kwestie terug. Ook de berekening van de noodzakelijke afvloeiing van aankomende zoons zal in het kader van de bedrijfs-groottesanering moeten worden beschouwd.

Voor de berekening van de arbeidsbezetting is tenslotte nog het aantal vreemde arbeidskrachten van belang. In 1948 werd dit aantal door De Jong geschat op + 25. Volgens de arbeidskrachtentelling van 1953 van het C.B.S. (vgl. bijlage C) waren er in genoemd jaar 19 arbeidsjaareenheden van "overige arbeidskrachten". De inventarisatie van 1956 telt 28 "vreemde arbeidskrachten" (ten dele zijn dit ook op het ouderlijk bedrijf werkende zoons, ten dele losse landarbeiders).

Voor onze globale berekening van de arbeidsbezetting menen we dan ook het aantal "landarbeiders" te mogen omrekenen op + 20 volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.). Onder "landarbeiders" verstaan wij dus ook de niet op het ouderlijk bedrijf werkende boerenzoons. Tevens worden hieronder begrepen inwonende familieleden van het bedrijfshoofd (i.c. 2 vaders, 1 schoonvader en 1 neef).

De omrekening van de arbeid der agrarische gezinsleden, in het jaar 1956 verricht, kan alleen voor boeren en neewerkende boerenzoons vrij exact plaatsvinden.

Voor de omrekening in volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.) hantieren wij de volgende normen:

1. bedrijfshoofden tot 65 jaar op bedrijven van 5 ha en groter = 1 v.a.k.
2. idem op bedrijven kleiner dan 5 ha = $\frac{1}{2}$ v.a.k.
3. bedrijfshoofden van 65 jaar en ouder = $\frac{1}{3}$ v.a.k.
4. neewerkende zoons van 25 jaar en ouder = 1 v.a.k.
5. idem jonger dan 25 jaar = $\frac{3}{4}$ v.a.k.

¹⁾ De "generatiedruk" drukt uit de verhouding tussen het aantal op een bedrijf wachtende zoons en het aantal bedrijfshoofden dat geacht kan worden af te vallen.

Het resultaat is dan respectievelijk:

ad-1. $162 - (7 + 24) = 131$ v.a.k.;

ad-2. $31 \times \frac{1}{2} = 15\frac{1}{2}$ v.a.k.;

ad-3. $39 \times \frac{1}{2} = 19\frac{1}{2}$ v.a.k.;

ad-4. 17 v.a.k.;

ad-5. $35 \times \frac{3}{4} = 26\frac{1}{4}$ v.a.k..

Een optelsom leidt tot de volgende mannelijke arbeidsbezetting in 1956: bedrijfshoofden 166 v.a.k.
 meewerkende zoons + 43 v.a.k.
 landarbeiders + 20 v.a.k. (7 boerenzoons)

totaal +229 v.a.k. (mannen)

Volgens de C.B.S.-telling van 1953 waren er toen 301 arbeidsjaareenheden, d.w.z. 301 personen, die gemiddeld een jaar lang in de landbouw hadden gewerkt. In dit cijfer zit geen volwaardigheidsnorm en is ook de vrouwenarbeid verdisconteerd (+ 17 jaareenheden). Vooral ten aanzien van de vrouwenarbeid zijn de arbeidskrachten-tellingen doorgaans weinig betrouwbaar. Wij schatten de verrichte vrouwenarbeid in de landbouw dan ook niet hoger dan + 10 v.a.k. in 1956. In totaal komt de arbeidsbezetting dan overeen met 239 v.a.k. Voor de provincie Friesland werd in 1953 de gemiddelde omrekeningsnorm op 0.833-becijferd, toepassing van deze norm op Ameland-1953 leidt tot + 250 v.a.k. Een daling van het aantal v.a.k. in de periode 1953 - 1956 moet niet onwaarschijnlijk worden geacht, zodat het eindcijfer 239 ons wel betrouwbaar schijnt.

Aangezien zowel het aantal volwaardige landarbeiders als het aandeel van de vrouwenarbeid per dorp onbekend is, volstaan wij met het vergelijken van de, deels op schattingen berustende, arbeidsbezetting op het oostelijk en het westelijk deel van Ameland:

Arbeidsbezetting in v.a.k.		Arbeidsbezetting in v.a.k.	
O-Ameland (Nes-Buren)		W-Ameland (Hollum-Ballum)	
Bedrijfshoofden	75 $\frac{1}{2}$	Bedrijfshoofden	90 $\frac{1}{2}$
Meewerkende zoons	+ 25	Meewerkende zoons	+ 18
Landarbeiders	+ 10	Landarbeiders	+ 10
Vrouwenarbeid	+ 6	Vrouwenarbeid	+ 4
<hr/>		<hr/>	
Totaal	116 $\frac{1}{2}$	Totaal	122 $\frac{1}{2}$

Indien wij de dorpsweiden van Hollum, Ballum en Nes, alsmede het "Nieuwlandsrijd" (Buren) buiten beschouwing laten (inscharing van vee), dan komen wij tot een arbeidsbezetting op o-Ameland van 1 v.a.k. per 6.2 ha cultuurgrond en op w-Ameland van 1 v.a.k. per 8.2 ha cultuurgrond.

In de provincie Friesland kwam in 1955 de arbeidsbezetting ongeveer overeen met 1 v.a.k. per 7.4. ha; vergeleken met Friesland heeft oost-Ameland dus een ruime en west-Ameland een krappe arbeidsbezetting.

Wanneer de 239 v.a.k. van Ameland worden betrokken op de 1700 ha cultuurgrond, dan komt de arbeidsprestatie per v.a.k. overeen met de hoeveelheid arbeid, die op 7.1 ha verricht moet worden.

Hoewel de arbeidsbezetting op Ameland dus ruimer is dan in de provincie Friesland, is het verschil vrij gering te noemen. Aangezien echter in Friesland de arbeidsbehoefte per ha groter is, n.a.w. de bedrijfsvoering intensiever, blijkt het arbeidseffect op Ameland lager dan in Friesland.

In het rapport-De Jong is getracht de arbeidsbezetting in 1953 te objectiveren door deze te betrekken op de melkveebezetting. Aangezien het aantal v.a.k. in dit rapport te laag is genomen in het licht van de arbeidskrachtentelling 1953 komen wij tot een andere uitkomst dan De Jong. Volgens onze berekening, waarbij dus andere normen zijn gehanteerd, waren er in 1953 + 250 v.a.k. per 1548 melkkoeien (op bedrijven van 1 ha en groter volgens gegevens R.L. V.D.). Dit komt overeen met 1.61 v.a.k. per 10 melkkoeien. In 1956 waren er 239 v.a.k. per 1582 melkkoeien, hetgeen overeenkomt met 1.5 v.a.k. per 10 melkkoeien. De veebezetting is dus enigszins gestegen, terwijl de arbeidsbezetting in geringe mate daalde. Aangezien op Ameland, waar de melkveeproductie bepalend is voor de bedrijfsinkomsten, de melkveebezetting nagenoeg de produktiviteit van het landbouwbedrijf weergeeft, kan de arbeidsbezetting per eenheid melkvee hier vrij goed de arbeidsproduktiviteit weergeven. Uit de cijfers blijkt dus, dat de arbeidsproduktiviteit is gestegen in de periode 1953-1956; zij is echter nog steeds laag in vergelijking met de Friese weidestrecken, waar 10 (of meer) melkkoeien per v.a.k. normaal geacht wordt.

III. DE VOORGENOMEN AGRARISCHE HERVORMINGEN

A. De agrarische sanering

Op het terrein van ruilverkaveling bestaan op Ameland de volgende plannen:

- a. De Grieën, een oppervlakte van circa 1800 ha onder Hollum en Ballum. In de Grieën zullen 20-30 boerderijen worden gebouwd, welke worden uitgegeven aan boeren, die thans in de dorpen wonen. Deze ruilverkaveling is momenteel in uitvoering.
- b. Het Nieuwlandsrijd, 4 à 500 ha, waarvan + 300 ha geschikt als cultuurgrond, momenteel een gemeenschappelijke weide. Ook hier zullen boerderijen verrijzen. Er is nog geen aanvraag ingediend.
- c. Vermoedelijk zal men te zijner tijd ook het Schorum, een gemeenschappelijke weide van 30 à 35 ha onder Nes, in de saneringsplannen betrekken.

De ruilverkaveling "De Grieën" vormt de belangrijkste ingreep in de agrarische structuur van het westelijk deel van het eiland; wij zullen derhalve aan dit project bijzondere aandacht wijden.

De aanvraag is ingediend door het bestuur van het Waterschap "De Grieën", waarbij de voornaamste redenen tot het indienen van het verzoek de volgende waren:

1. de zeer slechte afwatering;
2. de onvoldoende en ondoelmatige ontsluiting (zeer slechte en onverharde wegen), waardoor een doelmatige exploitatie van de landbouwgronden niet mogelijk is;
3. de ondoelmatige kavelindeling (versnippering en verspreide ligging).

De tegenwoordige verkaveling is uitgesproken slecht, aangezien bijna alle boeren woonachtig zijn in de dorpen Hollum en Ballum. De percelen zijn zeer versnipperd en liggen zeer verspreid: 20 perceeltjes en meer per gebruiker zijn geen uitzondering. De navolgende tabel geeft een inzicht in het aantal percelen, dat bij de verschillende bedrijven, ingedeeld in grootte-klassen, in gebruik is.

(Bron: Cultuurtechnische Dienst, Provinciale Directie Friesland)

grondgebruik	aantal bedrijven	aantal percelen +	totaal ha's cult.grond +
1. bedrijven			
kleiner dan 1 ha	2	5	1
1 - 5 ha	24	165	70
5 - 10 ha	57	615	500
10 - 15 ha	28	535	340
groter dan 15 ha	8	105	170
sub-totaal	119	1425	1080
2. gemeenschappelijke weiden		6	60
3. vliegveld		1	75
4. woeste grond		75	350
5. water, wegen, etc.		125	225
totaal		1632	1790

Ongeveer 45% wordt gepacht of ca 500 ha. Het land, dat door de boeren gepacht wordt, is eigendom van kerkgenootschappen, familieleden en diverse personen (o.a. ouderen, die van de pacht proberen te leven).

Voorts werkt de verspreide ligging van de eigendommen en de slechte bereikbaarheid de verpachting in de hand.

De boven omschreven omstandigheden hebben geleid tot een extensief gebruik van de gronden.

In deze ruilverkaveling is boerderijenverplaatsing noodzakelijk. Zelfs kan gesteld worden, dat het al of niet slagen van de ruilverkaveling voor een groot gedeelte afhangt van het aantal boerderijen dat verplaatst zal worden, aangezien op een viertal bedrijven na, alle boeren in de dorpen Hollum en Ballum wonen (en enkele in Nes), zodat de meeste landerijen enkele kilometers van de bedrijfsgebouwen verwijderd liggen.

Een 20-tal boeren hebben zich in 1955 voorlopig bereid verklaard een nieuw bedrijfsgebouw te stichten in de polder. Tevens hebben zich een drietal boeren opgegeven voor een ontginningsboerderij. Verder werd de kans groot geacht, dat tijdens de uitvoering van de werkzaamheden nog enkele boeren bereid zullen worden gevonden zich in de polder te vestigen. Het is nog onzeker of het geschatte aantal wel gehaald zal worden. Door middel van deze vrij grote schaal beraamde boerderijenverplaatsing kan aanzienlijk op het wagenstelsel bespaard worden en wordt het resultaat van de ruilverkaveling aanmerkelijk groter, omdat naast de vertrekkende boeren ook de achterblijvende boeren in de dorpen een veel gunstiger kavelindeling kunnen krijgen.

Ook de behoefte aan sanering der bedrijfsgrootte is, gezien het grote aantal kleine bedrijven, zeer groot. Door middel van verdeling der gemeenschappelijke weiden, waarop ook de kleine boeren weiderechten hebben, is de mogelijkheid geschapen op vrij grote schaal deze te kleine bedrijfjes mee te laten profiteren, waarbij tevens gestreefd kan worden, door middel van uitkopen van grotere rechthebbenden, de kleinere bedrijven meer grond toe te delen dan hun evenredig deel. Deze gemeenschappelijke weiden bestaan allereerst uit de zogenaamde dorpsweiden van Hollum en Ballum, die een oppervlakte beslaan van ca 45 ha en een oppervlakte te ontginnen woeste terreinen van ca 35 ha. Verder zal getracht worden, de gemeenschappelijke beweide eigendommen van kerken en burgerlijk ambestuur, ter grootte van ca 15 ha, eveneens te verdelen.

Tevens zal nog geprobeerd worden door aankoop van gronden binnen het blok, dan wel door eventuele overplaatsing van enkele grondgebruikers uit het blok naar elders, gronden voor de sanering ter beschikking te krijgen.

Op voorstel van de "plaatselijke commissie" zullen in principe alleen de bedrijven boven 5 ha voor sanering in aanmerking komen, terwijl men de minimum-bedrijfsgrootte op 12 ha denkt te stellen. Voor de echte gezinsbedrijven (waar vader en zoon beiden volledig meewerken) denkt men aan een minimum-grootte van 16 ha.

Voor een sanering tot 12 ha is $\pm$ 140 ha grond nodig, voor een sanering van enkele bedrijven tot 16 ha is $\pm$ 35 ha nodig, in totaal dus 175 ha.

Aangezien de ingewikkelde eigendom-pachtverhoudingen een vlotte en bedrijfseconomisch verantwoorde toedeling ten zeerste bemoeilijken, heeft de plaatselijke commissie voorgesteld nog 135 ha pachtgrond aan te kopen via de Stichting Beheer Landbouwgronden (S.B.L.) en deze weer te verkopen aan de pachters. In het onderstaande is nog

een en ander opgenomen betreffende de werkwijze bij de sanering tot 12 ha:

Volgens de bij de mei-inventarisatie van 1956 verzamelde gegevens zijn er in de ruilverkaveling "De Grieën" 120 bedrijven, waarvan 88 kleiner dan 12 ha. Van deze 88 bedrijven komen 47 in aanmerking voor sanering.

(Bron: Cultuurtechnische Dienst, Provinciale Directie Friesland)

bedrijfs-grootte 1)	totale aantal	aantal met nevenberoep 2)	aantal zonder opvolger 2)	aantal bedr. in aanmerking v. san. 3)	hiervoor benodigde ha's 4)
< 5 ha	19	7	11	2	2x8 = 16 ha
5 - 6 ha	5	4	2	1	1x6.5 = 6.5"
6 - 7 ha	8	1	5	3	3x5.5 = 16.5"
7 - 8 ha	9	3	4	4	4x4.5 = 18 "
8 - 9 ha	7	-	2	5	5x3.5 = 17.5"
9 -10 ha	24	1	2	22	22x2.5 = 55 "
10 -11 ha	9	2	2	5	5x1.5 = 7.5"
11 -12 ha	7	2	1	5	5x0.5 = 2.5"
totalen	88	20	29	47	139.5ha

Opmerkingen:

- 1) Aangenomen is dat over het algemeen de bedrijfjes < 5 ha niet in aanmerking komen voor sanering, uitgezonderd die van enkele jonge actieve boeren zonder nevenberoep.
- 2) Zoals blijkt hebben de kleinste bedrijfjes meestal geen opvolger, waardoor de kans groot is, dat deze, indien vergoedingen worden gegeven, uitgekocht kunnen worden. Tevens is het aantal nevenberoepen in de klassen < 6 ha groot.
- 3) Hiervoor zijn die bedrijven genomen, waarin de boer zijn hoofdbestaan vindt en verder aan de eisen voldoet, wat betreft kwaliteit en opvolger.
- 4) Hiervoor is het verschil genomen tussen het gemiddelde van de klassegrenzen en het na te streven minimum van 12 ha.

De generatiedruk, die juist in het saneringsgebied vrij laag is (vgl. blz. 20), betekent dus een gunstiger factor in het kader van de landhervorming. Het is uiteraard van groot belang dat de gesaneerde bedrijven in de toekomst niet gesplitst worden en dus maximaal 1 zoon per bedrijf boer zal worden. Men zal zich reeds thans dienen te bezinnen op de beroepskeuze van degenen, die niet in het ouderlijk bedrijf hun emplooi zullen vinden. Op blz. 20 is het aantal aankomende zoons reeds per dorp vermeld. De noodzakelijke afvloeiing van deze 0-15 jarige zoons (1956) zal per jaar moeten bedragen:

Buren	1.9	(55%)
Nes	0.9	(45%)
Ballum	0.5	(28%)
Hollum	1.2	(38%)

Ameland 4.5 (45%)

Het saneringsgebied (betreft Hollum en Ballum), dus gemiddeld 1.7 per jaar bij handhaving van alle bedrijven van 3 ha en groter. In het gebied zal het aantal bedrijven echter wellicht teruglopen van 106 (≥ 3 ha) naar + 75. De noodzakelijke afvloeiing van agrarische jongeren zal in het te saneren gebied dan overeenkomen met 2.35 per jaar (bijna 50%), d.i. 35 zoons in de periode 1956-1971. Voor Ameland als geheel betekent dit, afgezien van de bedrijfs-grootte-sanering in Buren en Nes, een noodzakelijke afvloeiing van 77 zoons in genoemde periode. Deze uitkomst is uiteraard van belang in verband met de beroepskeuzevoorlichting ten behoeve van de schoolgaande jeugd.

B. Het streekverbeteringsplan

In het kader van de rationalisatie van de landbouw is men van overheidswege in 1956 begonnen met het opstellen van streekverbeteringsplannen voor bepaalde gebieden. De Landelijke Landbouwvoorlichtingsraad (waarin vertegenwoordigers van de overheid en van het bedrijfsleven zitting hebben) heeft ook het eiland Ameland aangewezen als streekverbeteringsgebied. De opstelling van het streekverbeteringsplan is op Ameland verricht in nauwe samenwerking tussen de vertegenwoordigers van het eiland en de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst.

De bedoeling van een streekverbeteringsplan is om gedurende enkele jaren in een bepaalde streek zoveel mogelijk (agrarische) verbeteringen aan te brengen of ingang te doen vinden. Daarnaast kan eventueel aandacht worden geschonken aan huishoudelijke en agrarisch sociale voorlichting.

Mede gezien het feit, dat er op Ameland reeds een agrarisch-sociale commissie was gevormd, is men overeengekomen, dat deze commissie tevens dienst zal doen als streekverbeteringscommissie. Totnu toe heeft de streekverbeteringscommissie zich niet bezig gehouden met agrarisch-sociale vraagstukken, aangezien de premiereregeling ten behoeve van de streekverbetering alle aandacht opeiste. Daarnaast heeft de commissie ten behoeve van de huishoudelijke voorlichting in 1956 een kracht aangetrokken, die een deel van haar tijd voor Ameland bestemt.

De premiereregeling-1956 betref in hoofdzaak een tegemoetkoming in de kosten bij overgang naar een meer rationele bedrijfsvoering. Bij aanschaf van hooiruiters en bij het bouwen van silo's wordt een premie van 30% gegeven, ook bij aanschaf van een weidepomp ontvangt men 30% premie; tevens ontvangt men een premie bij: kleine verbeteringen aan bedrijfsgebouwen (30% met een maximum van f.200.- per bedrijf), ruwvoederonderzoek (hooimonster f. 5.-, kuilmonster f.5.50), aankoop fokrammen (f. 50.- per ram), aankoop van goedgekeurd pootgoed en toetreding tot k.i.-vereniging en melkcontrôle-vereniging.

Andere subsidieposten betreffen het bezoeken van landbouwwinterscholen (f. 500.- per leerling per winter), het verstrekken van bedrijfseconomische overzichten aan de bedrijven en het vergoeden van de helft der bus- en bootkosten bij deelname aan excursies.

Door bovengenoemde maatregelen hoopt men de bedrijfsvoering op een hoger peil te brengen, de bedrijfsresultaten in gunstige zin te beïnvloeden en daarmee de welvaart van de agrarische bevolking te vergroten. De Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst heeft bovendien haar werkzaamheden op Ameland geïntensiveerd door het tijdelijk stationneren van een 2e assistent op het eiland.

Het aanwijzen van Ameland als streekverbeteringsgebied houdt te-

vens verband met de ruilverkavelingsplannen; men streeft in het algemeen naar het tot stand komen van een samenspel tussen cultuurtechnische maatregelen en bedrijfsvoorlichting. Het streekverbeteringsplan werkt echter ook buiten het gebied der ruilverkaveling-De Griet; het omvat n.l. het gehele eiland. De schakel tussen beide projecten wordt gevormd doordat enkele personen zowel lid zijn van de "plaatselijke commissie" voor de ruilverkaveling, als ook van de streekverbeteringscommissie en ook doordat er overleg is tussen de rijkslandbouwconsulent, die het secretariaat van de streekverbeteringscommissie vervult, en de cultuurtechnische dienst.

C. Sociale aspecten van de agrarische hervormingen

Door de agrarische sanering zullen enerzijds de produktiekosten op de landbouwbedrijven kunnen worden verlaagd en zullen er anderzijds zeer belangrijke mogelijkheden zijn voor produktieverhoging. In eerste instantie in het westen, later wellicht ook in het oostelijk deel van Ameland. In Hollum en Ballum wordt de bedrijfs-grootte-structuur ingrijpend gewijzigd, waardoor het gros van de bedrijven 12 ha of groter zal worden. Er vindt dus een verschuiving plaats naar de middelgrote bedrijven gepaard aan een sterke afname van het aantal boeren met een nevenberoep. In de toekomst zullen er in hoofdzaak bedrijven zijn van 10 - 20 ha, geëxploiteerd door zuivere landbouwers. Het aantal eenmansbedrijven zal dalen en het aantal vader-zoon-bedrijven zal toenemen, waarbij echter het karakter van gezinsbedrijf (geen vaste arbeidskrachten in loondienst) blijft gehandhaafd.

Wil inderdaad de sanering tot een blijvende verbetering van de agrarische structuur leiden en in een grotere welvaart voor de boerenstand (afgezien van conjunctuurinvloeden) resulteren, dan zullen o.a. landbouwonderwijs en landbouwvoorlichting belangrijke middelen zijn. De streeksgewijze verbetering van verschillende factoren, die de bedrijfsvoering betreffen, tracht de R.L.V.D. te bereiken door middel van het streekverbeteringsplan.

Ten aanzien van het landbouwonderwijs heeft Ameland een aanzienlijke achterstand, hetgeen in eerste instantie een gevolg is van het geografisch element. Uit bijlage A blijkt, dat slechts één van de agrarische bedrijfshoofden van 1956 dagonderwijs (tuinbouw) heeft gevolgd. Cursusonderwijs hebben 41 van de 201 bedrijfshoofden ≥ 1 ha genoten, dus ruim 20%. Het ontbreken van de mogelijkheid tot het volgen van landbouwdagonderwijs en het feit, dat er vele jaren zelfs geen cursussen worden gegeven, heeft velen geen enkele vorm van vakonderwijs doen bijwonen. Van de meewerkende zoons hebben er 3 dagonderwijs gevolgd (waarvan 2 "import"), terwijl 37% cursusonderwijs genoot; de overgrote meerderheid had in 1956 dus geen theoretische vakopleiding gehad. Het is derhalve een gelukkige omstandigheid, dat er sinds 4 jaar weer een landbouw cursus wordt gegeven. Het aantal deelnemers aan de cursus 1956-1957 bedraagt 16. Een "comprehensive school" te Nes, aan de oprichting waarvan gewerkt wordt, met ook een afdeling landbouwonderwijs, zal ongetwijfeld in een grote behoefte voorzien.

Met betrekking tot het landbouwonderwijs geven wij nog de volgende vergelijking van Ameland met de Friese groidhoek in het jaar 1955.

	Ameland	Kleiweidestr.	Veenweidestr.
Bedrijfshoofden > 5 ha hoofdberoep landb. met dagonderwijs	0.0	22.9	22.3
Idem met cursusonderw.	20.5	33.4	35.9

De deelname van de jonge generatie aan de landbouw cursus is thans wel bevredigend te noemen, zoals uit de volgende gegevens blijkt:
 cursus, gestart 1952: 23 cursisten, 17 gediplomeerd
 " " 1954: 19 " 18 "
 " " 1956: 16 " "

Tevens werden 2 afzonderlijke bedrijfseconomische cursussen opgezet: de agrarisch-bedrijfseconomische cursus (landbouwbedrijfsleer) telde in het cursusjaar 1955/56 16 cursisten (waarvan 14 geslaagd) en in het cursusjaar 1956/1957 14 cursisten.
 Het is dus wel te verwachten, dat in de toekomst de jonge boeren op Ameland vrij algemeen enige vorm van landbouwonderwijs zullen hebben genoten.

In de laatste jaren is men tot het inzicht gekomen, dat bij agrarische reconstructieplannen ook aan de sociale aspecten ruime aandacht moet worden geschonken. Een belangrijke agrarische hervorming, als op west-Ameland wordt beraamd, zal ongetwijfeld haar weerslag hebben op sociaal terrein, met name in de verhouding tussen agrariërs en niet-agrariërs. Het patroon van intermenselijke relaties, het gezinsleven en de positie van de boer in de samenleving zal in meerdere of mindere mate door de saneringsplannen worden beïnvloed. Afgezien van de technische en economische aspecten, gaat het in feite om een heroriëntering van de bevolking op de nieuw te creëren situatie. Het is op dit terrein, waar de agrarisch-sociale voorlichting, die het maatschappelijk welzijn van de agrariërs tracht te bevorderen, een belangrijke taak heeft. Aangezien deze sociale voorlichting door de agrarische standsorganisaties zal worden ter hand genomen, rijst de vraag, welke betekenis deze organisaties momenteel hebben voor de boerenbevolking. Het percentage boeren, dat lid van één der 3 standsorganisaties is, ligt op Ameland hoog (96%) in vergelijking met de Friese weidestreek. (In kleiweide- en veenweidestreek resp. 91% en 85%.) De activiteitsindex (deelname aan vergaderingen, excursies, enz.) is echter zeer laag: Ameland 0.75, kleiweidestreek 1.65, veenweidestreek 1.58. Gemiddeld ligt de activiteit in de Friese greidhoek dus ruim 2 keer zo hoog als op Ameland (gegevens 1956).
 In Hollum is de verhouding van het ledental der Friese Maatschappij van Landbouw en van de CBTB ongeveer 2 : 1, in Ballum 7 : 1, in Nes zijn Friese Maatschappij van Landbouw en ABTB ongeveer even sterk vertegenwoordigd, terwijl in Buren alleen de ABTB de boerenstand representeert. Over een en ander wordt in hoofdstuk V verder gehandeld (blz. 45).
 Het zal in het bijzonder voor de door te voeren hervormingen van belang zijn te vragen naar de betekenis van de groepsverbanden als middelen ter bevordering van het zich wel-bevinden in de nieuwe situatie.
 In het algemeen kan men stellen, dat de agrarische reconstructie een sterk beroep zal doen op de instelling van de boer en zijn ge-

zin. Het gebruik der te creëren of te verbeteren middelen op een verantwoorde wijze vergt een bepaalde rationele instelling. Naast de reeds genoemde noodzakelijke verbetering van kennis en inzicht in de vaktechnische materie, zal in enkele of misschien wel in vele opzichten een doorbreking van allerlei tradities en gewoonten ten aanzien van het bedrijf en van het hele levenspatroon niet te vermijden zijn.

Er zal dus een tijdelijke verstoring van een maatschappelijke evenwichtstoestand optreden, zowel voor de boer zelf als voor de gehele samenleving: vaste, bekende gedragspatronen zullen veranderen, hetgeen een zeker gevoel van onbehagen zal meebrengen. Het loslaten van bepaalde vertrouwde gebruiken door mens en samenleving gaat minder vlot dan het verwerven van de meest gewenste kennis. Er zal daarom gerekend moeten worden op zekere weerstanden, gelegen in een tendentie tot willen behouden van eigen cultuurbezit, van de eigen unieke waarde.

De begeleiding van deze overgang naar de nieuwe toestand zal dus gericht moeten zijn op een harmonisch verloop van oud naar nieuw, opdat er geen breuk optreedt in de sociale en culturele evolutie van individu, gezin, groep en samenleving. Deze begeleiding zal dan ook een sterk vormend karakter moeten hebben.

D. De sociologische probleemstelling

In het kort kan de probleemstelling voor het sociologisch onderzoek nu als volgt geformuleerd worden:

De agrarische hervormingen hebben als algemene strekking het creëren van betere uiterlijke produktieomstandigheden, waardoor een goede bestaansmogelijkheid uit het agrarische bedrijf verzekerd en de toestand van de landbouw op inland op een peil wordt gebracht, dat aan moderne eisen beantwoordt. In de praktijk betekent dit een streven naar betere benutting der arbeidstijd door verkorting van de afstand tussen land en bedrijfsgebouwen en opvoering der bedrijfsgrootte, zodat intensiever bewerking van het bedrijf mogelijk is.

Door deze, ook door andere middelen (verbetering van structuur en afwatering, bedrijfsgroottesanering enz.) te bewerkstelligen, intensivering zal het mogelijk worden, dat het bestaan van de boer en zijn gezin niet voor een deel hoeft te stouwen op nevenverdiensten buiten het boerenbedrijf.

Dit laatste betekent ook scheiding brengen tussen agrarische en niet-agrarische beroepsuitoefening, waar enerzijds de boer meer zuiver boer zal worden en anderzijds het grondgebruik door niet-agrariërs wordt beperkt.

Voorts betekent het verplaatsen van boerderijen uit de dorpskern naar de polder ruimtelijke scheiding tussen boeren en burgers en tussen boeren onderling.

Daarenboven wordt op de mentale instelling der boeren een appèl gedaan in de richting van rationeel denken.

Hier rijzen dus de navolgende vragen:

1. Zal de boerenbevolking bereid en in staat zijn de ontworpen middelen te benutten?

Deze vraag richt zich op de stand van en de houding ten opzichte van landbouwkundig onderwijs en voorlichting.

2. Zullen er weerstanden zijn ten opzichte van allerlei rationaliseringstendenties en zo ja, waar treden die op?

Deze vraag heeft te maken met de mentale instelling van de boer

- in het algemeen.
3. Wat voor wijzigingen zullen er optreden in het leven van de boer en zijn gezin?
  4. Wat betekent de differentiatie van agrarische en niet-agrarische beroepsuitoefening voor de verhouding tussen boeren en niet-boeren?
Deze beide vragen bewegen zich op het terrein van de **structuur** en functie van groepen in de samenleving.
  5. Zijn er bijzondere sociale problemen verbonden aan de verplaatsing van boerderijen?

Op deze vragen is middels ons onderzoek een antwoord gezocht. In de volgende hoofdstukken behandelen wij achtereenvolgens: de structuur en functie van de (groepen in de) samenleving (de hoofdstukken IV en V), de diepere lagen van het cultuurpatroon der samenleving (hoofdstuk VI) en diverse sociale aspecten van het boerzijn en het boerengezin (hoofdstuk VII) en de wijzigingen op het sociaal-mentale vlak opgeroepen door de agrarische hervormingen (hoofdstuk VIII).

T W E E D E D E E L:

Het maatschappelijk leven

IV. DE SOCIALE STRUCTUUR

Alvorens over te gaan tot een nadere sociale plaatsbepaling van de boer en zijn bedrijf is het nodig een schets te geven van de Amelander samenleving in haar geheel. Daar het accent van ons onderzoek, in verband met de agrarische structuurveranderingen, op het westelijk deel van het eiland viel, steunt hetgeen hier volgt voornamelijk op gegevens verzameld in Hollum en Ballum; de situatie in de oostelijke dorpen is ter vergelijking hier en daar aangehaald.

Hetgeen hier volgt steunt voornamelijk op mededelingen van ter plaatse bekende geïnterviewden en werd getoetst aan het oordeel van de plaatselijke gespreksgroepen.

A. De groepenstructuur

Hoewel de Amelander samenleving bij eerste en ook verdere kennisgeving in vele opzichten een betrekkelijk sterk éénheidskarakter heeft, zou het toch onjuist zijn geen aandacht te besteden aan de onderscheiden kleinere samenlevingsverbanden en -organisatorische vormen, waarin het sociale leven zich uitdrukt. Niet alleen om redenen van methode, n.l. om een systematisch inzicht te verkrijgen in de verwevenheid van het maatschappelijk leven, doch tevens omdat ook hier het proces van differentiatie steeds voortschrijdt en het ongedeeld-zijn reeds sterk is aangetast, is het nuttig de verschillende groepstructuren binnen de samenleving als geheel nader te bezien.

1. Het gezin

We kunnen het gezin opvatten als:

- a. de biologische eenheid van man en vrouw met hun kinderen;
- b. de sociaal-economische eenheid van hen die tot één gezamenlijk huishouden behoren; in het laatste geval rekenen we er ook toe: ouders, andere familieleden, kostgangers en dienstpersoneel.

a. De grootte van het gezin, berekend naar het totaal aantal voortgebrachte kinderen, ligt gemiddeld iets boven de 3 kinderen per gezin (met een variatie van 0 tot 17).

Er zijn dorpsgewijze belangrijke verschillen: in Ballum is het aantal kinderen gemiddeld het laagst (iets meer dan 2), in Hollum iets beneden en in Nes iets boven het gemiddelde en in Buren daar belangrijk boven (4.5).

De grootte die de gezinnen ten tijde van dit onderzoek hadden, ligt uiteraard lager, n.l. rond de 2 kinderen per gezin, met als uitersten Ballum (1.5) en Buren (bijna 3). Het totale kindertal der hervormde en doopsgezinde gezinnen bedraagt gemiddeld 2 à 2.5, dat van de roomskatholieke gezinnen gemiddeld 4.5 à 5, terwijl de gereformeerde gezinnen ongeveer precies tussen deze beide uitersten in liggen (3.5).

b. Als totaal van samenwonende individuen kan men de gezinsgrootte stellen op gemiddeld: 3.8 personen (in Ballum en Hollum: 3.1 en 3.4, in Nes 4.2 en in Buren 4.6).

De "inwonenden" zijn veelal één of beide ouders, soms ook ongehuwde broers en zusters. Een vorm van traditionele samenwoning zoals in de Gelderse Achterhoek bekend hebben we hierin niet te zien, althans niet in strikt normatieve zin zoals daar gebruikelijk. Indien enigszins mogelijk zijn de woongedeelten van het oude en het jonge gezin gescheiden en ook de huishoudingen. Toch

is het motief tot samenwoning niet primair te ontleen aan de huidige woningnood, al speelt deze wel een rol. Veeleer heeft men hier te doen met een traditionele vorm van oudedagsvoorziening: de bejaarde ouders kunnen verzekerd zijn van nabije hulp. Vooreen was het gewoonte, dat voor het jonge gezin een stuk aan het ouderlijke huis aangebouwd werd, waardoor het "langhuus" ontstond; dit kwam met name in het boerengezin voor. Ook economisch was het oude gezin afhankelijk van het jonge. Het element van domineren van de (groot-)ouders, zoals op de Saksische zandgronden, ontbreekt hier echter ten enen male, zowel in het bedrijf als in de opvoeding van de (klein-)kinderen, al zal de dagelijkse nabijheid van de (groot-)ouders zeker enige invloed hebben.

In het algemeen kan men zeggen, dat het gezin vrij "open" is, dat wil zeggen, dat de grens met de familiegroep en de buurt niet heel streng in acht genomen wordt. Weliswaar loopt men niet bijelkaar binnen zonder "volk"-roepen of kloppen, doch de meeste deuren zijn altijd open en men komt gemakkelijk bij zijn burens en familie, ook buiten afgesproken visites om. De kinderen verkeren veel buitenshuis en bij burens en familie. Deze hebben een zekere invloed op de opvoeding, welke niet strikt binnen het gezin gehouden wordt. Veel ouders laten hun kinderen al spoedig doen naar eigen goeddunken, hetgeen betekent, dat deze zich kunnen voegen naar het oordeel van vrienden en vriendinnen en naar de regels der speelgroepen. Opvallend is de geringe invloed die de ouders blijkbaar hebben op de beroepskeuze der kinderen. Een der onderwijzers vermeldde, dat hem tijdens ouderavonden, die overigens goed bezocht worden, nimmer gevraagd wordt naar de geschiktheid der kinderen voor verdere vorming, terwijl op aanbevelingen zijnerzijds gereageerd wordt met: "als ze toch niet willen?".

Het als gezin naar buiten optreden komt weinig voor, (mannen bij mannen in het café of thuis kaarten; vrouwen zoeken elkaar thuis op; kinderen op straat) b.v. het 's zondagsmiddags met z'n allen als gezinsleden gaan wandelen behoort tot de uitzonderingen, als hoedanig met name te noemen zijn de "import"-gezinnen en de gezinnen met een levensstijl, welke met die der "import" overeenkomt, welke gezinnen overigens niet beantwoorden aan de hierboven gegeven typering.

2. De familie

De familie is een der belangrijkste sociale verbanden, belangrijker welhaast dan de buurt.

Is het gezin vrij open, de familiegroep vertoont een vrij gesloten karakter. Deze familiegroep moet opgevat worden als een vrij omvangrijk geheel, n.l. als de "grootfamilie" of "clan". Hoewel door huwelijken sommige familiegroepen veelvuldig aan elkaar geparenteerd zijn en men van velen aldus een verwantschap met een deel van hun dorpsgenoten kan aanwijzen, zijn er toch duidelijke concentratiepunten. Als regel kan men zeggen, dat de familienaam in combinatie met een aantal gemeenschappelijke karaktertrekken het behoren tot een bepaalde "clan" bepalen.

De betekenis van dit behoren tot een bepaalde familiegroep moge niet voordurend en in alle omstandigheden tot uitdrukking komen, in geval het erom gaat een bepaald standpunt in te nemen, refereert men zich gaarne aan het oordeel van de familie; bij de vervulling van bepaalde functies en bij bepaalde geschillen spreekt het familieverband. Zonder kennis van de familiestructuur zal de vreemdeling de achtergrond van de houdingen van de individuen

niet begrijpen. Niet alleen moet bij het beleggen van vergaderingen soms rekening worden gehouden met familie-visites bij verjaardagen (zo b.v. in Ballum), doch vooral bestaat er geneigdheid zijn gedrag te laten bepalen door de opinie der familiegroep. Tradities worden met name door de familiegroep bewaard. Aanzien wordt afgemeten naar dat van de familiegroep, waarbij onderlinge eensgezindheid belangrijk is.

Sommige families vervullen een traditionele rol in de samenleving als leidinggevend en of als opposanten. Bepaalde activiteiten steunen soms op één of meer familiegroepen.

3. De buurt en burenhulp

Hoewel een strikt "noaber"-schapssysteem ontbreekt, speelt de buurt in het leven van de Amelander een belangrijke rol. Daar vrijwel iedereen in de dichtbebouwde dorpen woont, ontkomen weinigen aan de buurtinvloeden. Wij wezen reeds op de openheid van het gezin, welke de functie van de buurt belangrijk maakt, hoewel de buurt als grotere eenheid stellig geen absoluut normerende kracht heeft: de familiegroep en ook de levensbeschouwelijke differentiatie doorbreken de buurteenheid in sommige opzichten.

Wat het eigenlijke karakter der naburigheid betreft: van een dagelijks intensief contact met de naaste burenen is lang niet in alle gevallen sprake; wegens de geringe afstanden binnen het dorp kan men gemakkelijk bij verdorft wonende familieleden en vrienden even aanlopen, hetgeen de vrouwen dan ook veelvuldig doen zo 's middags tussen 4 en 6 uur ("plattelandjes aandoen"). De diensten bij overlijden (afleggen, graf delven, dragen en grafdichten) zijn nog een plicht van de burenen, die niet tot de familie van de overledene behoren; het afleggen wordt meer en meer overgelaten aan de wijkzuster, terwijl ook de verdere plichten reeds de kiem van verval in zich dragen (in Hollum b.v. wordt voor het dragen betaald naar een vast tarief). Andere burendiensten, zoals wat vroeger vast gebruik was, het stenen rijden voor een buur, die aan het bouwen was, komen zelden meer voor, uitgezonderd de overigens niet frequente hulp bij de oogst.

In de kleinere dorpen kan men niet zo zeer van een geleding naar buurten spreken; in Hollum b.v. is dat wel het geval. Al wordt er niet meer gevochten tussen de schooljongens van noord tegen die van zuid, zo in de wandeling wordt nog wel onderscheid gemaakt tussen "Noordhoekers" en "Suihoekers"; men aardt niet in het vreemde dorpsdeel, was de mening van zegslieden.

Daarnaast wordt er een verschil in karakter en "standing" tussen sommige straten gevoeld; b.v. de Burenlaan in Hollum tegenover de omgeving van de Oranjeweg. Overigens komen er geen duidelijk afgeronde buurten voor; ook kan men vrijwel geen "achterbuurt" of a-socialencomplex aanwijzen.

4. Het dorp

Een duidelijk dorpsgevoel is kennelijk aanwezig, al is dit, volgens zegslieden, niet meer zo sterk als vroeger. De sterke concentratie der woningen binnen de dorpskern, welke een gevolg was van het grondgebruik enerzijds en de veiligheid in verband met het water anderzijds, heeft het voortbestaan van een zeker dorpsisme vooral in de tijd vóór de indijking en het betrekkelijk grote isolement der dorpen onderling (de verbinding was een zandpad langs de hoogwaterlijn aan de wad-zijde van het eiland) ongetwijfeld

sterk in de hand gewerkt. Van Hollum en Ballum is nog veel van de vroegere marke-organisatie bekend, waarbinnen elk dorp weer een afzonderlijk geheel vormde, terwijl ook Nes en Buren een mark hadden.

De sporen hiervan zijn nog aan te wijzen (zie hoofdstuk VII B). Ook thans kan men nog warm lopen voor de belangen van eigen dorp, als het gaat om een eigen school (b.v. het behoud van de eigen (tweemans-)school te Ballum, die reeds enkele malen gevaar van opheffing liep, is een uiterst gevoelig punt) of de vestiging van voor de gehele gemeente dienende inrichting, b.v. de zuivelfabriek, waarbij Ballum zich gaarne als het geografisch centrum der gemeente presenteert tegenover Nes. Een herinnering aan de oude glorie als hoofdplaats (het slot der Cammingha's bevond zich hier) speelt daarin mede. Het rijmpje:

"Hollum het de hoogste toren,
 "Ballum het sien naam verloren,
 "Nes is de hoofdstad,
 "Buren is 'n moddergat,
 "En op de Kooi zeggen ze dat",

is in dezen illustratief.

De laatste tijd gaat dit dorpsdenken steeds meer plaats maken voor een denken in de tweedeling: oost-west. Hollum en Ballum maken niet zelden front tegenover Nes en Buren.

In deze controverse is een der krachtigste motieven de tegenstelling "rooms" tegenover "protestant", hoewel dit laatste zelden uitdrukkelijk genoemd wordt. Zo zegt men in Hollum en Ballum: "die van oost moeten we hier niet hebben" (n.l. als grondeigenaar), waarbij een sterke beeldvorming bestaat, n.l. dat "die van oost" naar het westen opdringen, hetgeen intussen in de bevolkingsontwikkeling in de laatste halve eeuw geenszins valt aan te wijzen; integendeel. Aan het feit dat in de laatste 25 jaar enkele stukken land in de Ballumer Grieën in het bezit van Nesser boeren zijn gekomen, wordt echter veel betekenis gehecht door die van west.

Een ander element in de strijd tussen "oost" en "west" is het verzet tegen een zeker centralisme van Nes als gemeentelijke hoofdplaats. Men meent de neiging bij het gemeentebestuur te bespeuren Nes te bevoorrechten met allerlei voorzieningen (o.a. de landbouwschool).

Ook in de bevolkingsbeweging is de nauwere band tussen Ballum en Hollum enerzijds en Nes en Buren anderzijds aan te wijzen; in de volgende tabel vergelijken wij geboorte- en woondorp van de op 1 oktober 1956 aanwezige bevolking en wel de gevallen waarin woon- en geboortedorp niet samenvallen.

Woondorp	Geboortedorp				
	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Totaal
Hollum	x	16	4	0	20
Ballum	20	x	8	0	28
Nes	17	4	x	74	95
Buren	1	1	12	x	14
	38	21	24	74	157

De zeer sterke trek van Buren naar Nes valt op, evenals de gerichtheid van Ballum op Hollum en omgekeerd; Hollum heeft in verhouding een belangrijker deel zijner bevolking afgestaan aan Nes dan Ballum deed, terwijl Nes vrij weinigen heeft afgestoten. Ballum is in het westelijk koppel de zwakkere partij en ervaart dit scherper dan Buren in het oostelijk dorpenpaar.

Belangrijke factoren, die het dorpisme zouden kunnen stimuleren verliezen intussen aan betekenis: de dorpskermissen zijn van weinig belang meer, de dorpsgewijze gehouden veekeuringen zijn niet meer zo'n evenement als vroeger, de afzonderlijke dorpszuivelfabriekjes zijn reeds lang gefuseerd, door de opkomst der k.i. is de plaatselijke stierenvereniging verdwenen, enz.. Terwijl nu een dorp als Hollum nieuwe dorpsintegrerende initiatieven weet op te brengen, zij het ook dat "import"-mensen hierbij een stuwende rol hebben, (b.v. de grote actie voor en de viering van het jubileum van "Kunst naar Kracht in maart 1957) en Nes als het ware uiteenvalt in een goed georganiseerde rooms-katholieke en een weinig georganiseerde, vrij onafhankelijke andersdenkende groep met nogal wat "import", voert Ballum een strijd om het behoud van eigen wezen (b.v. behoud van de lagere school), een strijd, die soms krampachtig aandoet (zie b.v. de "eigen" dorpsmachine, die speciaal voor Ballum van de vaste wal overkomt). In het algemeen kan men stellen, dat het samengaan van de dorpen in paren achtergrond heeft voor bepaalde belangen, met name ook in kerkelijk opzicht, doch dat een primair dorpsgewijze denken en voelen stellig aanwezig is; behalve misschien in Hollum is dit dorpisme niet steeds vruchtbaar. Veel verder dan een eisen, dat ieder dorp zijn representant in besturen en commissies heeft, komt men niet.

5. De kerk

Sedert de tijd der kerkhervorming zijn er op Ameland aanhangers van drie kerkgenootschappen: de roomskatholieken, de hervormden en de doopsgezinden. In de inleiding noemden we reeds de bijzondere positie van Ameland tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, welke oorzaak was, dat aan de roomskatholieken generlei belemmeringen bij de uitoefening van hun godsdienst in de weg zijn gelegd (met uitzondering van een Jansenistisch intermezzo in de jaren 1723-26). Hetzelfde geldt voor de doopsgezinden, die hier aanvankelijk in 3 modaliteiten voorkwamen: de Waterlanders, de Jan Jacobsgemeente en de Foppe Onnesgroep.

De staatkundige situatie bracht dus een vredig naast en met elkaar leven van de belijders van de "oude" zowel als van het "nije leere" (in twee hoofdvariëteiten) met zich.

Na 1800 voltrokken zich enkele wijzigingen in de kerkelijke situatie. In 1804 en 1854 had vereniging plaats van de drie groepen doopsgezinden. In 1854 deed voor het eerste een "gestudeerde" doopsgezinde voorganger zijn intrede in de geünieerde gemeente (de meer "rekkelijke" Waterlanders hadden tevoren reeds gestudeerde predikanten gehad; in de Jan Jacobsgemeente was men gewoon aan leken-predikers).

Enkelen, vooral van het Jan Jacobs-type opperden nu, uit uiteenlopende motieven, bezwaren tegen de prediking van deze voorganger, voegden zich aanvankelijk bij een groep "Evangelischen", één der in die tijd van het "modernisme" talrijke conventikels, en stichtten later de "Vereniging tot Heil des Volks". In 1867 institueerde deze "Vereniging" zich tot een plaatselijke chr.geref.kerk,

die al spoedig een "afgescheiden" predikant als voorganger kreeg en toetrad tot het verband der (chr.-)geref. kerken in Nederland, de kinderdoop werd toen ingevoerd en sedertdien bestaat een vierde kerkgenootschap naast de drie anderen. Het ontstaan van deze (gereformeerde) kerk wijkt dus in zoverre af van het ontstaan elders, dat hier noch de zgn. afscheiding, noch de zgn. doleantie invloed hebben gehad en de eerste gemeente voornamelijk uit doopsgezinden bestond. Uit de hervormde kerk zijn eerst later (o.a. rond 1915) een aantal mensen overgegaan.

De band aan de kerk is sterk; niet alleen zijn er vrijwel geen onkerkelijken, maar ook de persoonlijke gehechtheid aan de kerk (ook aan het kerkgebouw), waarin men gedoopt en opgegroeid is, is zeer groot. De sociale functie van de kerk is welhaast even belangrijk, zo niet belangrijker, dan de religieuze. Naast het dorp is de kerk een der belangrijkste kaders van het gemeenschapsleven. Daarbij wordt het niet als storend ervaren, dat men tot verschillende kerkgenootschappen behoort, mits men zijn gedrag niet op opvallende wijze op levensbeschouwelijke beginselen fundeert.

Daar dit laatste bij de gereformeerden het geval is, is dit in de ogen der overige protestanten een groep, die met zekere argwaan wordt gadeslagen. Op dezelfde wijze, zij het minder sterk, is de houding tegenover de zgn. "finen" onder de hervormden.

Het rooms-katholieke bevolkingsdeel is lange tijd door de protestanten hoewel als anders-kerkelijk, niet als antithetisch ervaren. Met het sterker worden van de rooms-katholieke kerkelijke organisatievormen in de laatste decennien is die houding veranderd. Bij de rooms-katholieken is de houding tegenover de protestanten minder emotioneel, hoewel het (latent) antagonisme van sommige protestanten een zekere weerslag heeft.

De hervormden en doopsgezinden zijn sterk gemengd en op elkaar georiënteerd (gedemonstreerd o.m. door het feit, dat als regel niet op hetzelfde tijdstip kerkdiensten belegd worden) wegens de vele onderlinge huwelijken. Merkwaardig is hierbij, dat elk der echtgenoten in eigen kerk blijft en dat de kinderen naar gelang van de kerkelijke richting van de kant naar welke ze "vernoemd" zijn voor doopsgezind en hervormd worden gerekend. Als voorbeeld van het domineren der sociale boven de religieus-principiële motieven kan in dit verband gewezen worden op het zonderlinge feit, dat in één en hetzelfde gemengde gezin men de hervormde kinderen wel en de doopsgezinde kinderen niet laat dopen.

In Hollum is het kerkelijk leven bij alle groepen levendig en de invloed der kerk aanzienlijk, althans sociaal. Hetzelfde geldt voor de rooms-katholieken, met name in Buren. In Hollum bestaat een oecumenische gesprekskring, geleid door de gezamenlijke predikanten. Hoewel aansluitend bij de eenheidsgedachte der Hollumers, is toch de belangstelling hiervoor niet erg groot; wel zijn er in verhouding veel gereformeerden lid van. Groter is de belangstelling voor het jeugdwerk, uitgaande van "De Hoop", een culturele stichting, geleid vanuit de hervormde kerk, doch open voor ieder.

6. De school

In verband moet de school afzonderlijk vermeld worden, daar deze afgezien van zijn vormende functie in enkele opzichten een belangrijk sociaal kristallisatiepunt vormt. Niet alleen is het

hebben van een eigen school voor een klein dorp als Ballum symbool van het zelfstandig dorp zijn, iets waarvoor men tot het uiterste zal opkomen, doch ook is de school ten aanzien van de levensbeschouwelijke differentiatie het indelingscriterium bij uitstek: in het kader van de toenemende kerkelijke binding bij de roomskatholieken past het stichten van een eigen school te Nes, die ook voor de kinderen van Buren bestemd is (al verzette Buren zich aanvankelijk tegen de daaraan verbonden consequentie van het opheffen van de eigen school), waar zij tevoren de openbare scholen te Nes en Buren bezochten (die in Buren had uitsluitend r.k. personeel) en ook nu nog de openbare ulo aldaar bezoeken; van oudere datum, n.l. van 1898, is reeds de christelijk-nationale school te Hollum.

Hoewel geen afdelingen van "Volksonderwijs" bestaan - men wil deze pertinent niet, als te zeer antithetisch - is de controverser openbare tegenover "fine" school zeer uitgesproken, vooral in Hollum. In het najaar van 1955 nam deze in Hollum zeer scherpe vormen aan, toen op initiatief van de gezamenlijke predikanten gestreefd werd naar een interkerkelijke kleuterschool, welke een fusie zou zijn van de beide sedert 1948 bestaan hebbende kleuterscholen: de openbare en de christelijke. Dit compromis mislukte, daar aan de ene kant gevreesd werd voor een te uitgesproken "fyn" stempel op de school en anderzijds aan bepaalde voorwaarden werd vastgehouden. Volledigheidshalve zij vermeld, dat lager onderwijs gegeven wordt aan openbare scholen te Hollum, Ballum en Nes en aan bijzondere te Hollum (chr.) en Nes (r.k.), dat een gemeentelijke school voor ulo is gevestigd te Nes, in het gebouw waarvan ook een huishoudcursus wordt gegeven, terwijl de lessen voor de landbouwcursus in Ballum plaats hebben.

7. De organisaties.

Het verenigingsleven is veelzijdig geschakeerd en over het algemeen vrij bloeiend, al geeft de betrekkelijke geringe omvang der bevolking, mede in aanmerking genomen de levensbeschouwelijke en dorpsdifferentiatie, wel eens moeilijkheden voor de kadervorming en/of de technische leiding.

Een eerste onderscheiding is die in verenigingen voor het hele eiland en de dorpsgewijze verenigingen. Eiland-verenigingen zijn: de vak- en standsorganisaties, de bonden van plattelandsvrouwen, de kiesverenigingen, de kruisverenigingen en de sportverenigingen, hoewel in verband met de geografische verdeling der levensbeschouwelijke richtingen van de genoemde soorten organisaties in de beide "hoeken" van het eiland een of meer specimina op te merken zijn. Verder zijn nog te noemen de zuivere belangenorganisaties die algemeen zijn: landbouworganisaties (als zuivelfabriek, k.i.-vereniging enz.), het Rode Kruis en de V.V.V.. Daarnaast kennen Ballum en Hollum verenigingen voor dorpsbelangen. De kerkelijke en de culturele verenigingen zijn dorpsgewijze opgebouwd, waarbij dit "dorpsgewijze" niet zó moet worden verstaan, dat elk dorp voorzien is van ongeveer eenzelfde stel organisaties. Ballum kent slechts een viertal eigen organisaties en op het oostelijk eind zijn door de parochiële organisatievorm de meeste r.k.-verenigingen gecombineerd voor Nes en Buren, waarnaast in Nes een zwak afzonderlijk niet-r.k. organisatieleven bestaat (een kerkkoor en een zusterkring).

B. DE SOCIALE GELAAGDHEID DER BEVOLKING

1. Rangstanden.

Wie een Amelander vraagt naar het voorkomen van rangstanden of daar zelfs maar voorzichtig op zinspeelt, krijgt stellig het prompte antwoord, dat er geen standsverschil is. Nu komt een dergelijk antwoord in meer gevallen voor, doch het is interessant de achtergrond hiervan te verkennen. Hierover zal in hoofdstuk VI meer gezegd worden, maar voorlopig kan reeds worden vermeld, dat het eenheids- en gelijkheidsdenken een diepgeworteld element in de Amelander samenleving is, dat nauw samenhangt met de agrarische historie. En inderdaad zijn er ook nu nog sterke tendenties verschillen in welstand en in aanzien te nivelleren. Daar echter een absolute gelijkheid nergens voorkomt, is het nodig te speuren naar ev. subtiele standscriteria. Wegens het vrijwel ontbreken enerzijds van een echte arbeidersgroep, zowel als toe-stands-, als ook als mentaliteitsklasse, en anderzijds van een bovenlaag van grote bezitters en ondernemers, is van een duidelijke hiërarchie van klassenzeker geen sprake.

Met zekere trots wijst men op het goede onderlinge verkeer, o.m. door het wedorkerig bezoek aan de vergaderingen van elkaars bonden van boeren, arbeiders en middenstanders. Boerenzoons worden arbeider, arbeiders worden boer of middenstander, middenstanders hebben zelf soms als nevenbedrijf een boerderijtje. Van een bepaalde voorkeur bij de huwelijkskeuze konden we niets vinden. Het lijkt er dus op, dat het beroep zonder meer geen criterium is in de rangstandshiërarchie. Evenwel met één duidelijke uitzondering voorzover de autochthonen betreft (importfunctionarissen als de burgemeester, de predikanten, de pastoor, de onderwijzers enz. staan eigenlijk buiten deze hiërarchie), n.l. de (ex-)zee-kapiteins en hun familie, die een duidelijke, vrij hoge stand vertegenwoordigen en, hoewel gemeenzaam in hun verkeer met dorpsgenoten en door deze als gewone Amelander geaccepteerd, toch onmiskenbaar met zekere onderscheiding behandeld worden, een onderscheiding, die verklaarbaar is uit het uit ervaring bekend zijn met de zeevaart en de rangen van varende personeel bij een groot deel der bevolking.

Voor het overige kan men slechts een zeker onderscheid constateren naar gelang van het aanzien dat de familiegroep heeft. Hoewel hierbij de factor grondbezit niet uitgesloten moet worden, zijn het veelal de mentale kwaliteiten en het gedrag in de samenleving, welke een familie "gezien" maken; het bekleden van bepaalde formele functies en ambten kan hiermee gepaard gaan, maar op zichzelf geven deze functies geen prestige. In het familie-aanzien is ook van belang een zekere mate van traditionele levensstijl, waartoe het demonstreren van het gelijkheids-ideaal behoort: het moest gezien zijn zij, die het zuiverst het gemeenschapskarakter representeren. Het bezit van gold en de uitkomsten van zijn bedrijf zijn van geen belang ten aanzien van de status die men krijgt. Integendeel: pretenties hebben op grond van bezit of wat dan ook leidt tot verlies van prestige. Hiervan zijn voorbeelden te noemen, waarbij bekwame en geachte personen hun "gezicht verloren" door niet geduld gedrag: b.v. het houden van een receptie in een café, of het houden van een rouwdienst in de kerk, hetgeen op enkele dorpen als tegen de zede werd opgevat. Het is verder ondenkbaar, dat iemand als welstandssymbool zich b.v. een auto zou aanschaffen.

2. Oud en jong

Bij de bespreking van het gezin (blz. 32) wezen we er reeds op hoe bepaalde functies die elders aan het gezin toevallen op Ameland door de leeftijdsgroep worden waargenomen. Het moge voor de buitenstaander de schijn hebben, dat de kinderen aan hun lot worden overgelaten (ons werd gewezen op: het vrij vaak niet thuis zijn van de moeders als de kinderen 's middags uit school komen, het lang op straat of ('s zomers) in de duinen zwerven zonder toezicht, het niet als gezin gaan wandelen of zich vermaken), in de speelgroep bestaat waarschijnlijk onderling een spontane, doch vrij sterke contrôle. Van baldadigheid hoort men weinig; wel komen soms uitspattingen voor (in Hollum werd gewezen op drankmisbruik door vrij jonge kinderen op oudejaarsavond), die tot op zekere hoogte worden geduld of zelfs in de hand gewerkt.

In deze speelgroepen, waarvan we de structuur niet hebben nagegaan, wordt naar het ons voorkomt de basis gelegd voor de latere levensstijl en gedragspatronen: de sterke neiging tot onafhankelijkheid van elk gezag van hogerhand, de krachtige contrôle in de gelijkengroep, het zich niets gelegen laten liggen aan "vreemden", de gezelligheidsbeleving in de kring der "gelijken".

Met het volwassen worden is de functie der speelgroep allerminst geëindigd. Het is opmerkelijk, hoe men in de vereniging en club de voortzetting zoekt van de recreatieve en ook opvoedende functie der jeugdgroep. Als sterk voorbeeld kan hier gewezen worden op het naast elkaar voorkomen bij de doopsgezinden (onder wie het sterkst de traditionele Amelander eenheidsgedachte leeft) van twee vrouwenverenigingen te Hollum: één voor oudere (genaamd: "zusterkring") en één voor jongere gehuwde vrouwen (de "meisjesvereniging"). Ook de selectie van de deelnemers aan het zgn. "skimeren" (een uitgebreide avond-visite van een aantal echtparen, die beurtelings bij elkaar komen) is, hoewel niet strikt, terug te voeren tot de jeugdvriendschappen.

Behoudens bij dit skimeren gaan de echtgenoten er zelden tesamen op uit. De gehuwde vrouw treft haar "gelijken" behalve op de vrouwenvereniging bij de bezoeken in de late namiddag; velen zijn gewoon zo tussen 4 en 6 uur te gaan winkelen en tegelijk even hier en daar aan te lopen. De mannen hebben hun verenigingen: de vergaderingen van vak- en standsorganisaties dragen mede een gezelligheidskarakter, na afloop blijft men gewoonlijk nog informeel bijeen, vooral wanneer de vergadering (hetgeen bij voorkeur geschiedt) in het café plaats heeft. Hoewel men niet kan spreken van frequent café-bezoek, is deze publieke gelegenheid toch ook buiten de vergaderingen op gezette tijden een ontmoetingspunt, voornamelijk voor de ongehuwden. Zo zoekt men elkaar het hele leven door als leeftijdsgenoten op en de belangstelling voor verenigingen en clubs is dan ook belangrijke mate afhankelijk van de mogelijkheid daar de gezelligheid van de "peer-groups" te vinden. Dit verschijnsel menen wij als verklaring te moeten zien voor de soms merkwaardige leeftijdsopbouw van een aantal verenigingen. Deze factor doorbreekt soms zelfs de overigens zeer strikte grens tussen "finen" en anderen (b.v. bij de oprichting van een afdeling der christelijke plattelandsvrouwenbond naast de reeds bestaande "algemene" bond).

Afzonderlijk moet nog aandacht worden gegeven aan de bejaarden. Hoewel men lang zelfstandig blijft en een zelfstandig bedrijf als boer en middenstander niet spoedig volledig overdraagt, is er voor de meesten toch een tijd, waarop men afhankelijk wordt, althans van de hulp van anderen. Nu was het vroeger algemeen gewoonte de oude en behoeftige ouder(s) in een deel van het huis te laten blijven wonen (zie blz. 32) en aldus te verzorgen. Waren er geen kinderen

om deze taak op zich te nemen dan sprongen personen van meer verwijderde graden van bloedverwantschap in of bij gebreke daarvan zelfs niet-familieleden.

De huidige woningsituatie laat deze vorm van verzorging minder goed toe. Ten gevolge van de betere financiële situatie is het verzorgingselement ook minder urgent. Het verkrijgen van betaalde hulp, nu financieel mogelijk, is echter moeilijker geworden, nu weinig meisjes meer bereid zijn om in de huishouding te gaan werken (het werken in het seizoen in pensions, hotels en winkels, aangevuld met werkloosheidsuitkering levert een ruime verdienste op en laat een groot deel van het jaar vrij). Van verwaarlozing van bejaarden is intussen geen sprake, maar hun omstandigheden zijn sociaal moeilijker dan vroeger. Naast een reeds bestaand particulier is inmiddels een gemeentelijk bejaardentehuis in voorbereiding.

3. Boeren en burgers

Een omstandige beschrijving van collectieve verschillen tussen de onderscheiden beroepsgroepen in de samenleving behoeft hier niet te volgen. In hoofdstuk VII zullen wij n.l. nader ingaan op de rol van de boer in de samenleving. Doch ook is, zoals wij hierboven (blz. 38) reeds aanwezen, ondanks voortgaande differentiatie naar beroepen, het onderscheiden van de diverse beroeps categorieën uit sociaal-psychologisch oogpunt op dit moment nog van weinig gewicht. Immers een der dominerende trekken der Amelander samenleving is wel, dat het een boerensamenleving is, in die zin, dat het agrarische bedrijf met zijn eisen en zijn mogelijkheden een belangrijk richtinggevend element is. Want al is het aantal beroepsbeoefenaars uit de niet-agrarische sector met een agrarisch nevenberoep slechts gering (zie blz. 11), door verwantschap, door hun functie en door vriendschapsbanden komen de meeste "burgers" toch dagelijks nauw in aanraking met het leven en de gewoonten van de agrariërs. Er zijn maar zeer weinigen (importfunctionarissen) voor wie dit in mindere mate geldt. Er is zeker geen duidelijke grens tussen de beoefenaren der onderscheiden beroepen: boerenzoons worden arbeider, arbeiderzoons boer, middenstanderszoons boer of arbeider en omgekeerd. Alleen voor functionarissen als: ambtenaren, predikanten, onderwijzers, artsen enz. geldt dit vlottende karakter van het beroep niet. Van belang voor de verklaring van het gesignaleerde verschijnsel is ongetwijfeld de sterke agrarische traditie van het eiland en de nog pas vrij recente inzet van de beroepsdifferentiatie. Een beroep als zeeman werd voorheen slechts gezien als een noodoplossing en op dezelfde wijze worden thans boerenzoons b.v. arbeider op de zuivel-fabriek: zodra het mogelijk is zal men zijn ambitie om een boerenbedrijf te beginnen (en wel: op het eiland!) trachten te realiseren. Het boer-zijn is steeds het voornaamste sociale doel voor velen.

Dit moge voor dorpen als Ballum en Buren met een overwegend agrarische bevolking zonder meer aanspreken, ook voor Hollum geldt het bovenstaande thans nog wel in belangrijke mate, ondanks de procentuele minderheid van de agrarische bevolking in dat dorp. Bepaalde goed lopende middenstandsbedrijven uitgezonderd, kan men stellen, dat tegenover het boerenbedrijf weinig alternatieve mogelijkheden zijn te noemen, waarvan men op grond van ervaring kan zeggen, dat zij bieden wat in de ogen der Amelanders zekerheid is. Daarbij moet men bedenken, dat in het verleden het boerenbedrijf niet zozeer op zichzelf een verzekerd bestaan bood, als wel een zekere minimale basis verschafte voor het levensonderhoud, al was het dan

ook slechts als produktie voor eigen gebruik, waarnaast allerlei aanvullende bestaansbronnen mogelijk waren: loonwerk bij anderen, vissen, jagen en strandjatten.

Het toeristenverkeer is intussen in toenemende mate van belang geworden. Als gewichtige bestaansbron geldt het echter in feite nog slechts voor Nes. In de andere dorpen is het nog een, overigens welkome, vorm van bijverdienste. Wij zien nu dan ook, dat in Nes de differentiatie tussen boer en burger zich steeds verder gaat doorzetten. Niet dat de boeren aldaar buiten het seizoenbedrijf zouden blijven, maar hier groeit een duidelijke scheiding tussen de belangen van de middenstanders, die soms voor het belangrijkste deel hun winst moeten hebben van het seizoenbedrijf en de boeren, voor wie de seizoeninkomsten (kampeerboerderijen en kamerverhuur) slechts van bijkomstig belang zijn. (Voor sommige boeren zijn de inkomsten uit seizoenverhuur intussen welhaast even belangrijk of belangrijker dan die uit het landbouwbedrijf). In de reeds eerder gesignaleerde (blz. 34) controverse van de buitendorpen tegenover Nes speelt de in dit opzicht opkomende spanning tussen boeren en middenstanders een zekere rol.

Als het gaat over bepaalde voorzieningen (b.v. de noodzaak van waterleiding, verharding van wegen en straten) en de financiering hiervan (b.v. de straatbelasting), gaat dit belangenelement steeds duidelijker sprekend.

Het zou interessant zijn de structuur-veranderingen tengevolge van het opkomen der tweede hoofdbron van bestaan, het seizoenbedrijf, expliciet te behandelen, doch dit valt buiten het kader van ons onderzoek. Wel zullen wij op enkele aspecten nog terugkomen.

4. "Rekkelijken en preciezen"

Gepaard aan een sterk eenheidsdenken gaat een diepgeworteld verzet tegen al wat die eenheid doorbreekt of die in principe mogelijk kan doorbreken. In het bijzonder geldt dit op Ameland wel op het kerkelijk-levensbeschouwelijk terrein. Men mag zonder bezwaar allerlei van het gemiddelde afwijkende opvattingen hebben, wanneer echter deze leiden tot een antithetisch gedrag, dan volgt een krachtige reactie door de dominerende meerderheid. Hierboven wisten wij dit reeds aan in de verhouding van protestanten en rooms-katholieken. Op het westelijk deel valt de rol der "tegenkanters" toe aan de gereformeerden en degenen, die met deze vereenzelvigd worden, gezamenlijk aangeduid als de "finen".

Gezien het spraakgebruik in Friesland zou men moeten aannemen, dat hier sprake is van de controverse: vrijzinnig ("grou") tegenover orthodox ("fyn"). Zo te onderscheiden is op Ameland echter niet houdbaar. Afgezien van de werkelijke inhoud van het geloof, een materie, die zich moeilijk leent voor sociologisch onderzoek, kan men niet stellen, dat de meerderheidsgroep vrijzinnig is, noch in leerstellig, noch in praktisch-kerkelijk opzicht. Van bewuste theologische stellingname kan in het algemeen niet gesproken worden; de bewust-vrijzinnigen vormen een zeer kleine minderheid, in en buiten de kerken. Ook is er weinig onderscheid in kerkelijke praktijk, zowel wat de kerkgang en het participeren in kerkelijke organisaties, als wat de eisen gesteld aan de prediking betreft. De hiergekozen aanduidingen "rekkelijk" en "precies" zijn misschien iets meer van toepassing, waarbij echter niet gedacht moet worden aan een rechtstreeks verband met de op gelijke wijze aangeduide groepen uit de Nederlandse kerkgeschiedenis. Ook zijn het op Ameland geen gangbare aanduidingen; men spreekt van "finen" als

men de preciezen bedoelt; de tegenhanger hiervan ("grouwen") wordt niet gebezigd.

De scheiding tussen "rekkelijken" en "preciezen" loopt in de eerste plaats langs de keuze voor de school: de openbare of de christelijk-nationale; verder is ook de keuze voor sommige verenigingen van belang, doch deze is meer van afgeleide betekenis. Zo heeft de oprichting van een afdeling van de christelijke platte-landsvrouwenbond in 1956, waarvan ook een aantal hervormde en doopsgezinde vrouwen lid werden, geen reactie verwekt; volgens zegslieden speelt bij deze mogelijk het vroeger gezamenlijk bezocht hebben van de chr.-nat. school een rol. Verder is b.v. het aantal leden der N.C.R.V. belangrijk groter dan het aantal eigenlijke "precieze" gezinnen; een keuze voor deze omroepvereniging houdt stellig verband met de belangstelling voor godsdienstige uitzendingen. Daarentegen is al wat met de schoolkeuze verband houdt een potentieel spannings-element. Ook hier is het echter niet zonder meer een controverse rond de inhoud en de geestelijke achtergrond van het onderwijs (het komt ook voor dat een deel van de kinderen uit een gezin naar de openbare en een ander deel naar de christelijke school gaan), met name niet nu er bij de benoeming van leerkrachten aan de openbare scholen op wordt gelet of zij kerkelijk meelevend zijn. Wel essentieel is het feit hoeveel aandacht besteed wordt aan religieuze onderwerpen. Een compromis inzake een interkerkelijke kleuterschool te Hollum (blz. 37) mislukte op de punten: gebed en bijbellezen en geestelijke liederen en dan niet zozeer omdat men tegen al of niet laten plaats hebben van deze gekant was, als wel omdat een meerderheid in reglementaire toelating van genoemde punten, mogelijk onbewust, een te duidelijk "fyn" karakter aan de school gegeven zag.

Een ander belangrijk criterium is de levensstijl; naast de school is de mate van puritanisme doorslaggevend voor de ev. indeling bij de "preciezen". Hierop komen wij hieronder (hoofdstuk VI) nog terug.

In de eerste plaats worden hiertoe gerekend alle gereformeerden; bij hen is door de afzonderlijke kerkformatie en de daarmee gepaard gaande organisatorische oriëntatie de "apartheid" het duidelijkst aanwijsbaar. Hoewel deze groep misschien niet in alle opzichten homogeen is, kan toch gesteld worden, dat, mede door de verdedigingspositie, waarin zij verkeren, een zekere uniformiteit in hun gedrag naar buiten valt aan te wijzen. Een zeker deel der hervormden (ruw geschat één derde) en enkele doopsgezinden zijn verder tot de "preciezen" te rekenen. Deze laatste worden niet alle even strikt als "fyn" beoordeeld, doch van sommigen zegt men dat ze "eigenlijk in de gereformeerde kerk thuis horen", waarmee genoemde kerk als symbool van de "preciezen"-groep wordt aangewezen.

Het hier beschreven onderscheid speelt in de dagelijkse persoonlijke omgang geen belangrijke rol. Het afzonderlijk verenigingsleven in zijn bestaande vormen geeft geen aanleiding tot spanningen. Wel kan iedere nieuwvorming of initiatief leiden tot moeilijkheden. De "preciezen" zijn eigenlijk permanent wat verdacht, "maar zolang zij zichzelf niet uitschakelen, worden ze gewoon aanvaard" (aldus een zegsman). Tot een gesprek over of een aanvoelen van wederzijdse standpunten komt het niet en zo is de bij de "preciezen", volgens zegslieden toch over het algemeen wel aanwezige bewuste levenshouding in de samenleving weinig vruchtbaar.

Misschien is door de oecumenische gesprekskring op de lange duur

een grotere openheid te bewerkstelligen. Tot dusver is een zekere krampachtige wederzijdse verzetshouding, af en toe zich in felle agressie ontladend, de heersende trek in de verhouding der levensbeschoouwelijke blokken. In deze controverse staan de doopsgezinden het verst af van en soms het felst tegenover de "preciezen", waarbij de familie-verhoudingen weer een rol spelen. De hervormden zijn verdeeld en over het algemeen minder scherp.

De politieke voorkeur, althans die welke uitgedrukt wordt in de niet-gemeentelijke verkiezingen loopt parallel met de houding inzake de school; zo waren vroeger de vrijzinnig democraten en is thans de Partij van de Arbeid voor de tegenstanders der bijzondere school de kampioenen voor openbaar onderwijs. (De S.D.A.P. was te extreem!).

V. DE COMMUNICATIE

In het voorafgaande hoofdstuk kwamen reeds verschillende aspecten van het onderlinge sociale verkeer in behandeling. In dit hoofdstuk gaan we nog eens afzonderlijk op het bestaande communicatiepatroon in. Wij maken daarbij onderscheid tussen het formele en het informele verkeer, niet omdat deze scherp te scheiden zijn, doch omdat de beschrijving verschillende eisen stelt. Van de formele wegen (deelnemen in het verenigingsleven) konden wij een groot aantal objectieve gegevens verzamelen, terwijl wij de informele omgang (buiten de organisaties om) veeleer op grond van indrukken aan de hand van mededelingen van zegslieden moeten beschrijven. Het is daarbij er om begonnen te ontdekken, welke de kanalen zijn waarlangs ideeën worden doorgegeven, meningen gevormd en besluiten genomen.

Hierbij zij dan aangetekend, dat wij hierbij uitsluitend over de dorpen Ballum en Hollum handelen daar wij om redenen van tijd reeds bij de opzet ons onderzoek moesten beperken. De keuze van Hollum en Ballum houdt verband met de daar aanhangige structuurveranderingen.

1. Het formele verkeer

Aangezien het, gezien de opzet van ons onderzoek niet mogelijk was het verenigingsleven van het gehele eiland in alle dorpen even grondig te onderzoeken, hebben wij ons beperkt tot het verzamelen van gegevens over het westelijk dorpenpaar Hollum en Ballum waarvan wij hierbij een kort overzicht geven.

Hollum kent het uitgebreidste en meest gevariëerde dorpsverenigingsleven. Van de eigenlijke dorpsverenigingen heeft dit dorp er 23: 10 kerkelijke, 2 interkerkelijke, 4 culturele, 3 school- en 4 overige verenigingen, ongeacht de ter plaatse gevestigde eilandverenigingen en -organisaties.

Een moeilijkheid bij het onderzoek van het sociale verkeer op grond van lidmaatschappen van organisaties is gelegen in het feit, dat men daarnaast nog moet weten in hoeverre de aangeslotenen werkelijk meedoen in het leven der organisatie. Voorzover wij konden nagaan is het hiermede op Ameland vrij gunstig gesteld: men bezoekt veelvuldig en graag de bijeenkomsten, ook die van organisaties die elders vaak een slechts nominaal aantal leden tellen, b.v. de organisaties voor plaatselijk belang, de wijkverpleging en dergelijke.

Vanzelfsprekend kan men het meeleven niet op 100% stellen, doch het is wel verantwoord in de hieronder volgende gegevens over het verenigingsleven een aanwijzing te zien voor de werkelijke contacten der leden.

De boerenorganisaties, Friesche Maatschappij van Landbouw en Chr. Boeren- en Tuindersbond, verenigen het overgrote deel der west-amelandse boeren, bijna 90%. De eerstgenoemde omvat ruim 3/4 der georganiseerde boeren van west-Ameland, en wel een gelijk aantal uit Hollum en Ballum. De lidmaatschapspercentages der dorpen verschillen vrijwel niet, doch Ballum kent slechts enkele C.B.T.B.-leden.

Bij vergelijking der beide organisaties naar leeftijd, bedrijfs-grootte en kerkgenootschap vallen enkele merkwaardigheden op: behoren de leden der Friesche Maatschappij voor bijna 70% tot de leeftijdsgroep 35-54 jaar, terwijl nog ca. 25% ouder is dan 54 jaar, bij de C.B.T.B. zijn enerzijds meer jongeren (30% beneden

de 35 jaar), anderzijds in verhouding meer ouderen (43% boven 54 jaar), terwijl de volproductieve leeftijdsgroep vrij schaars vertegenwoordigd is. Van de Friesche Maatschappij zijn vrijwel geen van de kleinste boeren (bedrijfs grootte 1 t/m 5 ha) lid, zulks in tegenstelling tot de C.B.T.B., die verder in verhouding minder middelgrote (boven de 10 ha) en geen grote boeren telt (boven de 20 ha). Anderzijds zijn er in de Friesche Maatschappij meer boeren met neveninkomsten en degenen die wel boer zijn doch een ander hoofdberoep hebben vindt men uitsluitend in deze organisatie. De ene helft der leden van de Friesche Maatschappij is hervormd, de andere doopsgezind, van de C.B.T.B. is 1/3 gereformeerd, de overigen zijn in hoofdzaak hervormd, terwijl er slechts enkele doopsgezinden lid van zijn.

In de praktijk betekent het naast elkaar bestaan van twee standsorganisaties geen absolute scheiding, daar het tot de goede toon hoort op de vergaderingen met spreker ook de leden der andere organisatie uit te nodigen, zodat de uitwisseling van gedachten voor een deel door een gezamenlijk medium plaats heeft.

Zoals wij hiervoor (blz. 28) reeds aangaven, was het gemeten bezoek aan de vergaderingen der boerenbonden minder bevredigend dan elders in Friesland. Afzonderlijke organisaties van agrarische jongeren (de zgn. "jongerein") ontbreken geheel.

Een ander belangrijk communicatiemiddel voor de boeren is de coöperatieve zuivelfabriek, waarvan ieder lid is die ook maar 10n koe houdt (zodoende is het aantal leden groter dan het aantal bedrijven boven de 1 ha). Op de vergaderingen der zuivelfabriek kunnen zeer belangrijke besluiten worden genomen, welke een vrijwel dwingend karakter hebben, aangezien eventuele malcontenten geen uitwijkmogelijkheid hebben voor de levering van hun melk. Zo b.v. werd de wens tot een invoerverbod van vee van de vaste wal (om besmettelijke veeziekten te voorkomen) via "de fabriek" naar voren gebracht. De vakorganisaties zijn niet zeer groot. De landarbeidersbonden, die ongeveer even veel leden tellen, hebben in hoofdzaak arbeiders van de zuivelfabriek - waar een actieve kern bestaat - als lid en ook (met name de chr. bond) de losse arbeiders, die bij de Ned. Heidemij. werken. De leden zijn regelmatig over de leeftijdsgroepen verdeeld, het importelement speelt hier geen overwegende rol; van de chr. bond is ongeveer 1/3 hervormd. De overige vakbonden hebben te geringe ledentallen en verenigen ook te uiteenlopende beroepen om er conclusies over te trekken. Buiten de strikte behartiging van belangen om hebben de vakorganisaties geen communicatieve functie in de samenleving. In Ballum zijn slechts enkele leden.

De plattelandsvrouwen ¹⁾ van west-Ameland zijn over twee organisaties verdeeld: een afdeling van de Ned. Bond van Plattelandsvrouwen en een afdeling der Chr. Plattelandsvrouwen- en Meisjesbond, met uit Hollum resp. 48 en 46 en uit Ballum 18 en 1 lid (beide hebben ook leden in Nes).

Deze bonden omvatten niet alleen, zelfs niet in hoofdzaak boerinnen: circa 30% der leden is gehuwd met een boer, een aantal vrouwen van landarbeiders en grondwerkers is lid van de chr. bond; verder vindt men in beide bonden vrouwen van beoefenaars van alle beroepsgroepen in voldoende mate om een doorsnede der gehele samenleving in beroepsofzicht te garanderen. In verhouding zijn de echtgenoten van middenstanders, ambachtslui en functionarissen iets ster-

---

¹⁾ Zie bijlage H.

ker vertegenwoordigd dan hun aandeel in de bevolking en de boerinnen iets minder. Het "import"-element is hier belangrijk sterker dan in de kerkelijke vrouwenverenigingen. Dit hangt ongetwijfeld samen met het meer moderne karakter van de bonden van plattelandsvrouwen.

Evenals met de Friesche Maatschappij het geval is, is bij de Ned. Bond van Plattelandsvrouwen de leeftijdsgroep van 35-54 jaar buiten proportie bezet (2/3 van het ledentotaal), hoewel hier wèl een belangrijk deel jongere leden is en in het geheel geen ouderen boven de 64 jaar, terwijl de verdeling over de leeftijdsgroepen bij de chr. bond veel regelmatig is.

Uit de groep beroepslozen, vooral ouderen, zijn zeer weinigen aangesloten. Ook jongeren beneden de 25 jaar zijn slechts bij uitzondering lid.

De chr. bond werft praktisch uitsluitend in Hollum; Ballum levert ruim 1/4 der leden van de Ned. Bond.

De verhouding der kerkelijke aansluiting van de leden is als volgt: Ned. Bond: 70% hervormd, 15% doopsgezind en 15% overigen (waarvan enkele gereformeerd), Chr. Bond: 30% hervormd, 10% doopsgezind en 60% gereformeerd.

Ook hier geldt evenals voor vrijwel alle andere organisaties, dat de christelijke verenigingen buiten Hollum vrijwel geen, en de neutralen wel leden uit Ballum en Nes hebben. Rooms-katholieke leden zijn niet aangesloten bij de tot dusver genoemde verenigingen, de fabriekscoöperatie uitgezonderd.

De bijeenkomsten van de plattelandsvrouwen worden gevuld met boekbesprekingen en inleidingen over diverse onderwerpen.

De kerkelijke verenigingen geven uiteraard homogene samenstellingen te zien naar kerkgenootschap.

Voor Hollum geldt het volgende overzicht (samengesteld begin 1957):

Vereniging voor:	doopsgez.	ned.herv.	geref.	interkerkel.
kl. jongens	-	-	) 9	-
kl. meisjes	-	35		-
oudere jongens	-	-	) 22	-
oudere meisjes	-	13		-
vrouwen	13') + 28	49	30	-
mannen	-	-	16	-
gemengd	-	-	-	23")

Uit dit overzicht blijkt, dat de mate van georganiseerdheid in kerkelijk verband voor de vrouwen zeer hoog is, dat de niet-gereformeerde mannen geen kerkelijke verenigingen hebben,

dat de doopsgezinde jeugd zonder organisaties is en

dat er voor de overige jeugd, met name de jongens, weinig aan verenigingswerk bestaat;

de flinke hervormde meisjesvereniging valt op.

Niet vermeld in het overzicht zijn de instuif in het centrum "De Hoop" (des zaterdags), die ongeveer 50 jongeren uit alle gezind-

') de zgn. doopsgezinde "meisjesvereniging" bestaat in feite uit gehuwde vrouwen.

") dit zijn de kernleden van de oecumenische gesprekskring.

ten trekt en de zondagscholen der diverse kerkgenootschappen, die door vrijwel alle kinderen beneden de 12 jaar worden bezocht. Ook voor Ballum geldt, dat de vrouwen het accent leggen op het (kerkelijk) verenigingsleven: de doopsgezinde zusterkring en de hervormde vrouwenvereniging met resp. 9 en 21 leden.

Ongeveer 37% van de Hollumer vrouwen boven de leeftijd van 25 jaar is lid van een der kerkelijke vrouwenverenigingen¹⁾, in Ballum is dit minder (circa 25%). Het sterkst bezet zijn weer de middelbare leeftijdsgroepen (35 t/m 54 jaar), ook in verhouding tot de samenstelling der totale vrouwelijke bevolking boven de 25 jaar, doch minder uitgesproken dan bij de plattelandsvrouwenorganisaties. De doopsgezinde zusterkringen zijn gemiddeld ouder (geen enkel lid is jonger dan 35 jaar) en ook de hervormden hebben maar enkele jongere leden; de gereformeerde vrouwenvereniging telt zowel jongere als oudere leden.

Bij deze laatste vereniging is het aantal "import"-leden vrij groot (meer dan 1/3).

De vrouwenverenigingen houden zich voornamelijk bezig met het vervaardigen van werkstukken, die op de bazars worden verkocht of verloot ten bate van allerlei kerkelijke belangen: voor de zending of voor verbetering en verfraaiing van de kerkgebouwen. Het gezelligheidselment treedt hier sterk op de voorgrond. Geregeld worden er romans voorgelezen. Op de gereformeerde vrouwenvereniging houdt om de beurt een der leden een inleiding over een bijbels onderwerp. Een algemene opmerking van verschillende zegslieden is, dat de belangstelling van de vrouwen zowel op de kerkelijke als op de plattelandsvrouwenverenigingen zeer goed is en dat deze verenigingen een zeer opbouwende werking hebben. Op het kerkelijk leven gaan van sommige vrouwenverenigingen belangrijke stimulansen uit en niet zelden komen er van die zijde initiatieven, die verrassen doordat zij zo onconventioneel zijn.

Hiernaast ontbreken op één uitzondering, de gereformeerde mannenvereniging, die een studiekarakter draagt, de kerkelijke mannenorganisaties. De genoemde vereniging heeft leden uit diverse leeftijdsgroepen.

De meisjesverenigingen bereiken slechts een gering aantal jongeren; meer dan de helft, bij de doopsgezinde alle, is ouder dan 25 jaar (zie de opmerking op blz. 39). De werkwijze gelijkt op die der vrouwenverenigingen: breien, voorlezen van boeken enz..

Voor de leeftijdsgroep 17-25 jaar is er te Hollum de (interkerkelijke) christelijke jongerenvereniging, waarheen ook enkele Ballumer leden gaan: er zijn evenveel jongens- als meisjesleden, voor 2/3 hervormd en het overige derde deel is gelijk verdeeld over doopsgezinden en gereformeerden. Hier is dus een ontmoetingspunt tussen de fine- en niet-fine jeugd. Er is slechts een klein deel van de jongeren (20-25% uit de in aanmerking komende leeftijdsgroep) bij aangesloten. De leiding probeert de jeugd actief te maken door inleidingen en discussies.

Hiernaast bestaat de "instuif", uitgaande van het culturele centrum "De Hoop" op zaterdagavond: vóór 9 uur ook toegankelijk voor jongeren, daarna uitsluitend voor hen die ouder zijn dan 15 jaar. Hieraan wordt deelgenomen door een zeer groot deel der jongeren uit gezinnen van allerlei kerkelijke richting en beroepsoriëntatie. Er is gelegenheid tot het beoefenen van diverse spelen, o.m. biljarten, geleide bezigheden vonden tot dusver niet plaats.

---

¹⁾ Zie bijlage H.

Voor de jeugd tussen 10 en 15 jaar zijn er een aantal clubs: 2 hervormde meisjesclubs en een handenarbeidclub en een gereformeerde jeugdclub waarop zowel bijbelse en algemene vorming als handenarbeid plaats heeft.

De culturele verenigingen zijn: te Hollum: twee fanfarekorpsen (Kunst naar Kracht en Looft den Heer), aan één waarvan een tambourkorps is verbonden, een toneelvereniging, twee zangverenigingen (een interkerkelijke en een christelijke) en een chr. meisjeskoor.

De aantallen werkende leden van deze verenigingen zijn als volgt gegroepeerd:

	neutraal	chr.	interkerkel.
muziek	31	13	-
zang	-	23 + 20 ¹⁾	50
toneel	16	-	-

Te Ballum bestaat een (thans door interne moeilijkheden rustend) interkerkelijk koor en een toneelclub (met een kern van 12 leden). Van de culturele verenigingen voor volwassenen te Hollum (d.w.z. de muziek, zang- en toneelverenigingen) geldt het volgende: "Kunst naar Kracht" heeft een grote meerderheid van leden boven de 35 jaar, geen gereformeerden en in verhouding veel agrariërs en middenstanders, terwijl "Looft den Heer" een jonger, haast uitsluitend gereformeerd en in beroepsopzicht gemengd ledental heeft. Het interkerkelijk koor (de grootste culturele vereniging) en "Halleluja" geven vrijwel hetzelfde beeld met een groter accent der hervormden bij het interkerkelijke en een ontbreken van agrariërs in het gereformeerde koor. Ook voor de toneelvereniging geldt een overeenkomstige opbouw. De gereformeerden doen niet aan toneel, althans niet in georganiseerd verband.

De korpsen treden op bij allerlei festiviteiten: schoolfeesten, tijdens het badseizoen en dergelijke. De oorsprong van het bestaan van twee korpsen houdt verband met de afzonderlijke viering van Oranjefeesten op de scholen. Er is wel eens over een fusie gedacht; de verstandhouding is goed: adspirant trommel-slaggers van "Looft den Heer" worden bij "Kunst en Kracht" opgeleid. Aan concouren kan door de eiland-positie niet worden meegedaan.

De koren treden op in de kerken bij bijzondere gelegenheden.

De toneelvereniging geeft geregeld uitvoeringen, niet alleen in eigen dorp, ook elders op het eiland en jaarlijks ter gelegenheid van de grote Amelander avond in Amsterdam; verder ook wel op Terschelling en te Holwerd. De toneeluitvoeringen, die overigens de belangstelling van het hele dorp trekken, worden door de meerderheid der gereformeerden niet bezocht.

Meisjeskoor en tambour-korps tellen tezamen een 30-tal kinderen, het eerste vrijwel uitsluitend gereformeerden, het laatste vooral doopsgezinden.

De Ballumer toneelclub bestaat uit een vrij kleine vaste kern, die af en toe uitvoeringen geeft, waarbij het hele dorp komt kijken.

De sportvereniging Amelandia, een fusie van de vroeger bestaan hebbende voetbal-, korfbal- en gymnastiekclubs, vermeerderd met een afdeling volley-bal, heeft 55 leden, waarvan 2/3 hervormd en de o-

¹⁾ kinderkoor

verigen doopsgezind met nog enkele gereformeerde leden; naar beroep van het gezinshoofd zeer gelijkmatig verdeeld (de beroepsloze ouderen ontbreken uiteraard), leden boven de 35 jaar ontbreken geenszins ($\pm 30\%$), waarbij het betrekkelijk grote aantal vrouwen opvalt. Het aantal "import"-leden is groot, vooral bij de ouderen en dames. De juniors-afdeling telt daarnaast nog 51 leden, waarvan 7 uit Ballum, hier vindt men een niet onbelangrijk aantal gereformeerde leden, hetgeen verband zal houden met het feit, dat de juniors niet, zoals de senioren-voetballers wel doen, op zondag spelen.

Tenslotte moet de oecumenische gesprekskring in Hollum nog genoemd worden met deelnemers uit alle drie kerkelijke groepen, zowel mannen als vrouwen, meer beroepslozen en beoefenaars van een semi-intellectueel beroep dan agrariërs en verzorgers en weinig jongeren. Van de overige verenigingen noemen we nog: de politieke organisaties (het grootst is de kiesvereniging der C.H.U., verder zijn er afdelingen van de F.v.d.Arbeid en van de A.R., het aantal politiek georganiseerden is in de westelijke dorpen ± 140); de arbeidersorganisaties (alle tezamen omvattende 75 leden op de westelijke helft, de landarbeidersbonden hebben de grootste afdelingen); de verenigingen voor dorpsbelang (te Hollum en Ballum).

Samenvattend kunnen wij vaststellen, dat er tussen hervormden en doopsgezinden zeer veel aanrakingsvlakken liggen in de algemene organisaties, waarnaast de gereformeerden met een deel der hervormden en zeer enkele doopsgezinden een afzonderlijk verenigingsleven hebben; nochtans is hier geen sprake van geheel gesloten kringen: er zijn niet alleen tussen sommige parallele organisaties vormen van samenwerking en uitwisseling, maar ook zijn er verenigingen, die van weerszijden bezocht worden (zie ook bijlage I).

Een tweede duidelijke conclusie is deze, dat de vrouwenverenigingen zowel de kerkelijke verenigingen als de plattelandsvrouwenbonden een belangrijke vormende invloed hebben en brede lagen der bevolking bestrijken.

Hetzelfde geldt voor de boerenorganisaties ten aanzien van de mannen, zij het hier voornamelijk op technisch gebied.

Het culturele organisatieleven geeft hier een tegenwicht, althans in Hollum, en biedt een ruime aanrakingsmogelijkheid tussen mensen van allerlei beroepsoriëntatie.

Ballum is arm aan formele contacten, zeker in het culturele, in het bijzonder voor de jeugd, die in Hollum overigens ook niet overgeorganiseerd is (onvermeld zijn gebleven de goed bezochte zondagscholen der verschillende kerken).

Tenslotte viel op, dat vele organisaties, behalve bij de gereformeerden een onevenredig groot aantal mensen uit de middelbare leeftijdsgroepen omvatten, vooral bij de doopsgezinden. Dit verschil is niet geheel terug te brengen tot de ongelijke leeftijdsopbouw, al zijn de leeftijdsgroepen 35-44 en 45-54 jaar sterker bezet dan de aangrenzende oudere en jongere groepen. Mogelijk heeft de omstandigheid, dat er van deze leeftijden in verhouding een flink aantal aanwezig is, zodat verenigingen een behoorlijke variëteit aan leden kunnen hebben, hier invloed. Het magere verenigingsleven in Ballum schijnt deze gedachte te bevestigen. De grote behoefte aan "gezelligheid" die de Amelander heeft, moet hierbij in het oog worden gehouden: het doel heeft minder aantrekking dan de bekoring van het bijeen zijn. En waarom in verenigingsverband met weinigen bijeen te komen, als je in de informele kring (visite, bureacontacten, familiebezoek) kunt omgaan met de mensen, die je graag

spreekt.

2. De informele omgang

Over het onderlinge verkeer buiten de georganiseerde vormen om kan veel minder objectiefs gezegd worden; het onderzoek hiernaar zou een exorbitant enquête-apparaat vereisen, hetgeen onze perken te buiten zou gaan. Wij moeten hier dus volstaan met een globaal-benaderende beschrijving op grond van gegevens van zegslieden. Het weinige dat wij te berde kunnen brengen wijst intussen geenszins op een geringe betekenis van het informele verkeer. Integendeel, dit is juist zeer lovendig en voor de opinievorming zeer belangrijk. Men kan zelfs met een grote mate van zekerheid stellen, dat de meningsvorming langs deze weg aanzienlijk belangrijker is dan die in de vergadering, commissie of raad. In het formele milieu voelt de Amelander zich niet vrij en zegt gewoonlijk niet meer dan nodig is. Een besluit zal ook niet met vrucht kunnen worden genomen dan nadat er thuis, op straat, in het café uitvoerig over gepraat en de mening van gerespecteerde personen (en niet te vergeten de familie) gehoord is.

Hoe en waar heeft deze peiling van anderer mening plaats? In het werkmilieu van de man is er het gesprek op straat en op het land, als men elkaar ontmoet of in elkaars buurt werkt; dit geldt voornamelijk voor de boeren, die onder de huidige situatie met de vele tochten naar afgelegen stukken land lang onderweg zijn en dus veel mensen tegenkomen. Voor de vrouw is er het gesprek met de buuren, doch vooral het "plattelandjes aandoen", dat is het in de namiddag gaan winkelen en onderweg even bij een aantal vaste adressen (familie en goede vrienden) aanwippen om het "nieuws van de dag" te horen.

Verder is er het napraten na de vergaderingen, met name van mannenbijeenkomsten in het café. Ook dit geldt met name voor boerenvergaderingen.

Een bijzondere plaats neemt het "skimeren" in. Het "skimeren" is een zeer oud gebruik, (waarschijnlijk ontstaan doordat men vroeger in het schemeruur bij elkaar aanliep (besparing van lampolie) hetgeen uitgroeide tot een avondvisite), dat met name in Hollum door verschillenden in hoge ere wordt gehouden; het is een soort uitgebreide visite, die een vaste groep van 5 tot 7 echtparen bij elkaar aflegt; het is een cultus van gezelligheid: er wordt misschien wel eens een poos gekaart door de mannen, maar het gezellige gesprek is hoofdzaak; de "skimeravonden" duren vaak tot diep in de nacht. De deelnemers zijn er bijzonder op gesteld en vaak begint men al vroeg in de herfst, "anders komt men niet twee keer rond". Het deelnemen aan zo'n skimerkring verleent een zeker aanzien; het wordt niet gelijk gesteld met het "gewone" min of meer geregelde op visite gaan.

Welke bezoekvorm men als het echte "skimeren" mag aanduiden ter onderscheiding van een gewoon kennissenbezoek is moeilijk te achterhalen, zeker is, dat er twee vormen van visitecontact bestaan, die geen van beide als "buurten" (het onaangekondigd aankomen) zijn op te vatten; de "gewone" visite is meer gelijk te stellen met de stedelijk-burgerlijke vorm van visite; waarmee niet gezegd is, dat het bij "skimeren" minder vormelijk zou toegaan, integendeel, doch "skimeren" heeft iets ouds en eerbiedwaardigs, het is een bewust beleefde traditie.

Wij hebben getracht na te gaan wie er met elkaar "skimeren", doch zijn tot de slotsom gekomen, dat er ook hier weer niet gesproken

kan worden van een beperkt zijn tot een bepaalde groep (de kringen zijn zeer gemengd naar beroepssamenstelling), hoewel het wel meer voorkomt onder doopsgezinden en niet-fine hervormden, onder boeren en middenstanders en ook onder leden van bepaalde families (doch als familiegroep tesamen skimeren doet men eigenlijk niet) en niet zozoer onder de gereformeerden in zwang is.

Ook de import staat hier praktisch buiten. De selectie geschiedt voornamelijk op basis van vriendschapsbanden van vroeger (school, zondagschool en jeugdclub) in het bijzonder van de vrouwen. (Een der informanten meende verband te zien met de behoeften van de vrouwen tot nauwer onderling contact in de tijd, toen vele mannen op zee waren). Daarnaast worden echter ook gezellige praters buiten deze oude leeftijdskringen om uitgenodigd, al blijft dit uitzondering. Ongehuwden nemen niet deel aan skimeren, wel blijven weduwen, die er eenmaal bijhoren, meedoen.

Wij stonden bij het skimeren wat uitvoeriger stil, daar het naar onze indruk een der gewichtigste sociale media is. Er wordt zeer veel gesproken (slechte praters zijn niet welkom) over allerlei onderwerpen en wel in het bijzonder over de dingen van eigen dorp, over de boerderij en over dorpsgenoten. Geen wonder, dat sommige buitenstaanders zeggen: "er wordt te veel gekletst over anderen". Onze indruk is verder dat in Ballum ook minder geskimerd wordt dan in Hollum.

3. Centrale figuren

Bij het nagaan van de communicatie-wegen dienen wij ook aandacht te geven aan de figuren bij wie de draden van het gemeenschapsleven samenkomen en aan hen, die aan de buitenrand der samenleving verkeren. De eerste zijn de sleutelfiguren die toegang bieden tot het maatschappelijk leven; de laatsten mogelijke zorggevallen, die individueel aandacht behoeven en als groep een zeker gevaar voor de samenleving kunnen inhouden.

Daartoe gaan wij eerst na wie de bekleeders van invloedrijke functies zijn (zie voor het volgende ook bijlage J).

In de landbouworganisaties, waaronder wij hier verstaan zowel de stands- als de belangenorganisaties, vinden wij een veelheid van besturende en controlerende functies, welke verdeling van belang kan zijn. Een sterke cumulatie van agrarische bestuursfuncties valt niet te constateren. Ongeveer 60 bestuursfuncties van bijeengenomen: de beide niet-roomskatholieke boerenbonden, de zuivelfabriek, de boerenleenbank, het waterschap, de aankoopvereniging, de k.i.-vereniging en de vereniging voor landbouwonderwijs, zijn verdeeld over in totaal 37 inwoners van Hollum en Ballum; het maximum aantal functies in één hand is 4 (dit komt éénmaal voor), terwijl er 4 personen zijn met elk 3 functies.

Onder deze 37 zijn 4 niet-boeren (n.l. de directeur en een arbeider der zuivelfabriek, een ex-boer en een meewerkende zoon); de 33 boerenbestuurders hebben een gemiddelde bedrijfsgrootte van ruim 12 ha (variërend van 7.5 tot 30 ha), dat betekent, bij een gemiddelde grootte van alle bedrijven van circa 9 ha, dat de landbouworganisaties bestuurd worden door boeren van een bedrijfsgrootte, die gemiddeld hoger ligt dan het gemiddelde van west-Ameland. De gemiddelde leeftijd is 48 jaar (variërend tussen 32 en 79). Van de 37 genoemden zijn 20 ned. herv., 11 doopsgezind en 6 gereformeerd; in totaal 9 zijn uitsluitend of in hoofdzaak "fyn"-georganiseerd (ook andere dan landbouworganisaties), de overige 28 uitsluitend of in hoofdzaak "algemeen" georganiseerd.

De besturen der plattelandsvrouwenbonden bestaan voor 60% uit boerenvrouwen (van het totale ledenbestand maken de boerinnen 33% uit) en wel voor 70% uit "import" (van de leden is 40% "import"), terwijl de bestuursters gemiddeld iets jonger zijn dan de leden, hoewel gelijk verdeeld over de leeftijdsgroepen tussen 25 en 65 jaar; naar kerkgenootschap is de verdeling vrij regelmatig. Bij de andere (kerkelijke) vrouwen- en meisjesverenigingen (van Hollum en Ballum samengenomen de hervormde, doopsgezinde en gereformeerde vrouwenverenigingen en meisjesclubs) is slechts een minderheid der bestuursters (33%) boerin of boerendochter (alle van middelgrote bedrijven), terwijl alle andere beroepsgroepen vertegenwoordigd zijn; er zijn minder "import"-bestuursters dan bij de plattelandsvrouwen: 27% (leden 25%); de leeftijdsgroep 35-54 jaar is sterk bezet met 54% (leden 43%) met weinigen boven de 65 jaar en geen beneden de 25; zij zijn gemiddeld ouder dan de bestuursters der plattelandsvrouwen; uiteraard is de verdeling over de kerkgenootschappen regelmatig (zie bijlage H).

De vakorganisaties worden bestuurd door tesamen 13 personen, wier leeftijd varieert tussen 32 en 55 jaar en waarvan 8 ned. herv., 2 doopsgezind en 3 gereformeerd zijn, terwijl de grote meerderheid autochtoon is.

De kerkeraden van Hollum en Ballum bestaan voor de helft uit agrariërs, voor meer dan 80% van het eiland zelf afkomstig, voor 58% behorende tot de leeftijdsgroep 35-54 jaar (in Ballum is 58% ouder dan 55 jaar, in Hollum slechts 24%).

De culturele organisaties (hier zijn beschouwd: de beide koren, de beide korpsen en de toneelvereniging van Hollum) vertonen qua bestuur de volgende opbouw: 25% "import"; gelijke verdeling over de kerken, waarbij moet aangetekend, dat de beide christelijke organisaties uitsluitend en de andere geen gereformeerde bestuursleden hebben, in verhouding veel beoefenaars van beroepen uit de verzorgende, vooral agrarisch verzorgende, sector en overwegend uit de categorie 35-54 jaar (70%, leden 50%). Hetzelfde geldt ook voor de sportvereniging.

Op grond van het voorgaande kunnen wij nu concluderen, dat de contrôle over het formele sociale verkeer voor een belangrijk deel ligt in handen van mensen uit de "productieve" leeftijdsgroep (35-54 jaar), zowel bij de mannen- als bij de vrouwenorganisaties, zowel bij de zakelijke als bij de culturele en vormende verenigingen. Een uitzondering vormen hier de plattelandsvrouwenbonden, die door jongeren en in opvallende mate door "import"-mensen worden bestuurd en de vakbondsafdelingen (gemiddeld vrij jong).

Tussen de beroeps- en kerkelijke groepen bestaat wel accentverschil bij de samenstelling der besturen, maar in feite participeren alle groepen in de leiding, al berust die der christelijke verenigingen in hoofdzaak bij gereformeerden, die elders ontbreken; de beroepslozen ontbreken vrijwel overal (de gehuwde vrouwen worden hier gerekend tot de beroepsgroep van hun echtgenoten te behoren). Hoe staat het intussen met de informele contrôle? Ook hier moeten wij weer in vage algemeenheden spreken. Niettemin is ons duidelijk gebleken, dat deze zeer belangrijk is. Het is weliswaar niet zo, dat de belangrijkste informele autoriteiten buiten de formele functies staan, vele van hen zitten in besturen, doch het merkwaardige is, dat zij in de besturen zich veel minder laten horen, dan de bestuursleden die formeel gezag missen, in het bijzonder de import. Hun stem is van gewicht buiten de vergadering om in de opinievorming langs de informele kanalen.

Het is n.l. zo, dat leden die in de vergadering het woord voeren

en dit met enige verve weten te doen, zeer spoedig in besturen worden gekozen; daar de Amelander er in de regel niet van houdt in het publiek een uitgesproken mening te verkondigen, vallen de "import"-mensen al spoedig op en ziet men hen al vrij gauw in de baantjes verschijnen. Zij maken dan niet zelden de fout hun ideeën door te zetten in de mening, dat weinig bestrijding van voorstellen en zelfs gunstige uitslagen van stemmingen aanvaarding betekent. Zij veronachtzamen daarbij, dat de weg der opinievorming veel langer is dan een enkele vergadering en dat de tegenargumenten, die niet zelden buiten het zakelijke vlak liggen, niet naar voren gebracht worden dan na uitvoerig overleg in de informele groep.

Bij deze laatste opinievorming spelen dan de informeel gezaggenietenden een belangrijke rol. Wanneer laatstgenoemden tevens bestuurslid zijn kunnen zij tegenover andere opinievormers wel eens in moeilijkheden komen, daar zij mede verantwoordelijk worden gesteld voor ev. bestuursvoorstellen en maatregelen. Zij zullen in dergelijke gevallen zich liefst disculperen of zwijgen; in elk geval is de "vreemde" bestuurder of ook de deskundige adviseur de wrijfpaal.

Is de publieke opinie ongunstig dan worden genomen besluiten stilzwijgend terzijde gelaten of op een later tijdstip (soms nadat het initiatief nemend bestuurslid gedesillusionneerd is afgetreden) tot uitvoering gebracht.

Het is niet mogelijk deze informele autoriteiten met objectieve criteria aan te duiden; men vindt hen waarschijnlijk onder de meerge-noemde gezeten (boeren)families. Daarbij komt nog, dat er gewoonlijk niet één homogene opinievorming plaats heeft: er is variatie naar grootfamiliegroepen en soms treedt daarbij een latente controverse tussen enkele familieblokken op.

4. Randfiguren

Bij het onderzoek meenden wij aanvankelijk een spoor gevonden te hebben, waarlangs wij de informele leiders konden vinden. Er werden ons n.l. enkele malen personen genoemd, wier mening men min of meer vreesde. Bij verder speuren bleek echter, dat de hierbedoelde groep voeleer randfiguren omvatte; de genoemde vrees hield meer verband met de scherpe tong van de betrokkenen dan dat zij beruste op ontzag voor een wijs, aan traditie beantwoordend inzicht.

Wij komen hiermede op de randfiguren. Wij vatten hieronder twee categorieën: hen die buiten het formele verkeer staan en hen die daarin al of niet zijn opgenomen doch door afwijkend gedrag min of meer buiten het informele samenleven staan of daaraan contrair zijn.

Wanneer wij het aantal lidmaatschappen per hoofd nagaan, dan blijkt er een zeker aantal in het geheel geen of een onbeduidend aantal formele bindingen te hebben; deze zijn dus onbereikbaar voor beïnvloeding langs de formele weg. Bij een proef die wij namen in Hollum, bleek in 43 van de 270 gevallen (gezinnen als eenheden gerekend, ook samenwonenden als één eenheid, en daarnaast alleenwonenden), d.i. 16%, geen enkel lidmaatschap te bestaan van de hiervoor meermaals genoemde verenigingen. Voor het overgrote deel waren dit bejaarden; van de 7 die jonger dan 65 jaar waren zijn geen gemeenschappelijke trekken te geven.

Het gemiddelde aantal lidmaatschappen per gezinslid van boven de 10 jaar van de overigen ligt rond de 1.0. Beneden dit gemiddelde liggen de niet-kerkelijk aangeslotenen en de gezonde gehuwden

met uitzondering van de gemengd hervormd-loopsgezind gehuwden; ook bij de doopsgezinden is de lidmaatschapsfrequentie iets beneden gemiddeld (de gereformeerden komen het verst boven het gemiddelde); ook de jongste (beneden 25 jaar) en de oudste groepen (boven 54 jaar) blijven beneden het gemiddelde.

Hetzelfde geldt van de beroepslozen en de "overige" beroepen (de "agrarisch verzorgenden" zijn het hoogst). Voorts geldt voor de boeren nog: hoe kleiner het bedrijf, hoe geringer het aantal lidmaatschappen.

De hierboven bedoelde tweede categorie randfiguren, n.l. degenen, die door afwijkend gedrag opvielen, kan men niet als a-sociaal in de gebruikelijke zin bestempelen. Onmaatschappelijken in deze zin, gekenmerkt door een systeemloze levensstijl, vervuiling, crimineel gedrag enz., zijn er op Ameland vrijwel niet.

Wel zijn er mensen, wier gedrag indruist tegen de gangbare opvattingen, doch die in hun oppositionele houding een zinvolle sociale rol vervullen. Bij de zin hiervan zullen wij hierna uitvoeriger stilstaan (hoofdstuk VI). Het zijn mensen van wie als het ware verwacht wordt, dat zij tegen de draad in zullen gaan: fel reageren en scherp critiseren in de vergaderingen, zich in het dagelijks leven niet storen aan de publieke opinie of eventueel daarop afgeven. Het zijn vrij geïsoleerde figuren, of liever: gezinnen, want al zijn ze tot op zekere hoogte maatschappelijk aangevaard, het zich bemoeien met hen en het overnemen van hun levenspatroon heeft voor anderen een sociaal declasserend effect. De hier bedoelde randfiguren zijn economisch niet te classeren; het zijn slechts enkele gezinnen, die onderling weinig gelijke trekken vertonen. De oorsprong van hun contraire houding, vaak uit een vorige generatie overgeërfd, is niet na te gaan. De Amelanders zelf schrijven dit toe aan het "karakter".

De maatschappelijke waarde van hun optreden is, dat zij als een soort uitlaatklep fungeren: van normaal niet-geuite argumenten en verborgen stromingen kan men via hen een (overigens vertekend) beeld krijgen en de meerderheid kan glimlachend en schouderophalend zeggen: "je hoort wie het zegt". Het gevaar, dat zij voor de meerderheid vormen is, dat deze oppositionele groep te groot of te machtig wordt en op dit punt is dan ook een scherp reagerend afweer-mechanisme op te merken.

VI. DE DIEPERE LAGEN VAN HET CULTUURPATROON

Ter afronding van de in dit deel ontworpen sociografische schets van (west)Ameland is het dienstig iets over de onderliggende collectieve mentaliteit en de daarop geënte voorkeurshoudingen in het dagelijks leven aan te geven. Het is er niet om te doen een volledig portret van het volkskarakter te geven, zo dat al mogelijk ware; slechts enkele hoofdlijnen kunnen worden gegeven.

Het centrale thema, dat men steeds weer ontmoet en waarop wij in het voorgaande reeds een en andermaal zijdelings wezen, is het sterke collectief denken en voelen van de Amelander. Men kan dit een denken in stamverband noemen, het gehele samenlevingspatroon is gebaseerd op een aantal noties, die duidelijk het geheel der Amelanders omvatten als een gesloten eenheid, zowel naar buiten als naar binnen.

Naar buiten openbaart zich deze collectieve instelling in een markeren van apartheid van Ameland: Ameland is iets anders dan Friesland, dan de vaste wal (invloed van de geïsoleerde ligging, die men overigens in stand wil houden: weinigen voelen b.v. voor een verbindingsdam met de overwal). Weliswaar zijn voor en na talloze Amelanders "op de wal" gaan werken en wonen, Amelander-af wordt men nooit. Wij kennen verschillende Amelanders, die, hoewel reeds jaren woonachtig in Amsterdam of zelfs daar geboren, zich zo verbonden weten met het eiland, dat zij er vrijwel ieder paar vrije dagen doorbrengen en als ideaal hebben om na hun pensionering er te gaan wonen (vele van hen hebben er geërfde of gekochte stukjes grond of een huis in eigendom). Er zijn mensen, die deze behoefte misschien minder sterk hebben, althans tijdens hun leven; zij worden dan als afvallig beschouwd; keren zij echter toch terug en geven blijk nog Amelander te zijn in hun gedrag, dan worden zij weer volledig geaccepteerd. Een laatste rustplaats in Amelander grond is echter iets wat slechts zeer weinigen zich ontzeggen. Intussen is het beslist niet zo, dat de stambewuste Amelander zich moeilijk aan zou passon. Het tegendeel wordt bewezen door de succesrijke carrière van vele Amelanders. Zij nemen gemakkelijk allerlei gedragspatronen van het milieu waarin zij vertoeven over. Echter tot op zekere hoogte: een volledige assimilatie heeft niet plaats. Wat behoorlijk is en wat niet, dat wordt naar de maatstaven van thuis afgemeten. En dit is vaak een factor, die de Amelander gezien maakt. De Amelander is in den vreemde oppassend, hij zal niet gemakkelijk meedoen met staken en muiten, hij duikt niet in het "rosse leven" der havensteden, is correct en ononkoopbaar (en daarom gezien als: politieagent, grenscommissies, bootsman). Al deze aspecten kunnen aldus samengevat worden: hoewel zich gemakkelijk uiterlijk aanpassend in de vreemde blijft de Amelander innerlijk gebonden aan zijn stamland; hij zal zich zekere beperkingen opleggen, zolang hij van huis is, doch diep in zijn hart leeft de begeerte naar het eiland, waar hij "vrij" is.

Ook naar binnen is Ameland een gesloten eenheid. Dit merkt menig van elders afkomstige, die zich op het eiland vestigt. Aanvankelijk treft de openheid waarmee men ontvangen wordt, past men zich aan dan gaat het ook verder goed, doch op den lange duur krijgen niet weinigen toch het gevoel: "wij horen er niet bij". Tijdens ons onderzoek hoorden wij van enkele sprekende gevallen; van uitstekend aangepaste en in de familiekring opgenomen vrouwen van elders, die desondanks zo spoedig mogelijk wel weg wilden.

De eenheidsgedachte komt sterk tot uiting in het maatschappelijke en economische leven. Er is een sterke tendentie tot het bewaren

van een ongedifferentieerd geheel. Voorzover er verschillen zijn mogen deze niet opvallen of gedemonstreerd worden: verschil b.v. in kerkelijke aansluiting doet er niet toe, als dit maar geen aanleiding is tot afwijkend gedrag. Er is verschil in welstand, goed, maar men mag zijn meerdere rijkden niet tonen; aan de andere kant is te arm evenzeer een verstoring van het evenwicht: men zal de arme (althans wanneer het niet aan eigen schuld te wijten is) zoveel mogelijk helpen.

De hier beschreven eenheidsgedachte in haar oorsprong te verklaren is niet wel doenlijk. Onwillekeurig zoekt men verband met de sociale historie en daarin zijn gemakkelijk aanknopingspunten te vinden, al kunnen sommige hiervan zowel uitvloeisel van een sterke collectieve gezindheid genoemd worden als ook aangeduid als vormende krachten daarvan. De eeuwenlange toestand van geringe economische ontplooiingsmogelijkheden en de gemeenschappelijke strijd tegen het water, die voortduurde tot de eerste indijking rond 1915, zal ongetwijfeld sterk hebben bijgedragen tot het in stand houden van het collectivistische cultuurpatroon. Ook het lange voortbestaan van de marke: tot lang na de officiële verdeling der markegronden bleef deze in feite bestaan en ook nu nog zijn sporen daarvan aanwijsbaar (eigenlijk is men nog niet verzoend met het opheffen der "vrijgang" en in de indeling der hoeven naar grondsoort denkt men nog in het oude systeem, dat gelijke kansen voor alle hoevebezitters garandeerde). Ook de om dezelfde reden, n.l. het water, zo dicht op een gedrongen bebouwing der dorpen en het ontbreken van bebouwing daarbuiten, heeft de noodzaak tot een zekere nivellering tot op heden in stand gehouden.

Hetgeen hier voor Ameland als geheel wordt gesteld, geldt ook voor de kleinere eenheden van familie, dorp en kerk. Na hetgeen reeds eerder (blz. 32 v., 44 v. en 50 v.) werd medegedeeld behoeven wij niet uitvoerig meer stil te staan bij het beleven der (groot)familie als integratie kader: overal en altijd beschouwen de Amelanders elkaar onderling als lid van die-en-die familie. Kent men de familie-verhoudingen niet, dan is het individuele gedrag vaak moeilijk te begrijpen.

In mindere mate, doch wel aanwezig, is dit het geval met het dorp; ook hierop werd reeds gewezen (blz. 34). Nes misschien uitgezonderd is het doorbreken van in het dorp gangbare gedragspatronen iets laakbaars.

Met de kerk is het in feite net zo: het doet er weinig toe hoe men geestelijk geïoriënteerd is, als het traditionele collectieve gedragspatroon maar niet doorbroken wordt. Zo wordt het onoorbaar geacht over te gaan tot een andere kerkformatie: in de gemengde huwelijken houdt ieder zich aan zijn eigen kerk; al gaat men op de wal misschien wel gezamenlijk naar b.v. de hervormde kerk, eenmaal terug op het eiland neemt men het oude patroon weer op. Om deze reden is er verzet tegen de overgang ingeval van a.s. huwelijk met een roomskatholiek (ten aanzien van de gereformeerden geldt dit in mindere mate: overgang heeft hier minder vaak plaats). "Overgang is verloochening der voorouders", zei een der informanten, die de vele gemengde huwelijken (vooral doopsgezind-hervormd) toeschreef aan de weinige keuzemogelijkheden op het eiland en daarnaast (hetgeen ook door anderen werd genoemd) het agrarische motief: kerklidmaatschap gaf gelegenheid tot huren van kerkland, welke kans bij gemengd huwelijk verdubbelde.

Wat is nu de voornaamste inhoud van de Amelander zede? In de eerste plaats is een individueel bepaald gedrag taboe, men voelt er een aantasting van de collectiviteit in. Andere, vreemde, referentie-kaders zijn onduidelijk. Dit brengt de gereformeerden en in de gemengde dorpen de roomskatholieken in moeilijkheden. Uit "principe" ergens vóór of tegen zijn hoort er eigenlijk niet bij, het mag althans niet als argument gebruikt worden. Streven naar winst wordt, als het vrij duidelijk geschiedt, afgekeurd. Hiermee verband houdt de taboe van agressie. Op de voorgrond treden, in de vergaderingen fel critiseren, dronkenschap, vechten en dergelijke worden streng veroordeeld. Op de man-af iemand iets zeggen of vragen is niet passend. Opvallend is ook, dat niemand van iets dat mogelijk spanningen zou geven de zegsman wil zijn en dat men zich zeer vlot disculpeert. Het werken op de concurrentie-zucht (wie heeft de beste prestatie?) heeft niet veel resultaat (b.v. op school). Veelzeggend is, dat de jaarverslagen der zuivel-fabriek wél een lijst met rangnummers geven naar de beste melk-opbrengst, doch dat alleen de betrokkene zelf weet welk rangnummer hij heeft.

Extremisme in de politiek is onnet: vroeger had de S.D.A.P. weinig aanhang, thans de C.P.N., terwijl anderzijds de A.R.P. en de K.V.P. (deze laatste althans in de gemengde dorpen) als te rechts gelden: de C.H.U. heeft (vroeger ook de Vrijz.Dem.) een zeer grote ledenaanhang. De enig geoorloofde uiting van agressiviteit maar dan ook een uiterst belangrijke uitlaat is het Sinterklaasfeest, als men (vermond, dus onherkenbaar!) de gekste dingen vertoont. De grote vastheid van dit oude gebruik (veeleer een midwinterfeest, dat niets dan de dag waarop het gevierd wordt gemeen heeft met het in Nederland gebruikelijke huiselijke feest) ligt stellig in deze uitlaat-functie.

Het bewaren van een grote mate van gemoedsrust is een hoog goed: "Je moet nooit de slaaf van je werk worden", "Niet in de macht van het geld komen", "Je niet door anderen laten opjutten". Hoewel lang en laat nog bezig zijn op het bedrijf een gewaardeerd blijk van ijver is, moet het rustig-aan gaan. Daarom, als het kan, 's middags een slaapje. Na een drukke tijd (hooiing, badseizoen) eens gaan vissen (botsteken of 's nachts met het net vissen gaan aan het strand). Altijd tijd hebben voor een praatje met de "buur". "Gezelligheid" is een zeer hoog goed. Dit omvat niet alleen genoe-gelijk samenzijn, goedertierenheid in de omgang, maar vormt het totaal van alles wat in de gemeenschappelijke beleving existen-tieel goed is; zo kan b.v. van een evangelisatie-samenkomst waar het gemoed verwarmd wordt, gezegd worden: "het was echt gezellig". Typisch is, dat personen, die zich niet storen aan het collectie-ve patroon, bij voorkeur worden aangeduid als "ongezellig". Geld dient in de voornaamste plaats om zijn schulden af te lossen ("lyk" te worden); rijkdom imponiert niet en wordt niet gezien als de basis voor bestaanszekerheid. De inwisselbare waarde bij uit-stek is het verband van dienst en wederdienst; het deelhebben in de gemeenschap geeft zekerheid. Ook hier is verband met de vroe-gere en ten dele nog geldende sociaal-economische toestand: de onzekere en veelal karige opbrengst van het boerenbedrijf, het ge-zamenlijk werken en het elkaar in nood bijstaan, deze eeuwenlang bekende en dringende factoren werken ook nu nog na. Het was er de Amelander slechts om te doen: vrij en onafhankelijk te zijn en deze vrijheid heeft men als men voor zichzelf kan zorgen: de win-ter doorkomen zonder schulden te maken.

De "verkeerd-mensen", reeds eerder aangeduid (de "randfiguren" op blz. 54), hebben de functie het eenheidskarakter der samenleving te onderstrepen; zolang ze in getal en invloed gering blijven is hun aanwezigheid een krachtig middel om de eenheidsgedachte van de overigen te versterken: tegen hen mag men zich ook openlijk afzetten. De door ons gevonden "verkeerd-mensen" waren of buiten het dorp woonachtig, of mensen "die het geld in de macht heeft" of in levensbeschouwelijk opzicht buitenbeentjes (finen). Worden zij echter te talrijk of te invloedrijk, dan wordt een afweerfront tegen hen gevormd. In dit geval treedt een duidelijke polarisatie op: de meer genuanceerd denkende en voelende tussengroepen dienen uit eigen belang positie te kiezen, waarbij de grote meerderheid zich conformeert aan het standpunt der dominerende groep. Overigens spelen deze "rellen" zich meestal binnen het dorp af; op de andere dorpen weet men er meestal niet van. De rol van "import"-personen moet hierbij nog worden vermeld: hoewel zij goeddeels buiten de collectiviteit staan, kunnen zij bij de rellen een bepaalde rol spelen, hetzij als gangmaker (doch alleen als er latente spanningsstof aanwezig is en zij de collectieve stroming goed weten te interpreteren), hetzij als zondebok (wanneer zij verkeerd partij kiezen of als advocaat der minderheid optreden).

In het voorgaande generaliseerden wij bewust om het beeld in enkele hoofdpijnen aan te geven.

Gelegenheid tot diepgaand sociaal-psychologisch onderzoek door middel van een algemene enquête was er niet. Slechts hebben wij voor wat Hollum betreft een kwantificerend onderzoek gedaan naar de gradaties tussen "fyn" en niet-"fyn" op grond van een indeling der gezinnen naar schoolkeuze (openbaar of christelijk) en de aansluiting bij "christelijke" of "neutrale" verenigingen met als tussen-categorie de "algemene" verenigingen, dat zijn die welke slechts in één modaliteit voorkomen (b.v. de sportvereniging). Enkele der uitkomsten hiervan zijn weergegeven in de bijlage I (zie ook J). Hierbij kwam naar voren, dat de gereformeerden voor 80% uitsluitend "christelijk" georiënteerd zijn, terwijl de doopsgezinden de andere vleugel vullen en de hervormden alle gradaties doorlopen, zij het dat zij in meerderheid gematigd-"neutraal" georiënteerd zijn. De middelbare leeftijdsgroepen vindt men meer aan de niet-fine kant. Dit geldt ook voor de boeren, de niet-agrarische verzorgers en de "overigen", terwijl onder de agrarische arbeiders, agrarische verzorgers en beroepslozen meer "fyn"-georganiseerden voorkomen. Behalve de "finen" en dan vooral de gereformeerden, wier "on-eigen" gedrag steeds een struikelblok is, zijn er in toenemende mate inbreuken op de ongedifferentieerdheid. Het hierboven geschetste beeld kan men als uitgangspunt aanhouden en misschien aannemen, dat het zo voor een jaar of 30 ongeveer juist was. Sedert dien zijn allerlei invloeden werkzaam, die de eenheid openbreken. Naarmate het agrarische bedrijf meer mogelijkheid gaat bieden komen verschillen in vooruitstrevendheid aan het licht; er begint zich een groep "lui van de vooruitgang" af te tekenen; steeds meer mensen komen tot het inzicht, dat het voor de "markt" produceren en modernisering van het bedrijf een goede mogelijkheid biedt voor individuele ontplooiing. Hierbij moet ook de toenemende invloed van de "zonnegasten" vermeld worden, zowel economisch (hoewel de winst in dit opzicht niet overdreven moet worden; zie het L.E.I.-rapport over Terschelling), als sociaal. Meer en meer gaat men zich instellen op de badgast. In Nes en ook in Hollum is de invloed op kleding en gedrag goed merkbaar. Een differentiatie tussen middenstanders

en boeren hangt hiermee samen.

Samenvattend kunnen wij de Amelander samenleving aanduiden als sterk collectivistisch, door verschillende voorzichtig optredende doch onmiskenbaar aanwezige individualiserende tendenties tot dusver nog niet wezenlijk aangetast.

DERDE DEEL:

De maatschappelijke zijden van de agrarische hervormingen

VII. DE SOCIAAL-MENTALE KLINTEN VAN HET BOER-ZIJN

In dit laatste hoofddeel van het rapport zullen wij door confrontatie van de gegevens van de beide voorgaande hoofddelen, hier en daar aangevuld met nader verkregen onderzoekmateriaal, trachten een situatieschets te geven van de Amelander boer in het maatschappelijk beleven van de wijzigingen, die zich in en rond zijn bedrijf voltrekken, zulks tensinde een antwoord te kunnen geven op de aan het slot van hoofdstuk III gestelde vragen.

Deze prognose zullen wij in hoofdstuk VIII behandelen, in het onderhavige hoofdstuk willen wij een plaatsbepaling geven van de boer en zijn gezin temidden van de Amelander gemeenschap, zoals die in de hoofdstukken IV, V en VI werd beschreven.

A. Bedrijf en gezin

De relatie tussen boerengezin en boerenbedrijf is op Ameland veel minder sterk dan in andere vergelijkbare delen des lands, waar de mentaliteit en de leefwijze van de kleine boer de dorpsamenleving markeren. Waarschijnlijk hangt dit ten dele samen met de vanouds aanwezige band tussen landbouw en zeevaart (vele boeren hebben immers in hun jeugd gevaren), ten dele met de invloed van het vreemdelingenverkeer. Hoewel zo mogelijk één der zoons de vader in het bedrijf opvolgt, komt het zelden voor dat men het "normaal" acht, indien ook andere zoons boer willen worden. Opmerkelijk is het, dat de Amelander boerin in veel mindere mate een taak in het landbouwbedrijf heeft dan elders op de lichte gronden het geval is. Op het westelijk deel van het eiland werken de meeste boerinnen zelden mee in de boerderij (uitgezonderd misschien het bussen-schonen), slechts weinigen onder hen kunnen melken. In het oosten schijnt de situatie enigszins anders: in Nes werken sommige vrouwen wel af en toe mee, in Buren kunnen verschillende boerinnen wel melken.

Eén onzer zegslieden zei: "De boeren trouwen hier geen echte boerinnen", zulks blijkbaar in tegenstelling tot die van het kleinere bedrijf in andere landbouwgebieden (zandgronden, Friese greidhoek). En inderdaad werden ons vele gevallen genoemd van boerenvrouwen, die niet op de hoogte waren van de stand van het bedrijf, b.v. van het aantal aanwezige melkvee enz.. Hierbij moet echter aangetekend worden, dat in sommige der genoemde gevallen bedrijf en woning ruimtelijk gescheiden zijn, zodat de boerenvrouw ook niet gemakkelijk even op het bedrijf kan rondkijken. Doch desondanks blijkt de interesse van de vrouw voor het bedrijf niet zo bijster groot. Er is in mentaal opzicht een zekere splitsing tussen huis en bedrijf.

De woonstijl heeft iets burgerlijks, vooral in Nes en Hollum. Wij herinneren in dit verband ook aan de gewoonte van het "plattelandjes aandoen" in de namiddagsuren, veelmeer een burgerlijk dan een boerengebruik.

Bij de thuiswonende meisjes zijn dezelfde trekken aan te wijzen als in de houding der ghuwde vrouwen; voorzover niet meer op school, gaan zij uit werken, liefst in het hotel- en pensionbedrijf, winkels en kantoor of anders in de huishouding elders, doch beslist niet als "boerendienstbode, goed kunnende melken". Juist bij de meisjes boven de leerplichtige leeftijd is een verder gaande verburgerlijking op te merken; meer en meer richten zij hun gedrag en aspiraties naar het patroon der badgasten: in het seizoen ook in een badpak aan het strand, modieuze kleding en opmaak, toe-

nemende rookgewoonte e.d. zijn indicaties van het genoemde. Enerzijds is deze houding van de boerenvrouwen en -dochters een reactie op de vroegere harde noodzaak mee aan te pakken of (als de man op zee was) het alleen te klaren, hetgeen thans nauwelijks meer nodig is. Anderzijds heeft misschien de aanwezigheid van een groep welgestelder zeekapiteins en hun vrouwen een prikkelende invloed. Wat dit laatste betreft is n.l. opmerkelijk het verschil tussen Hollum en Nes (waar meer rustende kapiteins en andere "burgers" voorkomen) enerzijds en Ballum en Buren (meer zuiver boerendorpen) anderzijds.

Geheel anders staat het met de mannelijke gezinsleden. Weliswaar zijn hun niet enkele trekken te ontzeggen, welke meer passen in het gedragsbeeld van de grote boer dan in dat van de kleine, met name bij het optreden naar buiten, doch in hoofdzaak draagt hun gedrag het stempel van de kleine boer: niet zo zeer in een hoog tempo, als wel lang achtereen bezig zijn. Ook 's avonds is men veelal nog lang in touw. Dit heeft wel invloed op het bezoek aan vergaderingen en "skineravonden", die pas laat aanvangen (en ook niet vroeg beëindigd worden) of die men verzuimt. Voor de boer en zijn zoon is het bedrijf om zo te zeggen "voortdurend aanwezig". Vreemdearbeidskrachten ontbreken vrijwel geheel; alleen in perioden van grote drukte heeft men hulp, meestal een buurman, die wederkerig wordt geholpen.

Het is merkwaardig te constateren, dat ondanks dit verstrengeld zijn van het leven van boer en boerenzoon met het bedrijf niet gesproken kan worden van een opgenomen zijn van het bedrijf in de gezinssfeer. Weliswaar wordt de vrouw gekend in belangrijke beslissingen het bedrijf aangaande (aanschaf van belangrijke machines enz.), doch zij ervaart het bedrijf meer als een vorm van broodwinning, die haar persoonlijk, emotioneel niet zo zeer raakt, terwijl zij de eisen, die het bedrijf aan haar man stelt als inherent aan deze vorm van broodwinning (die stellig niet minder in aanzien is dan welke andere ook) accepteert.

Hoewel dus enerzijds het gezin (en in ruimer verband zelfs het dorp) zich aanpast aan de dagindeling van de boer, gaan anderzijds de gezinsleden niet op in het bedrijf. In het algemeen werken slechts de boer en de zoon-opvolger in het landbouwbedrijf; indien nodig helpen dochters wel eens mee (melken b.v.), maar regel is dit geenszins.

Het bedrijf is dus minder een gezins-, dan wel een vader-zoon-bedrijf (sons een grootvader-vader-zoon-bedrijf). Wat de invloed van grootouders, sons in een gedeelte van hetzelfde huis wonende, betreft, wezen we er reeds op, dat er geen sprake is van een domineren van (groot-)ouders. Dit geldt nòch in de huishouding, nòch in de bedrijfsvoering. Er bestaat een opmerkelijk zakelijke verhouding tussen de op één bedrijf werkzame en woonachtige mensen. Men streeft er n.l. naar ieder zoveel mogelijk zelfstandigheid te geven: een volwassen meewerkende zoon krijgt een aantal stuks vee toegewezen, waarmee hij zelf boert. Hij zal proberen een eigen registratie-nummer bij de Voedselcommissaris te krijgen en onder eigen naam aan de fabriek melk te leveren. Hiervoor zijn bepaalde maatregelen nodig (stalinrichting). Trouwt de zoon en komt de vader op een leeftijd, dat hij wat kalmer aan wil, dan wordt het bedrijf gesplitst. We hebben hier dus evenals op Terschelling te maken met het gedeeltelijk overdragen van het bedrijf, doch het is een tijdelijke splitsing, die niet het ouder worden van de vader geleidelijk en bij diens overlijden geheel weer wordt teniet gedaan. Zijn er geen zoon-opvolgers in het bedrijf, dan kan het

voorkomen, dat stukken land perceelsgewijs verkocht worden aan derden, hetgeen de versnippering in de hand werkt.

Het verschijnsel dat meer dan één zoon in het boerenbedrijf meehelpt, komt in het oosten in enkele gevallen voor (grote gezinnen!); het wordt echter ook daar door de betrokkenen meestal als ongewenst beschouwd. Uit de verzamelde beroepskeuze-gegevens is ons gebleken, dat de zoons die geen boer worden, voornamelijk in de ambtelijke of werknemersgroepen belanden. Veel voorkomende beroepen zijn: timmermans- en smidsknecht, arbeider Staatsbosbeheer, grondwerker en zuivelarbeider. In Buren bestaat een zekere voorkeur voor de ambachtsschool, in de andere drie dorpen is er ook flinke belangstelling voor het U.L.O.-onderwijs.

Echt helemaal ophouden met boeren is ongebruikelijk; meestal houdt men nog een klein beetje bedrijf aan tot op zeer hoge leeftijd. Was de neiging hiertoe voorheen veelal het gevolg van de slechte economische toestand, die sparen voor de oude dag onmogelijk maakte, ook thans is ondanks de wettelijke oudedagsvoorziening, de hang naar het door blijven gaan nog geenszins verdwenen. Wij zijn geneigd dit toe te schrijven aan elementen uit de zede, waarover hieronder meer.

Wijkt het gemiddelde boerengezin nu af van het gemiddelde "burger"-gezin? Naar onze mening: neen, integendeel is in velerlei opzicht het boerengezin maatgevend voor de gezinnen van niet-boeren, althans onder de autochtone bevolking. Een grote afstand tussen beide gezinnengroepen in levensstijl en gedragspatronen is er in elk geval niet, mede door de invloed der vrouwen.

B. Buurt, dorp en bedrijf

Het heeft lang geduurd voor de marken werden gescheiden. En ook nadat op grond van de Wet van 1886 een vonnis dit in 1896 gebod, heeft de werkelijke scheiding nog vele jaren op zich laten wachten. Hoewel er daarna ruilverkavelingen hebben plaats gevonden, bleef de gedachte aan de oude toestand lang nawerken. Het gezamenlijk werken (maaien van de mieden volgens lot) is verdwenen, maar gebleven is een zekere geneigdheid met elkaar te overleggen en gelijktijdig bepaalde werkzaamheden te verrichten. In het bijzonder wanneer er iets aangeschaft of verkocht moet worden, zal men gaarne eerste de mening van de "buren" vernemen.

Toch is hier geen sprake van een sterk collectief handelen, in de zin van gezamenlijk, coöpererend. Verschillende voorbeelden van mislukte werktuigcombinaties wijzen op het tegendeel van coöperatieve gezindheid. Het feit, dat de zuivelfabriek, de boerenleenbanken en de aankoopverenigingen coöperatief zijn is hiernede niet in tegenspraak; immers zonder deze zouden goede aankoop, afzet en credietvoorziening niet mogelijk zijn. Doch de kleine coöperaties in de vorm van het gezamenlijk kopen en exploiteren van kostbaarder werktuigen, die niet intensief behoeven te worden gebruikt, wil niet recht. Er is blijkbaar te weinig verantwoordelijkheidsgevoel voor het onderhoud, althans men wantrouwt elkaar betreffende de zorg voor deze werktuigen. Uitdrukkingen als: "mandelig werk is niet veel waard" en "een tweemansding is een onding" zijn illustratief.

Dit brengt ons op een tweede erfstuk van de ontbonden marke: het ontbreken van een krachtige leiding. Op dit punt komen wij later nog terug. Hier willen wij slechts stellen, dat de ingewortelde gelijkheidsdrang in de weg staat aan het handhaven van een controlesysteem. Men voelt zich allen zo gelijk, dat niemand de leiding

durft nemen, die nodig zou zijn. Dit geldt ten aanzien van het onderhoud van werktuigen evenzeer als b.v. ten aanzien van het schoonhouden van sloten in het waterschap (waar dus wel een formele leiding bestaat).

Dit betekent intussen niet, dat er niet gezamenlijk gewerkt wordt: zoals wij in het voorgaande onderdeel reeds vermeldden, komt de hulp van burenen bij drukke werkzaamheden wel voor; veelvuldig geschiedt dit tussen een "grotere" en een "kleinere" boer, waarbij de een zijn arbeidskracht ruilt tegen het gebruik van b.v. een paard. Ook gezamenlijk gebruik van werktuigen is er wel, doch bij voorkeur binnen de familiegroep. De nieuwere methode van voordroogkuilen vergt ook een (kortdurende) inzet van een aantal werkkrachten, waarbij men op burenhulp is aangewezen, welke men ook metterdaad ziet optreden.

Als derde gevolg van de naworking van de marke-gedachte noemen wij volledigheidshalve nog het ingewortelde besef, dat een volledige hoeve uit diverse soorten grond behoort te bestaan: hoge zandgrond, mieden en grieën.

C. De boerenstand als sociale laag

In hoofdstuk IV gingen wij reeds in op de onderlinge verhouding van boeren en burgers. Hieraan kan in aansluiting op de voorgaande paragrafen nog worden toegevoegd, dat het boer-zijn een centrale waarde van de Amelander samenleving vertegenwoordigt. In het algemeen genomen is boer-zijn of het van boerenfamilie-zijn een vanzelfsprekendheid, die men niet afneemt in een meer of minder hoge schatting op de maatschappelijke ladder. Het aanzien wordt afgemeten naar andere criteria (familieprestige vooral). Het is eerder een voorrecht dan een maatschappelijke handicap boer te zijn. Het dominerende cultuurpatroon is voornamelijk dat van de van ouds gevestigde boerenstand, nauw aansluitend bij de eisen van het boerenbedrijf in een vroegere periode. De uit deze traditie levende boeren vormen dan ook de zuiverste uitdrukking van de Amelander zede en worden daarom gerespecteerd.

Uit deze status-positie is o.i. nu ook te begrijpen, dat de onder A gesignaleerde divergentie in levensstijl en -behoefte tussen boeren en boerinnen niet desintegrerend werkt, noch in het gezin, noch op het niveau der gemeenschap. Bij het nagaan van de huwelijkskeuze, een doorgaans betrouwbare maatstaf voor het aflezen van opvattingen over standverschillen, konden wij geen aanwijzingen vinden voor een afnemende waardering voor het boer-zijn. Er is blijkbaar voor "burger"-dochters geen sociale weerstand in het huwen met boerenzoons; ook huwelijken, van boeren met badgasten komen voor. Anders dan op Terschelling dreigt op Ameland (nog?) geen "vlucht" uit het boerenberoep. Een onderscheid tussen beide eilanden is wel het feit, dat op Terschelling veel meer (oud)-zeelieden uit de hogere rangen voorkomen dan op Ameland (waar overigens de oud-gezagvoerders eveneens een hoge rangstand hebben), waardoor het aspiratie-niveau der vrouwen hoger zal liggen.

Ook in de beroepskeuze van de zoons weerspiegelt zich geen afkeer van het boerenberoep. Zij die afvloden - eerder nog te weinig dan te veel - doen dit omdat het moet. Dat in enkele dorpen de generatiedruk laag is pleit niet tegen deze stelling, daar het opvolgertekort daar een biologische oorzaak heeft.

In hoofdstuk IV signaleerden wij reeds een beginnende differentiatie tussen boeren en niet-boeren, welke nieuwe impulsen zal krijgen door betere omstandigheden voor het agrarische bedrijf (afsto-

ten van nevenverdiensten en concentratie op de boerderij alleen) en toenemend vreemdelingenverkeer (specialisatie bij en afwijken- de belangen van de verzorgende sector). Mocht eenmaal het accent daardoor omslaan ten gunste van de verzorgende sector, dan loopt de boerenstand gevaar, hoewel economisch sterker, sociaal van minder gewicht te worden, waarbij dan het aspiratie-verschil tus- sen boer en boerin wel een acuut probleem kan worden.

Voorlopig lijkt hier nog geen sprake van te zijn. Alleen in Nes is de bedoelde differentiatie in een enigermate gevorderd stadium, terwijl ook de kerkelijk-levensbeschouwelijke differentiatie in- vloed heeft, zodat men daar minder goed van een toonaangevende groep kan spreken, hetgeen mogelijk de baan vrij laat voor een hiërarchie, waarin de functionarissen (ambtenaren) kunnen gaan do- mineren. In elk geval heeft de boerenstand, hoewel daarin aanzien- genietende families zijn te noemen, een minder centrale positie dan in de andere dorpen. Ook in Hollum is, ondanks het in aantals- verhouding in de minderheid verkeren, de boerengroep nog dominant. Tussen de dorpen onderling zijn nog wel bepaalde verschillen ten aanzien van de positie van de agrarische beroepsbevolking. Het agrarische karakter van de samenleving is zeer sterk aanwezig in de dorpen Ballum en Buren; het boeren-element domineert hier vol- komen. Het is opvallend, dat in Buren een relatief hoog percentage boeren nog een nevenberoep uitoefent (vooral "verzorgende sector"), in Ballum is dit in veel mindere mate het geval.

Hollum vertoont wat meer differentiatie; het aantal zeevarenden is daar naar verhouding nog het grootst (al is het in absolute zin sterk gedaald); daarnaast heeft dit dorp een hoger percentage in de verzorgende beroepen. Van de vier dorpen heeft Nes het hoogste percentage ambachtslieden, winkeliers en pensionhouders; hier do- mineert de boerenbevolking niet meer, evenmin verkeren de boeren daar echter in een sociaal isolement. De invloed van het toeristen- verkeer is in Nes het grootst.

Uit aard en aantal van de door landbouwers uitgeoefende nevenbe- roepen kan worden opgemaakt, dat in het oostelijk deel (Buren en Nes) nog meer boeren een nevenberoep uitoefenen dan in Hollum en Ballum. De "status" van het nevenberoep schijnt ons in het westen ook wat hoger te liggen (molenaar, caféhouder b.v.) dan met name in Buren het geval is (slagersknecht, textielverkoper b.v.). Hoe- wel hier hoogstens sprake kan zijn van een accent-verschil, zal als gevolg van de gemiddeld geringere bedrijfs-grootte en de gerin- gere welstand in de (vaak zeer grote) gezinnen in Buren het aan- zien van de boer in de sociale structuur wellicht wat lager zijn dan in Hollum en Ballum. In dit verband kan nog gewezen worden op het feit, dat in Buren de boerinnen in sterkere mate in het be- drijf betrokken zijn (noodzaak), dan in het westen in het algemeen het geval is.

In het kader van de onderhavige ruilverkaveling is het mogelijk dat nog een andere differentiatiebeweging optreedt, n.l. die tus- sen "polderboeren" en "dorpsboeren", vooral wanneer de polderboe- ren zich meer op elkaar dan op hun collega's in de dorpen zouden gaan oriënteren. Dit kan dan weer leiden tot een relatieve ach- teruitgang in aanzien van de boeren die in de dorpen blijven, met name in Hollum. Anderzijds zal voor de polderboerinnen het ontbre- ken van een vergelijkingsmaatstaf in het dorpsmilieu bepaalde ge- volgen hebben.

D. De boer als deelnemer in het gemeenschapsleven

Met betrekking tot de deelname aan het maatschappelijk leven zijn in hoofdstuk V uitvoerige gegevens verzameld. Gebleken is, dat de agrarische beroepsbevolking in ruime mate aan het dorpsverenigingsleven deelneemt. Dit geldt zowel voor de lidmaatschappen als voor de bestuursfuncties. In het algemeen blijkt de belangstelling van de boerenbevolking en hun invloed in vertegenwoordigende colleges (gemeenteraad, kerkeraad) en verenigingen in overeenstemming met het percentage agrariërs in de verschillende dorpen. Wij mogen hieruit concluderen, dat de agrariërs geïncorporeerd zijn in het maatschappelijk leven en dat zij in het dorpsleven een essentieel element vormen.

De deelname aan het maatschappelijk leven betreft zowel de formele als de informele samenkomsten en geldt evenzeer voor de jeugd als voor de ouderen. In de maatschappelijke doel-organisaties als "Dorpsbelang", V.V.V., schoolbesturen e.d. zijn zowel boerinnen als boeren vertegenwoordigd. In de verschillende ontspannings- en culturele verenigingen ontbreken de agrariërs evenmin (plattelandsvrouwen, toneel-, zang-, muziekverenigingen enz.). Aan de sportverenigingen wordt door de agrarische jeugd ruimschoots deelgenomen. In het kerkelijk verenigingsleven, zowel van de ouderen als van de jeugd, zitten eveneens vele agrariërs; hierbij kan nog opgemerkt worden, dat de godsdienstige samenstelling van de agrarische beroepsbevolking vrijwel overeenkomt met die van de bevolking als geheel. Met betrekking tot de informele samenkomsten moet er nog op gewezen worden, dat het zogenaamde "skimeren" vooral door boeren en boerinnen beoefend wordt.

In verband met de invloed van bepaalde groepen of personen in het sociale leven en om de vraag te kunnen beantwoorden langs welke wegen in het agrarisch milieu de opinievorming plaats vindt, is de positie van de formele en informele leiders van betekenis. De formele leiders zijn degenen, die in het organisatie- en verenigingsleven als bestuurslid een rol spelen; informele leiders zijn personen-zonder-functies, die echter soms een groot feitelijk gezag in de boerensamenleving genieten. Deze informele leiders vertellen - vaak onbewust - de mening van de groep, zij zijn derhalve voor de opinievorming van het grootste belang.

Wij zullen in het algemeen deze informele leiders dienen te zoeken onder boerenfamilies (in verband met de grote betekenis van de familiegroepen zal men meer dan één systeem van informeel leiderschap moeten verwachten), die qua levensstijl, gedrag en karakter de Amelander boer min of meer typeren.

Op dit punt nu is het niet denkbeeldig, dat een zekere breuk kan ontstaan. Zoals uit het gestelde in hoofdstuk V blijkt zijn het vooral de boeren met een bedrijfsgrootte van boven het gemiddelde welke een formele functie vervullen. Tot dusver mag men aannemen, dat in de meeste gevallen informeel gezag aan het formele gegaard gaat. Wanneer in de toekomst een differentiatie zich gaat voltrekken tussen middelgrote en kleine boeren (onder invloed van de bedrijfsgroottesanering en groter worden verschillen in rationaliteit), kan in het leiderschap een zekere crisis ontstaan. In Buren begint zich dit reeds af te tekenen in de vorm van een groeiende weerzin bij de kleine boeren tegen allerlei voorlichtings- en vernieuwingsactiviteiten die de steun van de grotere boeren hebben. Er vormt zich daar een kleine boeren-groep die zich mentaal afsluit van de overigen. De communicatiekanalen worden daarmee verstopt en de beïnvloeding ondervindt belangrijke weerstanden. Ook

voor de andere dorpen zal men op een dergelijke ontwikkeling moeten letten, hetgeen niet wil zeggen, dat het daar op precies dezelfde wijze zich zal afspelen.

E. Het boer-zijn als cultuurpatroon

In de sociale structuur van Ameland noemt de boer een zeer belangrijke plaats in, niet alleen kwantitatief, maar zeker ook in kwalitatief opzicht. In het voorgaande is reeds opgemerkt, dat de levensstijl van de agrariërs vanouds bepalend was voor de hele samenleving. Ondanks de zeer grote toename van het vreemdelingenverkeer is dit in feite nog het geval, waarbij enerzijds valt op te merken, dat ook vele boeren "zomergasten" hebben, anderzijds bepaalde wijzigingen in de levensstijl (voorzover aanwijsbaar) onder invloed van het toeristenverkeer met de dorpsamenleving ook de boerensamenleving zullen beïnvloeden. Alleen reeds het samenwonen van vrijwel de gehele bevolking in de dorpen (agrariërs en niet-agrariërs) heeft tot gevolg dat de Amelander boer volkomen in de dorpsamenleving geïncorporeerd is.

Hoewel het ambacht en de winkelstand zich hebben ontwikkeld tot zelfstandige takken van het bedrijf - vroeger werden zij veelal als nevenberoep naast de landbouw uitgeoefend - heeft deze differentiatie nog geenszins geleid tot een "scheiding der sferen". Behalve middenstanders met enig grondgebruik zijn er nog boeren met een nevenberoep, zodat er ook uit hoofde van het grondgebruik nog een zekere relatie tussen "boeren" en "burgers" bestaat; wel is het nevenberoep naast de landbouw in de laatste decennia van minder betekenis geworden. Op de vanouds bestaande relatie tussen het uitoefenen van de landbouw en de scheepvaart is reeds gewezen (blz.7). Als algemene typering kan men voor Ameland stellen, dat de levensstijl van de (kleine) boer in belangrijke mate zijn stempel op de samenleving heeft gezet. Dit wil intussen niet zeggen, dat er een "kleine-boeren-mentaliteit" heerst. Wij wezen reeds op de burgerlijke trekken in het levenspatroon, met name bij de vrouwen. Wel heeft de samenleving onmiskenbaar een agrarische sfeer: de arbeids-eisen en dagindeling van de boer zijn bepalend voor het gedragspatroon. En dit bedrijf doet in zekere zin denken aan het gemengde bedrijf van de zandgronden; hoewel ook hier allang voor de markt wordt gewerkt en een zekere specialisatie is ingetreden (greidebedrijf), hebben toch de meeste bedrijven hun areaal voedergewassen, aardappelen en groentetuin.

Voornamelijk echter in mentaal opzicht heeft de Amelander samenleving kenmerken van het klein-boeren. Er is een grote mate van verknochtheid aan het bedrijf, niet zozeer aan de grond als traditioneel familiegoed (bij het wisselsysteem van percelen in de tijd der marken was men niet gewend aan vast bezit van bepaalde kavels), als wel aan het als boer bezig zijn, zelfstandig en onafhankelijk. Voor de Amelander op de loggers of vrachtvaart was het hebben van een eigen bedrijfje, dat men bijelkaar hoopte te sparen, een groot ideaal waarvoor men alles overhad. Het als gelijke onder gelijken staan, een basis hebben voor eigen levensonderhoud en een gerespecteerd beroep beoefenen, dat is het wat de Amelander aspireert. En daarbij is het niet primair begonnen om de hoogst mogelijke opbrengst, maar veelmeer om een zinvol arbeidzaam leven.

De houding ten aanzien van het boerenbedrijf past in het cultuurpatroon, zoals dat in hoofdstuk VI werd geschetst. Voor het bedrijf geldt ook de regel, dat men zich daardoor niet zo moet laten beheersen, dat er voor rust en geestelijk evenwicht geen plaats

overblijft: "Niet de slaaf van het werk worden". Na een drukke tijd (hooiing) en na het vroeidelingsseizoen zal de boer evenals de middenstander graag compensatie zoeken in een nacht vissen of anderszins bij de zee zwerven.

Een element van fatalisme spreekt hierin mee: "het geeft toeh niks of je je druk maakt". Verklaarbaar in een tijd, dat de oogst bedreigd werd door de nog vrij spel hebbende zee en wind, werkt deze houding ook nu nog na. Veelvuldig werd ons verzekerd, dat er "veel geluk bij moest komen" wil de arbeid goede vruchten afwerpen. Dat een dergelijke houding een weerstand betekent tegen voorlichtingsactiviteiten hoeft geen betoog. De redenering is dan: als je twee jaar achter elkaar hetzelfde verbouwt, dezelfde bemesting en bewerking toepast, kan de uitkomst het ene jaar heel anders zijn dan het andere; er zijn zoveel factoren, die je niet in de hand kunt hebben. Dit betekent praktisch, dat men van jaar tot jaar rustig volgens traditie zijn land beaardeidt, zonder zich af te vragen: kan het op een andere wijze ook beter? Het klimaat voor vernieuwing is dan ook niet gunstig.

Toch zijn er steeds meer boeren, die met de lessen van voorlichting en onderwijs hun voordeel doen. Deze (sangeduid als "de lui van de vooruitgang") roepen echter bij de overigen weerstanden op. Zij breken het patroon van "rustig boeren om door de tijd te komen" en laden de verdenking op zich, dat zij "in de nacht van het geld" zijn. Daar komt bij, dat de "nieuwigheden" geïntroduceerd worden door "vreenden" (voorlichtingsambtenaren, onderwijzers en huishoudlerarossen), hetgeen op zichzelf reeds een remmend element is. Bovendien dreigt bij voortgaande rationalisering de afstand tussen behoudenden en vooruitstrevenden te worden vergroot en de eenheid van referentie-kader te verdwijnen.

Dat men met behulp van uitkomsten der wetenschap een effectiever bedrijfsvoering kan opzetten, wil er bij velen niet in. Een boer, die zijn tijd rationeel gebruikt en daardoor minder lang hoeft te werken, kunnen velen niet anders zien dan als "lui". Want tot laat in de avond doorgaan is een deugd. Het resultaat telt niet, want men kan geluk hebben en een goede uitkomst indicceert niet dat er betere methoden zijn toegepast. Het arbeidstempo is overigens laag: wie hard werkt wordt als "gierig" beschouwd.

Tot slot nog enkele opmerkingen over het leidersprobleem. Het is opvallend, dat men enerzijds aan de Inelander een zeker "collectief bewustzijn" toeschrijft en anderzijds spreekt een grote behoefte aan persoonlijke vrijheid. Dit laatste schijnt in strijd met de verschijnselen van sociale contrôle en groepsgebondenheid, waaruit een zekere mate van groepsdwang voortvloeit. Deze tegenstrijdigheid menen wij als volgt te kunnen verklaren. De groepsdwang is gericht tegen het afwijken van het groepsge drag: het individu dient zich te conformeren aan de gewoonten van de groep. Deze groepsdwang wordt echter niet ervaren als een collectieve manifestatie, waaraan een zekere groepssolidariteit ten grondslag ligt. Veeleer wordt de groepsdwang individueel ervaren als een streven van niet-anders-dan-de-andere willen of durven zijn. Daarnaast heeft de vrijheidsdrang evenzeer een negatieve inhoud, zij verzet zich vaak tegen een gezamenlijke georganiseerde aanpak van bepaalde zaken. (als voorbeeld noemen wij het mislukken van de werktuigen-coöperatie in Ballum); dit personalisme wordt individueel ervaren als een streven van niet-minder-dan-de-andere willen zijn. Zonder de aanwezigheid van positieve aspecten, die aan de verschijnselen van "groepsdwang" en "onafhankelijkheid" ook op

Ameland verbonden kunnen zijn, te willen ontkennen, menen wij dat zij elkaar in hun negatieve uitwerking ontmoeten en wellicht versterken.

Sommige zegslieden zijn van mening, dat de Amelander bepaalde "anarchistische trekken" vertoont. Indien dit inderdaad juist is, kan dit enerzijds resulteren uit het bovengenoemde "negatieve individualisme", anderzijds voortvloeien uit een (onbewuste) verweer-houding tegen het collectieve gedragspatroon. Wat dit laatste betreft: vaak wordt immers de vrijheid des te heftiger beleden, naarmate zij meer wordt ingeperkt.

Voor het doorvoeren van beleidsmaatregelen met steun van de agrarische bevolking lijkt het ons, gezien het bovenstaande, van belang zich te realiseren, dat de Amelander niet graag een persoon uit zijn groep met "gezag" bekleedt en er tevens moeite mee heeft een uit deze groep voortgekomen organisatie in belangrijke mate gezag toe te kennen. In laatstgenoemd geval dreigt steeds de "vertrouwenscrisis", die in feite voortvloeit uit meningsverschillen tussen de formele en de informele leiders. Het zal bij het introduceren en propageren van allerlei wenselijk geachte nieuwe maatregelen en werkmethoden dan ook zaak zijn van geval tot geval na te gaan hoe de als "geleiders" optredende personen aanvaard worden. Vooral zij, die gewend zijn te werken op het Friese vasteland, waar althans in het zakelijke vlak de opinies veelal individueel bepaald en spontaan gegeven worden, zullen er bij het werken met Amelanders op bedacht moeten zijn, dat wegens de noodzaak om tot een evenwicht te komen in de aangeduide leiderschapsspanningen de weg tot opinievorming hier een aanzienlijk langere is dan elders. Overigens moge uit het voorgaande ook duidelijk zijn, dat het bevorderen van voorkeurshouding tot het meer individueel bepalen van het gedrag een zaak is die zorgvuldige vorming en voorzichtige ontwikkeling van de persoonlijkheid vereist.

VIII. ONTWIKKELINGSTENDENTIES, OPGEROEPEN DOOR DE AGRARISCHE RE- CONSTRUCTIEPLANNEN

De voorgenomen agrarische hervorming op west-Ameland zal niet alleen de agrarische structuur beïnvloeden, maar daarnaast ook wijzigingen veroorzaken in de positie van de agrariërs in de samenleving. Evenzeer zal de instelling en het gedragspatroon van de agrarische bevolking de invloed ondergaan van deze ingrijpende saneringsplannen. Indien in een bepaalde samenleving wijzigingen optreden in de structuur, de functie en de cultuur (Hofstee), dan zal deze samenleving in het algemeen geconfronteerd worden met de problemen van "aanpassing" aan de nieuwe situatie.

Wanneer deze wijzigingen een gevolg zijn van maatregelen, die onder supervisie van of met behulp van beleidsinstanties worden doorgevoerd, dan zal in bijzondere mate de medewerking van de bevolking aan de uitvoering en de effectuering van deze maatregelen van belang zijn. Ten aanzien van deze medewerking rijst in de eerste plaats de vraag of er bij de bevolking een ruime belangstelling voor de saneringsplannen aanwezig is.

Een verdere vraag is die naar de aanwezigheid van inzicht in en geschiktheid voor een positieve medewerking van de kant der betrokkenen.

Op deze vragen willen wij in dit hoofdstuk een voorlopig antwoord proberen te geven op basis van de resultaten van ons onderzoek. Daarbij aansluitend zullen wij een voorzichtige blik in de toekomst werpen door enkele ontwikkelingslijnen te schetsen, die zich op grond van de hiervoor geschetste situatie laten vermoeden. Het aangeven van een leidraad voor het praktische beleid ten aanzien van de maatschappelijke "begeleiding" zullen wij niet kunnen geven.

A. De instelling ten aanzien van de agrarische vernieuwingen

Als men de op 22 december 1955 gehouden formele stemming over het ruilverkavelingsblok "De Grieën" als maatstaf neemt, dan moet men concluderen, dat de instelling der betrokkenen tegenover de vernieuwingen de landbouw onverdeeld gunstig is. Immers slechts twee tegenstemmers meldden zich toen aan en dit waren feitelijk "randfiguren", die stellig niet de gemiddelde houding representeerden. Afgaande op de zeer duidelijke voordelen van de cultuurtechnische vernieuwingen is een dergelijke uitslag dan ook alleszins te begrijpen. Nochtans mag de sociale onderzoeker niet blijven staan bij de formele buitenkant van de opinievorming in dezen.

Bij de interviews en groepsbesprekingen is dan ook een der voornaamste thema's geweest: de ontwikkeling der gedachten in en rond de genoemde stemming. Merkwaardigerwijs kwam hierbij aan het licht, dat ook hier de "randfiguren" een verborgen gevoel van een grotere groep uitdrukten, hetgeen deze zelf, naar Amelanders zede, niet durfden uit te drukken (zie blz. 54).

Enkele onzer zegslieden noemden vele namen van mensen die "ertegen" waren en het voornemen hadden ook "tegen" te stemmen, doch door de gang van zaken ter stemmingsvergadering verrast, de moed niet hadden aan hun voornemen gevolg te geven. Daarbij zullen zij zich niet gerealiseerd hebben, dat anders dan bij stemmingen in de dorpsverenigingen, de uitslag dezer stemming wel degelijk consequenties had, die de vergadering van betrokkenen niet in de hand zou hebben (vgl. blz. 53).

Nu moge een zekere tegenstand niet abnormaal zijn in gevallen als het onderhavige, het is echter van belang de aard en omvang van deze tegenstand te onderkennen, daar hieruit rechtstreeks inzicht is te verkrijgen over de vragen die ons in deze paragraaf bezig houden en wel in het bijzonder voorzover de diepere lagen van het cultuurpatroon hierbij betrokken zijn. Daartoe moge de volgende analyse dienstig zijn.

Gezien het vrij algemene gedragsstereotype van volgzaamheid, menen wij te mogen stellen, dat de meerderheid der betrokkenen zonder eigen innerlijke overtuiging aanvaard heeft hetgeen de "heren van de wal" hun voorhielden en dat ook wel aanlokkelijk er uitzag. Een minderheid "zag" in de voorgelegde plannen, hetzij uit rationele, hetzij uit allerlei overwegingen, echt iets en toonde een positieve geneigdheid tot medewerken, waar de meerderheid veel-
eer afwachtend was. Een andere minderheid was "tegen", mogelijk met rationeel aandoende argumenten (b.v. de zware lasten, geen belang wegens reeds optimale omstandigheden, of: als men de baten van de vorige ruilverkaveling beter uitgebuit had, was deze niet nodig geweest, enz.), doch stellig voor een belangrijk deel uit irrationele motieven.

Als irrationeel motief is ongetwijfeld te noemen: de vrees voor afbraak van traditionele vormen; b.v. het te nietgaan van het oude drievoudige systeem van grondgebruik (zie blz. 14), hetgeen overigens ook gerationaliseerd wordt; een ander motief is mogelijk een verweer tegen een groeiende discrepantie tussen "de lui van de vooruitgang" en de meer traditionelen.

Overigens speelt hier de familiegroep als referentiekader en de daarmee samenhangende diplomatie een belangrijke rol. De "vooruitstrevenden" en hun familiegroepen ontwikkelden een duidelijke meewerkende rol, waardoor andere familiegroepen volgens de tradities van het sociale spel verplicht waren een contrair standpunt in te nemen. Tussen deze polen bevond zich de innerlijk verdeelde tussengroep. De strijd tussen deze "standpunten" moet niet opgevat worden als een zeer openlijk gevoerde discussie.

Nochtans was er ongetwijfeld een latent antagonisme, dat ten tijde der stemming nog lang niet gekristalleerd was. De tussengroep met name, onbewust zijn definitief standpunt verschuivend naar later, als men zou kunnen "zien wat het wordt", verkeerde op dat moment nog in een labiel evenwicht. De confrontatie met "de heren van de wal", gesteund door een aantal "lui van de vooruitgang" en daarbij de methode van stemmen, maakten het psychologisch onmogelijk iets anders te doen dan vóór te stemmen. Dat er daarna niet direct iets tastbaars gebeurde beantwoordde volkomen aan de traditionele instelling: "We hebben dat nu wel besloten, maar dat loopt zo'n vaart niet". Pas de reacties die kwamen, toen in de volgende winter met de uitvoering van de werken werd begonnen en de aannemer zijn draglines "zomaar" op een pas bemest of ingezaaid stuk grond aan het "vernielen" zette, openbaarden, dat hetgeen besloten was nog lang niet aanvaard was.

Uit een en ander concluderen wij, dat de bereidheid het nieuwe te aanvaarden wel bestaat en zelfs groot is bij een deel der bevolking, doch dat er bij een ander deel een latente tegenstand is, vrij irrationeel van karakter, maar aansluitend bij ingewortelde elementen van het Amelander cultuurpatroon.

Onder deze omstandigheden is het wel mogelijk uiterlijk, formeel een grote meerderheid te vinden voor allerlei voorstellen, zonder dat dit een innerlijk overtuigd meewerken van alle boeren

meebrengt. Het laat zich ook niet aanzien, dat deze situatie spoedig zal veranderen. "We zullen straks wel zien, wat er van komt". Als de drukte van de uitvoering der werken en de afwikkeling der vergoedingen mettertijd voorbij zijn en de "heren van de wal" verdwenen, dan "zullen we wel zien wat we ermee doen", aldus vatten wij de houding van bepaalde boeren samen.

Aangezien de voorlichtingsorganen mede door middel van het streekverbeteringsplan zich ten doel stellen aan de cultuurtechnische verbeteringen een zekere begeleiding te geven, welke zich toespitst op de actieve medewerking der bevolking en de bevordering van een modern rationele instelling, is het van belang ook te letten op de kennis van en de houding ten opzichte van moderne landbouwmethoden. Werkelijk effectief zullen immers ruilverkaveling en bedrijfsgroutinesanering zijn, wanneer de vernieuwde productiemiddelen op een efficiënte manier worden gebruikt. Deskundigheid en rationele instelling zijn onmisbaar.

Over de stand van het landbouwonderwijs, waaraan een indicatie ontleend kan worden omtrent de aanwezige deskundigheid, werden in hoofdstuk III onder C enkele gegevens vermeld (blz. 28). Het heeft er veel van, dat de achterstand thans behoorlijk wordt ingehaald. Er is bij de jongeren een bevredigende belangstelling voor de cursussen en aan de uitbouw van het landbouwonderwijs in de vorm van een landbouwschool (die, gezien het vrij kleine wervingsgebied, gedacht wordt in combinatie met Ulo- en landbouwhuishoudscholen) wordt gewerkt. Van de faciliteiten, die het streekverbeteringsplan verstrekt ter bevordering van het bezoek aan middelbare landbouwscholen wordt nog weinig gebruik gemaakt. Dit is niet te verwonderen in een streek waar in geen 30 jaar landbouwonderwijs was gegeven; er moet eerst een klimaat voor groeien.

De andere bron voor het verwerven van praktisch inzicht en bekwaamheid in moderne bedrijfstechniek is de rijkslandbouwvoorlichtingsdienst. Door deze dienst is en wordt veel werk verzet. In hoeverre deze arbeid resulteert in positieve verbetering van methoden en verruiming van inzicht is geen speciaal onderwerp van onderzoek onzerzijds geweest. Stellig kan de hiervóór (blz. 18) vermelde gunstige situatie op het gebied van rantsoenbeweiding aan de invloed van de voorlichtingsdienst worden toegeschreven.

Hoe staat de boer nu tegenover deze dienst? Zo mogelijk nog meer dan elders, staat en valt de voorlichting met de persoon van de voorlichter. Van huis uit is de voorlichting een vreemd element, ook als deze door ingeborenen wordt bedreven; het vreemde apparaat staat er achter en uit deze koker komen wat men voelt als onzigen ideeën. Als regel geldt wel, dat bepaalde nieuwigheden bij enkelen aanslaan en nadat ze enkele jaren beproefd zijn, wel verdere verbreiding vinden. Maar iedere voorlichter heeft te maken met een sterke reserve. Nu zal er ongetwijfeld een stuk gezonde boeren-wijsheid liggen in de veelgehoorde spreuk: "Zoals op de wal kun je hier niet boeren" (dit wordt gestaafd met tal van voorbeelden van mensen aan de wal, die "wel eens zouden laten zien hoe je boeren moet"), de eigenaardigheden van het klimaat (wind, neerslag, laat voorjaar), de bodemgesteldheid, de taaiheid van de "roodskonk" en dergelijke dingen kennen de Amelanders uiteraard beter dan iemand anders en zij zijn daarop ingesteld. Ook het lange tijd verstoken zijn van landbouwonderwijs, dat toch ook meewerkt aan het leggen van een basis voor voorlichtingsgezindheid, zal oijgedragen hebben aan de houding, dat men het zelf wel weet. Verder spreekt het agrarisch verleden een woordje mee; sober en wisselvallig is het boerenbedrijf in vorige eeuwen geweest. Een en ander

remt wel het voorlichtingseffect. De Amelander boeren zijn niet licht te overtuigen. Men staat niet perse afkerig tegenover vernieuwingen, maar het moet wel duidelijk nuttig blijken. Wanneer door technici uiteengezet wordt, dat een bepaald soort grond verbeterd kan worden met moderne hulp middelen, is bij velen de reactie: "Dat is altijd slechte grond geweest, hoe zou die nu ineens goed kunnen zijn". Ook hier ontbreekt ongetwijfeld de door onderwijs te vormen basis van bekendheid met en inzicht in de mogelijkheden der moderne techniek.

Globaal kan men stellen, dat bij een aanzienlijk deel der boeren een zekere rationele instelling moet groeien, het ondernemer-zijn duidelijker gestalte zou moeten krijgen. In het voorgaande wezen wij reeds een en andermaal op de beleving van het boer-zijn als een stuk levensvulling en als bevrediging van een behoefte aan zinvolle arbeidzaamheid. Er is een sterke verwevenheid van de persoon met het bedrijf; meer een emotioneel dan een rationeel zich stellen tegenover het bedrijf. Deze band aan het bedrijf is ongetwijfeld iets waardevols. In het kader der huidige saneringen is deze echter onvoldoende. De ruilverkaveling, verplaatsing der bedrijven, de heroriëntering der bedrijfsvoering stellen hoge eisen en wil het rendement goed zijn dan is het niet genoeg de premies te aanvaarden, die door middel van het streekverbeteringsplan voor bedrijfsverbeteringen worden beschikbaar gesteld.

Een ander kernprobleem voor de toekomst is wel de besteding van de te besparen tijd. Bij de cultuurtechnische werken wordt immers voor een belangrijk deel rekening gehouden met de eis onnut tijdverlies te besnoeien (het land bij huis en gemakkelijk bereikbaar). Wat zal met de op reizen bespaarde tijd gebeuren? Eén onzer zegslieden zei "langer slapen". Dit is één (overigens schertsend bedoelde) mogelijkheid, korter werkdagen maken en meer tijd besteden aan boekhouden, vakstudie en algemene ontwikkeling is een andere mogelijkheid. Een zekere aanpassing zal hier welbewust gestimuleerd moeten worden. Het gedragspatroon van tot 's avonds laat doorgaan zal voorlopig sterk blijven nawerken, met de maatschappelijke consequenties van dien.

Het in deze paragraaf gestelde samenvattend concluderen wij: dat onderscheid gemaakt moet worden tussen de formele uitdrukking van de houding ten aanzien van het geheel van saneringsmaatregelen en de achterliggende houding zelf, die elkaar in menig opzicht niet dekken,

dat er divergentie is tussen een actief meewerkende minderheid en een vrij inerte meerderheid, waarbij spanningselementen, latent aanwezig in de diepere lagen van het cultuurpatroon, werkzaam worden
en dat "vooruitstrevendheid" nog geen algemeen aanvaarde habitus is.

B. Verschuivingen in het leven van individu en gemeenschap

Hoewel de in het verleden plaats gevonden hebbende agrarische hervormingen (markeverdeling en ruilverkavelingen) reeds belangrijke wijzigingen in de agrarische structuur hebben bewerkstelligd en van de agrarische bevolking dus reeds een zekere aanpassing hebben geveerd, zullen de thans beraamde plannen in veel sterkere mate een beroep doen op het aanpassingsvermogen van de west-Amelandse bevolking.

De agrarische reconstructieplannen op west-Ameland zullen met name

de aandacht richten op de volgende sociale aspecten:

1. Wijzigingen in de sociale structuur met als gevolg een verdergaande differentiatie

Op blz. 25 is reeds genoemd de verschuiving van kleinbedrijf naar middenbedrijf. Vormden tot nu toe de middenbedrijven (10 ha en groter) een minderheid, in de toekomst zal de grote meerderheid der bedrijven in de grootte-klasse van 10-20 ha vallen. Hiermee gepaard gaat de afname van het nevenberoep, wellicht zal men in de toekomst vrijwel uitsluitend boeren-zonder-nevenberoep aantreffen. Er zal dus een duidelijker afbakening tussen de boeren en de "niet-boeren" uit resulteren. Voor Ameland is dit van belang, aangezien vroeger vrijwel alle gezinshoofden in meerdere of mindere mate "boer" waren. Postma¹⁾ wijst er b.v. op, dat in de 16e eeuw vrijwel ieder gezin in Ballum een hoeve had. Eerst in de 19e eeuw is waarschijnlijk wat meer differentiatie opgetreden. De opkomst van het vreemdelingenverkeer als bestaansbron ging in zekere zin gepaard met de afname van de vanouds door de boerenbevolking uitgeoefende haringvisserij en zeevaart. Voor de overgrote meerderheid van de bevolking is ook in de 20-ste eeuw de landbouw hoofd- of nevenbron van inkomsten gebleven. De "afbakening van het terrein" tussen agrariërs en niet-agrariërs zal daarenboven worden geaccentueerd door de verplaatsing van een deel van de boerenbevolking naar "de polder". Een zekere differentiatie tussen "polderboeren" en "dorpsboeren" zal hieruit ongetwijfeld resulteren. Er zullen zich dus zekere "groepen" gaan aftekenen binnen de samenleving; er zal een duidelijker grens ontstaan tussen grotere en kleinere boeren, tussen "polderboeren" en "dorpsboeren", tussen boeren en niet-boeren.

Nu behoeft differentiatie niet beslist te leiden tot groepstegenstellingen. Vooral wanneer het formele en informele verkeer over en weer intact blijft en er wederzijds begrip gewekt wordt voor het "anders-zijn-dan-de-ander", zal de aanpassing zonder storingen kunnen verlopen. In het voorgaande (o.m. in hoofdstuk VI) is er reeds op gewezen, dat het eenheids- en gelijkheidsdenken op Ameland zeer sterk is. Het aanvaarden van een "anders-zijn" van delen van de bevolking is voor de Amelanders moeilijk. Spoedig wordt hierin verloochening van de zede of "verraad" gevoeld.

De in gang gezette agrarische reconstructie zal versnellend werken op de reeds begonnen differentiatie en door dit hogere tempo zullen de wrijvingseffecten sterker worden, met name rond degenen, die "eruit springen", n.l. hen die een belangrijk groter bedrijf krijgen, hen die naar de polder gaan (deze twee categorieën zullen grotendeels samenvallen) en (in mindere mate) hen, die zich gaan specialiseren in een middenstandsbranche of ander niet-agrarisch beroep en de aanraking met het agrarisch bedrijf verliezen. Een onderkennen van deze structuurwijzigingen door de leidinghebbers in het formele en informele onderlinge verkeer kan echter medewerken aan het opvangen van te grote wrijvingen.

2. Wijzigingen in de agrarische levensstijl

Hoewel o.a. door de invloed van de voorlichtingsdienst en de in het verleden reeds plaats gehad hebbende markedelingen en ruilver-

¹⁾ Dr. J. Postma: "Over de hoevevorming, o.a. op west-Ameland".

kavelingen de boerenbevolking tot een meer rationalistische bedrijfsvoering is gekomen, valt er bij verschillende boeren nog de nawerking te bespeuren van de oude Amelander levensstijl, die resulteerde in de mentaliteit "een beetje boeren om ervan te kunnen leven". Deze mentaliteit, veroorzaakt door de ongunstige produktieomstandigheden (o.a. periodieke overstromingen met zeewater) en het uitoefenen van een nevenbercep (zeevaart), wordt bij vele jonge boeren niet meer aangetroffen. Daarnaast moet eraan worden herinnerd, dat de levensstijl van de agrariër op Ameland bepalend was voor de hele samenleving.

In de toekomst zal enerzijds de oude levensstijl duidelijk plaats moeten maken voor die van de moderne boer op een behoorlijk geleid bedrijf, anderzijds het gedragspatroon van agrariër en niet-agrariër grotere verschillen gaan vertonen. Waar het tot nu toe, ook in het niet specifiek agrarisch milieu, als "zedes" gold in zeer kalm tempo tot de late avond bezig te zijn, daar zal in de toekomst een meer rationele dagindeling met meer vrije tijd (mede tengevolge van een hogere arbeidsefficiëncy) verwacht mogen worden. Ongetwijfeld zal de invloed van meer voortgezet onderwijs (o.a. landbouwonderwijs) zowel direct als indirect (rationaliserende tendenties) mede een rol spelen bij de veranderingen in het gedragspatroon.

De eenheid van het gedragspatroon zal in versneld tempo afnemen. Onderscheid in belangen brengt onderscheid in gerichtheid van de levensstijl mede. Andere referentie-kaders zullen hun intrede doen. Met name de aan drang tot rationaliseren zal ook de levenshouding beïnvloeden en het opkomen van de op de "wal" geöriënteerde gedragspatronen in de hand werken. Het onderlinge verkeer zal hierdoor minder "gezellig" worden, hetgeen voor kerkelijk en verenigingsleven zijn gevolgen zal hebben. Ook indien dit proces van verzakelijking opgevangen wordt en gezocht wordt naar aanpassingsvormen, die de traditie niet te zeer geweld aandoen en ook voldoende ruimte laten voor nieuwe bindingsprincipes, zal toch een belangrijke hergroepering plaats hebben met enerzijds verlies van bepaalde bindingen (bij meer emotioneel-gebonden groepen) en anderzijds nieuwe communicatievormen (rond organisaties met een specifiek rationeel doel). Een weloverwogen voorlichting is hier stellig op zijn plaats.

3. Wijzigingen in de functie van gezin en samenleving

Als gevolg van de boerderijenverplaatsing zal, althans voor de "polderbewoners", de band tussen individu en samenleving losser worden. Wellicht zal het accent sterker komen te liggen op de organisatorische dan op de organische bindingen met de samenleving. Door de meer verspreide bewoning zal een versterking van de gezinsindividualiteit en daarmee een versterking van de gezinsband in de hand worden gewerkt. De eigen betekenis van het gezin zal sterker op de voorgrond kunnen treden en dit kan de losser wordende band tussen enkeling en gemeenschap wellicht vervangen.

Ook bij de niet-polderbewoner zal een dergelijke ontwikkeling optreden. De hierboven onder 1 genoemde differentiatie doet in het emotionele vlak de contacten binnen het grotere geheel afnemen (de zakelijke contacten met delen der samenleving nemen toe), waardoor het gezin de mogelijkheid krijgt meer dan voorheen emotioneel krachtenveld te worden. De "openheid" van het gezin zal daarmee afnemen, de invloed van familie en buurt minder worden en de opvoeding binnen het gezin een meer gericht en differentiëel karakter krijgen.

Kerken en verenigingen zullen mogelijk eveneens inboeten aan sociale functies (het gezelligheidselement b.v.), hetgeen meerdere mogelijkheid tot beoefening van hun eigenlijke doelstelling met zich brengt. Mogelijk ontstaan daarnaast meer specifieke ontspanningsverenigingen, terwijl er door de toegenomen vrije tijd een grotere belangstelling voor toneel- en muziekkuitvoeringen te verwachten is.. Toeneming van massale activiteiten en manifestaties behoeft intussen niet te betekenen, dat kleine, intieme verenigingen en clubs gaan verdwijnen. Op veranderde wensen inzake het werkplan (b.v. door opnemen van voorlichtende en algemeen vormende activiteiten) moet bij deze organisaties wel gerekend worden.

In het algemeen worden er hoge eisen gesteld aan alle instanties en personen, die zich met leiding, voorlichting en vorming bezighouden: de scholen, vormingsverenigingen, voorlichters en bestuurders. Zij zullen zich niet kunnen beperken tot het doorgeven van kennis alleen, maar ook leiding moeten geven aan de psychische heroriëntering; zij moeten de binnendringende "wal"-invloeden kunnen vertalen in Amelander "taal". Kadervorming is hiervoor onmisbaar. Het zal er om begonnen moeten zijn de vernieuwingstendenties bewust onder ogen te zien en deze naar de behoeften der bevolking af te wegen.

Het leiderschap zal meer en meer een deskundig karakter moeten krijgen. Het zal minder gebaseerd moeten zijn op traditioneel prestige en meer op zakelijke kennis en inzicht. Hierbij zijn moeilijkheden te verwachten, daar de tradities te dezen nog krachtig zijn. Zij die in deze tijd leiding moeten geven, zullen het (tijdelijk) zwaar hebben: het nieuwe type leiderschap wordt nog vaak als "vreemd" gevoeld: bovendien zullen zij af en toe ervaren, dat het moeilijker wordt steun te vinden bij collega-bestuurders wegens het uiteengaan van belangensferen. Een georganiseerd overleg in een "brain-trust" van leidinggevendenden kan nuttig zijn.

C. De nieuwe ruimte

De voorgenomen agrarische hervormingen hebben, zowel naar hun technische vormgeving, als naar hun sociale implicaties, hun meest markante uitwerking in het plan tot verplaatsing van een aantal (geschat op 26) bedrijven naar de tot dusver vrijwel ledige Grietshoewel dit onderwerp in het voorgaande reeds hier en daar ter sprake kwam, heeft het zin het hier samenvattend afzonderlijk te behandelen.

In het "gaan naar de polder" toch doet zich de uitdaging van het nieuwe in zijn meest uitgesproken vorm aan de Amelander boer en aan de Amelander samenleving voor. Kiezen voor een nieuwe boerderij betekent: de sprong maken naar het moderne boer-zijn, op zichzelf komen te staan, het intensieve contact met uren en dorp loslaten. Derhalve was er alle reden de houdingen ten aanzien van het gaan naar de polder te bestuderen. Dit gebeurde o.m. door interviews met de boeren, die zich aanvankelijk als geïnteresseerd voor een nieuwe boerderij opgaven, (dat waren er 20).

De eerste vraag die hier rees was: hebben deze sollicitanten een aantal gemeenschappelijke kenmerken die hen onderscheiden van de andere boeren? Naar uiterlijke criteria bleek dit niet het geval te zijn: noch naar leeftijd, noch naar gezinsgrootte, noch naar kerkelijke oriëntatie, noch naar mate van deelname in het verenigingsleven bleken zij een afwijkend patroon te hebben. Betreffende de bedrijfsomstandigheden kan opgemerkt worden, dat hun bedrijfsgrootte

gemiddeld nogal wat hoger ligt dan die van de totale boerenstand van Hollum en Ballum, hetgeen samenhangt met de selectie (minimum bedrijfs grootte). Een vergelijking van de toestand van de verkaveling en van de bedrijfsgebouwen was niet mogelijk wegens het ontbreken van voldoende gegevens. Noch in het aantal, noch in de gemiddelde leeftijd der aanwezige kinderen, resp. zoons kon een bepaalde stuwende factor ontdekt worden, hoewel in 7 gevallen de toekomst der kinderen als motief werd opgegeven.

Als andere motieven voor het gaan naar de polder werden o.a. genoemd: het voordeel van het bijeen hebben van alle grond en van het hebben van de grond bij huis, geen tijdverlies, betere bereikbaarheid ook in herfst en winter; daarnaast kwamen individueel geldende argumenten naar voren: de noodzakelijke vervanging van een oud bedrijfsgebouw enz..

Interessanter dan de vermelding van deze (ongetwijfeld onder invloed van voorlichting) rationeel geformuleerde motiveringen is het "meten" van de graad van geneigdheid tot het gaan naar de polder (deze werd bepaald op grond van de antwoorden op een aantal vragen zowel aan de man als aan de vrouw gesteld) en de hiermee verbandhoudende houdingen en kwaliteiten.

In het kort bleek het volgende:

- a. naar mate het gezin jonger is, is de houding iets positiever;
- b. het grotere gezin bleek minder enthousiast dan het kleinere;
- c. de enkele "finen" waren duidelijk positiever dan de anderen;
- d. verschillen in bedrijfs grootte en verkavelingstoestand hadden geen invloed;
- e. het genoten hebben van landbouwonderwijs en de naarstigheid in het bestuderen van vakliteratuur gaan gepaard met een positiever houding;
- f. eveneens het meewerken van de vrouw in het bedrijf;
- g. de mate van vakbekwaamheid (beoordeeld door enkele deskundigen) bleek zeer sterk samen te hangen met de mate van geneigdheid tot het betrekken van een nieuwe boerderij;
- h. tenslotte bleek een zeer nauw verband tussen de houding van de vrouw en die van de man.

Wij kunnen nu concluderen, dat de mate van vooruitstrevendheid, vakkennis en rationele instelling nauw samenhangen met de mate van bereidheid om naar de "polder" te gaan.

Veel minder speelt het opvolgersprobleem een rol, al is deze factor niet afwezig (de generatiedruk is echter laag!). De belangrijke invloed van de vrouw in dezen springt in het oog.

Een belangrijke vraag is nog: zullen zij die gaan, blijvers blijken? Deze vraag is uiteraard niet afdoend te beantwoorden. Een meerderheid achtte het desgevraagd wel waarschijnlijk, dat men mettertijd weer naar het dorp zal terugkeren, slechts enkele bleken zich voorgenomen te hebben voorgoed in de polder te blijven.

Op grond van een en ander kunnen wij nu enkele ontwikkelingstendities nader omlijnen.

Het verband tussen streven naar een modern boer-zijn en gaan naar de polder is duidelijk aanwezig, zij het bij slechts enkelen. Dit zijn de voortrekkers, in wie het sterkst individualiserende tendenties belichaamd zijn; hun "referentiekader" wijkt het sterkst af van de meerderheid hunner dorpsgenoten. Daarnaast is er een aantal gradaties tussen positief en welhaast negatief. Hierdoor vormen de polder-sollicitanten geen duidelijk omlijnende, van de rest der boeren afwijkende groep. Dit moet een gunstige omstandigheid geacht wor-

den: immers, een te grote afstand tussen de ene en de andere groep zou tot een isoleringspositie leiden, die onvruchtbaar is; thans mag men aannemen, dat er voldoende nuancering in de houdingen is, zodat een doorstroming van ideeën niet apriori onmogelijk is. Het is echter wel zaak er op te letten, dat deze doorstroming inderdaad plaats heeft. Dit is niet alleen in het belang van het behouden van de interesse voor een nieuwe boerderij bij de minder sterk vooruitstrevenden, doch ook in dat van de voorlichtingsmogelijkheden van de gehele boerenstand.

Bovendien zal het van essentieel belang zijn de meest-vooruitstrevenden blijvend te betrekken bij het dorpsverenigingsleven, waarin zij een dynamisch element kunnen vertegenwoordigen. In het voorgaande is reeds gewezen op de kracht der zede, enerzijds gericht op assimilatie en neutralisering van "uitlopers", anderzijds geneigd tot afkapseling van weerbarstige elementen. Rekening houdende met deze gepredisponering der gemeenschap zal, wanneer gestreefd wordt naar doorwerking van moderner opvattingen omtrent het boer-zijn, ontijdige verstopping der communicatiekanalen voorkomen moeten worden. Vandaar dat een geleidelijke heroriëntatie der menselijke verhoudingen door omzichtig hanteren aan te bevelen is. Het behoud van goede verbindingswegen (in stoffelijke en in overdrachtelijke zin) tussen de polder en het dorp is niet slechts een gezinsbelang (er is immers het gevaar van vereenzaming), doch stellig ook een belang van de gemeenschap.

D. Slotopmerkingen

Voor een goed begrip van het voorgaande moge er op gewezen worden, dat wij ons uiteraard niet wagen aan voorspellingen. Onze bespiegelingen hadden een lichtelijk theoretisch karakter en werden gevoed uit ervaringen en waarnemingen elders. Het was slechts ons doel te wijzen op mogelijkheden die zich voor kunnen doen.

Nu is het geschetste geenszins uitsluitend toe te schrijven aan de agrarische hervormingen; het algemene beeld van de huidige samenleving, althans die van in west-Europa, is immers dat van het verschuiven van functies, van het zakelijker worden van verhoudingen enerzijds en van het opkomen van andere vormen van emotionele binding. Alleen op Ameland wordt deze ontwikkeling tot dusver vertraagd door de kracht van de zede, terwijl de ingrijpende veranderingen, welke heden ten dage plaats hebben, de neiging hebben bedoeld proces niet onaanzienlijk te verhaasten.

Het heeft dan ook zin, dat in het voorgaande een aantal mogelijkheden onder het oog werd gezien. Wanneer het als mogelijkheid gestelde zich werkelijk voordoet, zullen aard en strekking dezer processen beter onderkend en beantwoord kunnen worden.

Wanneer b.v., zoals omstreeks het moment van afsluiten van dit rapport bleek, de liefhebberij voor in de Grietjën te bouwen boerderijen minder groot is dan aanvankelijk verwacht werd, dan zou men zich kunnen afvragen of er verband is met elementen uit het cultuurpatroon (vrees voor isolement, behoefte aan "gezelligheid") en bepaalde stereotype opvattingen ("klei is nooit goede grond geweest, hoe zou die nu ineens goed zijn!"), hoezeer ook in de motivering het financiële element naar voren wordt gebracht. Of, om een ander voorbeeld te noemen, wanneer het voorlichtende effect van bepaalde bedrijfs- en huishoudelijke verbeteringen in Buren in een bepaalde groep gering blijkt te zijn is mogelijk met behulp van hetgeen gezegd werd over eenheidsbeleving en de wrijving tussen de vooruitstrevende en de behoudende elementen in de samenleving een verkla-

ring te vinden.

Het leveren van praktisch toegespitste verklaringen en van daarop afgestemde adviezen is niet de opzet van dit rapport. Nog afgezien van de bij de onderzoekers levende behoefte een scheidslijn te trekken tussen "onderzoek" en "beleid", is er tegen het opnemen van adviezen en aanbevelingen in dit rapport ook nog het "pedagogische" bezwaar, dat aldus te kort zou worden gedaan aan de vormende krachten der samenleving zelf en dat in details een uitgewerkt plan van actie in het maatschappelijk vlak spoedig te star blijkt en eerder remmend dan stimulerend werkt. (Zoals reeds aangekondigd, kan een dergelijke advisering dan ook beter tot zijn recht komen in afzonderlijke, naar bevind van zaken uit te brengen nota's).

Waardevoller zou het zijn wanneer de bevolking van Ameland, in haar georganiseerde vormen, met de algemene conclusies van dit rapport zelf aan het werk zou gaan en eigen koers zou bepalen. Moge dit rapport daarvoor de bouwstenen geleverd hebben.

1 november 1957.

GLAVENS BETREFFENDE BEDRIJFSHOOFDE, BEDRIJFSHOOFD EN ARBEIDSKRACHTEN

a AMELAND

(bron: Prov. Voedselcommissaris
landbouwinventarisatie mei 1956)

Groot- te- klasse zonder woeste grond	Bedrijfsgegevens										Gezinsarbeiderskrachten					
	Aantal bedrij- ven	Woeste grond in 1) ha	Op- per- vlak ge- pacht in ha	Standorganisatie		Landb. onderw.		Vreem- de ar- beids- krach- ten 3)	Leeftijd bedrijfshoofd		Aanwezigende zonen 2)		Onderwijs zonen			
				Fr. Mij.v. Landb.	C.B. T.B.	A.B. T.B.	Cur- sus		Dag- onder- wijs	-39 j.	40-64 j.	65- j.	Neven- funk- ties	15-24 j.	25-45 j.	Jur- sus
1-3 ha	17	6.52	16.72	3	2	2	3	-	4	8	5	9	1	1	-	-
3-5 ha	26	14.79	55.88	5	2	14	3	1	3	16	7	12	3	-	2	-
5-10 ha	106	121.14	354.21	46	11	39	21	-	12	76	18	27	26	12	12	-
10-15 ha	37	37.55	205.51	24	6	5	9	-	8	25	4	10	8	4	5	1
15-20 ha	10	48.17	60.07	7	-	3	4	-	-	6	4	3	4	4	5	-
20-30 ha	3	12.00	41.85	2	-	1	-	-	-	2	1	1	2	1	1	-
30- ha	2	0.40	18.65	1	1	-	1	-	-	2	-	-	2	-	-	2
Totaal Ameland	201	240.57	752.89	88	22	64	41	1	27	135	39	62	46	22	25	3

- 1) alleen 0.40 ha of meer
- 2) indien 46 jaar of ouder, te beschouwen als bedrijfshoofd
- 3) in grootteklasse 5-10 ha 2 vaders als vreemde arbeidskracht opgegeven, idem 1 schoonvader en 1 neef in grootteklasse van 10-15 ha.

b HOLLUM

		Bedrijfsgegevens										Gezinsarbeidskrachten					
Groot- klasse zonder woeste grond	Aan- tal be- drij- ven	woeste grond in ha 1)	Oppeer- vlak ge- pacht in ha	Standorganisatie			Landb. onderw.		Vreem- de ar- beids- krach- ten 3)	Leeftijd bedrijfschoofd			Nieuwkernde zoons 2)		Dag- onder- wijs		
				Fr. Nij.v. Landb.	C.B. P.B.	A.B. S.B.	Cur- sus	Dag onder- wijs		-39 j.	40-64 j.	65 j.	15-24 j.	25-45 j.		Cur- sus	
1-3 ha	6	0.82	2.83	-	2	-	-	-	-	1	2	3	-	-	-		
3-5 ha	5	1.20	6.53	1	2	-	-	-	-	1	1	3	-	-	-		
5-10 ha	29	12.61	100.34	18	9	-	6	3	-	5	19	5	4	3	2		
10-15 ha	20	16.90	94.02	14	4	-	4	7	-	4	15	1	5	1	4		
15-20 ha	2	5.00	22.10	2	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1	1		
20-30 ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
30- ha	1	0.40	18.65	1	-	-	1	2	-	-	1	-	-	-	-		
Totaal Hollum	63	36.93	244.47	36	17	-	13	12	-	11	38	14	10	5	7		

- 1) alleen 0.40 ha of meer
- 2) indien 46 jaar of ouder te beschouwen als bedrijfschoofd.
- 3) in grootteklasse 5-10 ha 2 vaders als vreemde arbeidskracht opgegeven, idem 1 schoonvader in grootteklasse 10-15 ha

C B A L L U M

Groot- te klasse Zonder woeste grond	Bedrijfsgegevens										Gezinsarbeidskrachten						
	Aan- tal be- drij- ven	Woeste grond in ha 1)	Oppervlakte in ha	Standorganisatie			Landb. onderw.		Vreem- de ar- beids- krach- ten 3)	Leeftijd bedrijfs hoofd			Meewerkende zoon 2)				
				Fr. Landb.	C.B. Mij.v.	A.B. T.B.	Cur- sus w.ijs	Dag- onder- w.ijs		-39 j.	40-64 j.	-65 j.	15-24 j.	25-45 j.	Cur- sus w.ijs	Dag- onder- w.ijs	
1-3 ha	2	-	2.75	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
3-5 ha	4	-	14.98	3	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-
5-10 ha	22	12.17	101.64	19	2	-	1	-	-	1	18	3	5	1	3	-	-
10-15 ha	10	14.00	71.60	8	2	-	4	1	-	2	6	2	3	1	3	1	-
15-20 ha	3	-	13.10	3	-	-	-	-	-	-	2	1	-	2	1	1	-
20-30 ha	1	2.00	7.50	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2	1	1	-
30- ha	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	2
Totaal Ballum	43	28.17	211.57	35	5	-	6	1	-	4	32	7	11	9	6	6	2

- 1) alleen 0.40 ha of meer
- 2) indien 46 jaar of ouder, te beschouwen als bedrijfs hoofd
- 3) in grootteklasse 10-15 ha, neef als vreemde arbeidskracht.

d N E S

Groot klasse zonder woeste grond	Bedrijfsgegevens										Gezinsarbeidskrachten					
	Aantal bedrijven	Woeste grond in ha 1)	Oppervlakte-gepacht in ha	Standorganisatie		Landb. onderw.		Vreemde arbeidskrachten	Leeftijd bedrijfs hoofd			Neeverkende zoon 2)		Onderwijs zoon		
				Fr. Landb.	C.B. T.B.	A.B. T.B.	Cur- sus wijs		Dag onder- wijs	-39 j.	40-64 j.	-65 j.	15-24 j.	25-45 j.	Cur- sus wijs	Dag onder- wijs
1-3 ha	6	2.70	8.24	-	2	-	-	-	-	-	5	1	1	1	-	-
3-5 ha	7	5.00	18.62	-	1	-	3	1	-	4	5	1	2	-	1	-
5-10 ha	17	59.43	72.09	-	9	-	5	-	3	12	1	1	3	2	3	-
10-15 ha	2	3.00	8.00	-	2	-	-	-	1	2	-	-	1	-	-	1
15-20 ha	5	43.17	24.87	-	2	-	4	-	4	4	1	1	3	1	3	-
20-30 ha	2	10.00	34.35	-	1	-	-	-	3	1	1	1	-	1	-	-
30- ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal Nes	39	123.30	166.17	-	17	-	14	1	11	29	5	16	10	5	7	1

1) alleen 0.40 ha of meer

2) indien 46 jaar of ouder te beschouwen als bedrijfs hoofd

e BUREN

		Bedrijfsgegevens										Gezinsarbeidskrachten				
Grootte Klasse zonder woeste grond	Aantal bedrijven	Woeste grond in ha 1)	Oppervlakte in ha	Standsorganisatie			Landb. ondern.	Tweede arbeidskrachten	Leeftijd bedrijfs hoofd			Nevenfuncties	Meewerkende zoons 2)			Onderwijs Eoons
				Fr. Landb.	C.B. T.B.	A.B. T.B.			Cur- sus	Dag onder- wijs	-39 j.		40-64 j.	-65 j.	15-24 j.	
1-3 ha	3	3.00	2.90	-	-	2	-	-	2	1	-	1	-	-	-	-
3-5 ha	10	8.59	15.75	-	-	10	-	1	1	6	3	5	1	-	-	-
5-10 ha	38	36.93	80.14	-	-	33	-	2	2	27	9	9	15	6	4	-
10-15 ha	5	3.65	31.89	-	-	5	-	1	2	2	1	1	1	-	-	-
15-20 ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20-30 ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30- ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal Buren	56	52.17	130.68	-	-	50	-	4	7	36	13	16	17	6	5	-

1) alleen 0.40 ha of meer

2) indien 46 jaar of ouder te beschouwen als bedrijfs hoofd.

OPMERKINGEN (bij bijlage B)

1. In het linkergedeelte van de diverse kolommen zijn voor de Friese landbouwgebieden en de gemeente Ameland de basisgegevens vermeld.
In het rechtergedeelte zijn de waarderingscijfers voor de verschillende gemeenten weergegeven (in de schaal van 1 tot 10).
2. Het waarderingscijfer in kolom 7 van tabel "Bedrijfsvoering" is ontstaan door het waarderingscijfer in kolom 5 op te tellen bij 2 x het waarderingscijfer in kolom 6 en het totaal door 3 te delen.

FRIESLAND

BEDRIJFSVOERING

(bron: L. E. I.)

Landbouwgebied	Gemeenten	Aantal melk-koeien p. 100 ha voedergrassen	% ge-maaaid gras-land	% ge-ruit hooi als % v.d. totale hooi-winn.	% be-drijven n.rant-soenbe-weiding en in-tensie-ve om-weiding	Hooi-hark	Hark-keer-der	Totaal kolom 5 + 6	% gecon-troleer-de koei-en v/h totaal aantal melk-en-kalfk.	Arbeids-effekt in stand. uren per volw. arb.kr.			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9			
I. Kleiweidestreek	Leeuwarden	4	10	4	9			8 2/3	9	11			
	Leeuw.deel	7	10	5	9			8 2/3	10	7			
	Baard.deel	4	10	4	9			8 2/3	10	15			
	Henn. deel	5	10	6	8			8 2/3	10	13			
	Wymbr.deel	6	10	5	9			8 1/3	10	15			
	Sneek	6	10	2	8			7 1/3	9	13			
	IJlst	6	10	5	9			7 1/3	9	17			
	Wons.deel	6	10	6	9			9	10	12			
	Bolsward	3	10	5	8			8 2/3	10	9			
	Workum	5	10	5	8			8 2/3	10	16			
	Hindeloopen	9	10	7	8			8	10	16			
Stavoren	6	10	4	8			8 2/3	10	5				
	Totaal	112	5 108	10 9	5 51	9 53	6 6	85 10	8 2/3	91	10 3198	12	
II. Veenweidestreek	Hem. Oldef.	7	10	5	8			9 1/3	10	14			
	Doniawerstal	5	10	3	9			8	10	18			
	Sloten	3	9	3	1			7	9	3			
	Gaasterland	6	10	4	7			7 2/3	10	12			
	Lemsterland	6	10	3	9			7 2/3	10	15			
	Haskerland	5	10	3	7			8	10	13			
	Utingeradeel	3	10	3	10			7 1/3	9	18			
	Rauw.hem	3	10	4	7			6	10	15			
	Id.deel	4	10	3	9			9	9	17			
	Totaal	109	5 105	10 4	3 47	8 59	6 6	56 9	8	89	10 3444	15	
III. Eilanden	Vlieland	1	2	1	1			7	1	1			
	Terschelling	1	8	1	1			7 1/3	9	3			
	Schiern.oog	1	9	1	1			8	10	12			
	Aneland	95	2 83	10 1	2 47	8 31		62	7 1/3	90	10 2351	4	
	Totaal	85	2 72	9 0	1 44	8 23	4 4	67 9	7 1/3	88		2300	4
IV. De Wouden	Dant.deel	6	10	2	8			8	10	9			
	Tietj.deel	5	10	2	8			8	9	13			
	Achtk.	7	10	2	9			7 2/3	5	11			
	Small.l.	5	10	2	10			7 2/3	8	13			
	Opsterland	5	10	2	9			7 2/3	8	11			
	Heerenveen	6	10	2	9			7 2/3	9	6			
	Ooststell.w.	4	10	2	9			7 1/3	7	12			
	Weststell.w.	5	10	2	10			7 1/3	8	10			
	Totaal	112		110	10 2	2 55	9 9	29 4	69 9	7 1/3	72 8	2995	10

RUIMTELIJKE PRODUKTIEOMSTANDIGHEDEN

FRIESLAND

(bron: L.E.I.)

Landbouwgebied	Gemeente	Gemiddelde bedrijfsgr. van bedrijven > 1 ha met hoofdberoep landbouwer		% bedrijven van 1-5 ha met hoofdberoep landbouwer		% bedrijven > 1 ha met 5 kavels of meer (1950)		Gemiddelde kavelgrootte in ha op bedrijven van > 1 ha (1950)		Totaal	
		ha	ha	%	%	%	%	ha	ha	sommering ¹⁾	aantal waard. cijfers
I. Kleiweidestreek	Leeuwarden	9	9	7	7	7	7	8	31	4	
	Leeuwarderadeel	9	9	5	5	5	5	7	26	4	
	Baarderadeel	9	9	8	8	8	8	9	34	4	
	Hennaarderadeel	9	9	9	9	9	9	10	37	4	
	Wijmbritseradeel	9	9	9	9	8	8	9	35	4	
	Sneek	7	7	5	5	6	6	7	25	4	
	IJlst	8	8	6	6	8	8	8	30	4	
	Wonseradeel	9	9	7	7	8	8	9	33	4	
	Bolsward	9	9	9	9	9	9	9	36	4	
	Workum	9	9	9	9	9	9	10	37	4	
	Hindeloopen	8	8	6	6	8	8	8	30	4	
	Stavoren	10	10	10	10	6	6	8	34	4	
	Totaal	17	9	16	8	13	8	6.1	9	34	4
II. Veenweidestreek	Hemelumer Oldef.	9	9	8	8	8	8	9	34	4	
	Doniawerstal	10	10	10	10	8	8	9	37	4	
	Sloten	9	9	10	10	10	10	9	38	4	
	Gaasterland	9	9	7	7	8	8	9	33	4	
	Lemsterland	9	9	10	10	8	8	9	36	4	
	Haskerland	9	9	8	8	7	7	8	32	4	
	Utingeradeel	10	10	10	10	7	7	9	36	4	
	Rauwerderhem	10	10	10	10	6	6	9	35	4	
	Idaarderadeel	10	10	10	10	8	8	10	38	4	
Totaal	18	9	12	9	13	8	6.4	9	35	4	
III. Eilanden	Vlieland	6	6	10	10	2	2	2	20	4	
	Terschelling	5	5	7	7	1	1	2	15	4	
	Schiemonnikoog	10	10	7	7	10	10	10	37	4	
	Ameland	9.4	5	18	7	80.9	1	0.9	14	4	
	Totaal	10	5	18	7	72	1	1.1	2	15	4
IV. De Wouden	Dantumadeel	5	5	2	2	6	6	5	18	4	
	Tietjerksteradeel	6	6	5	5	6	6	6	23	4	
	Achtkarspelen	3	3	2	2	7	7	5	17	4	
	Smallingerland	5	5	3	3	8	8	6	22	4	
	Opsterland	6	6	3	3	9	9	7	25	4	
	Heerenveen	6	6	3	3	7	7	7	23	4	
	Ooststellingverf	6	6	5	5	8	8	7	26	4	
	Weststellingverf	6	6	5	5	8	8	7	26	4	
Totaal	10	6	32	3	14	7	3.5	7	23	4	
V. Kleibouwstreek	13	8	33	3	24	6	3.3	6	23	4	

¹⁾ Deze sommering is ontstaan door de waarderingcijfers samen te tellen.

Arbeidskrachten (bron: Landbouwtelling dec. 1953)

Vaste arbeidskrachten in de land- en tuinbouw

Aantal be- drij- ven	Aantal medewerkende gezinsleden (voor zover niet of niet ten volle betaald) werkzaam geweest op hetzelfde bedrijf gedurende										Totaal										
	het gehele jaar					3 t/m 11 maanden						ten hoogste 7 maanden									
	jonger dan 15 jr.		15-20 jaar		21 jaar en ouder		jonger dan 15 jr.		15-20 jaar			21 jaar en ouder		jonger dan 15 jr.		15-20 jaar		21 jaar en ouder			
m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v		
220	2	-	27	2	231	4	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2	1	8	4	270	12

Aantal overige vast arbeidskrachten werkzaam geweest op hetzelfde bedrijf

220	1	-	1	-	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3	-	9	-
-----	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Aantal werkweken van tijdelijke arbeidskrachten in de land- en tuinbouw

Aantal be- drij- ven	Aantal weken gewerkt door:										Aantal weken in de periode:										Totaal			
	Meewerkende gezinsleden					Overige tijdel. arb. kr.					Mee- werkende gezinsleden					Overige tijdel. arb. kr.								
	jonger dan 15 jr.		15-20 jaar		21 jaar en ouder		jonger dan 15 jr.		15-20 jaar		21 jaar en ouder		jonger dan 15 jr.		15-20 jaar		21 jaar en ouder		Mee- werkende gezinsleden			Overige tijdel. arb. kr.		
m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	
17	6	45	53	197	480	-	-	26	19	556	6	841	564	50	97	320	182	372	196	99	89	282	19	301

Leeftijdsopbouw Ameland

(bron: eigen telling oktober 1956)

<u>M</u>	<u>Leeftijd</u>	<u>V</u>
10	85 -	17
63	75-85	47
75	65-75	94
107	55-65	111
154	45-55	131
135	35-45	151
114	25-35	139
143	15-25	152
423	0-15	388

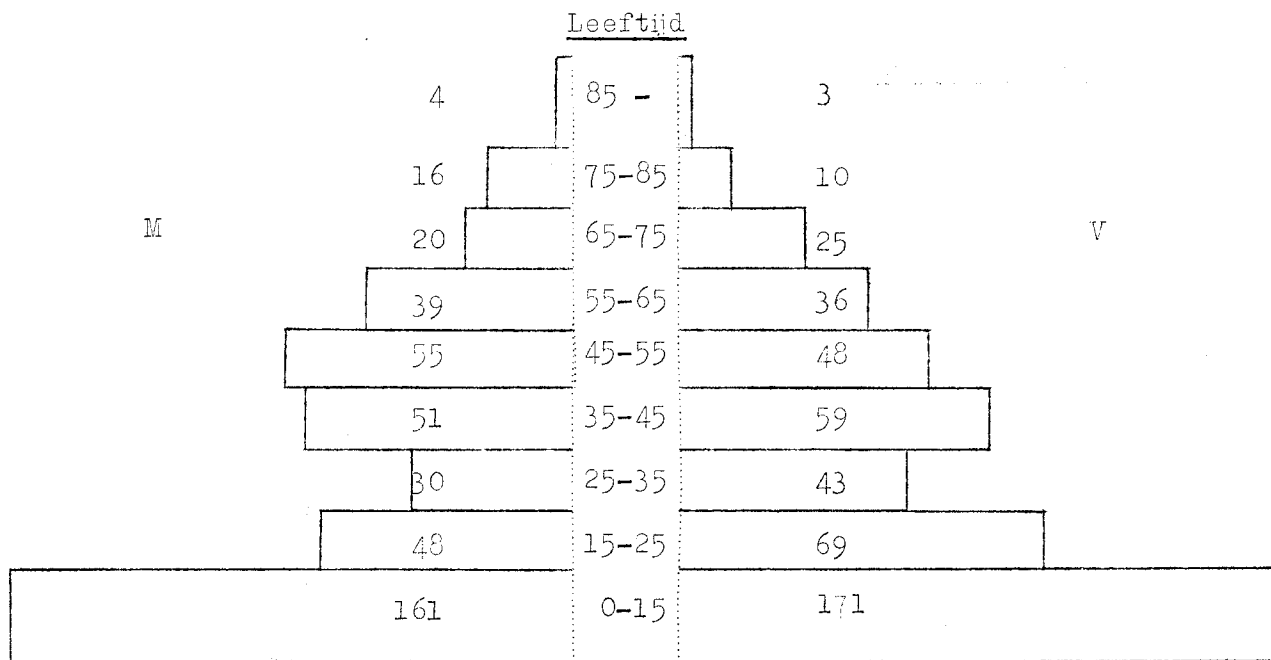
Leeftijdsopbouw HOLLUM

<u>M</u>	<u>Leeftijd</u>	<u>V</u>
4	85 -	9
32	75-85	22
33	65-75	42
36	55-65	43
66	45-55	55
52	35-45	66
46	25-35	54
45	15-25	42
149	0-15	143

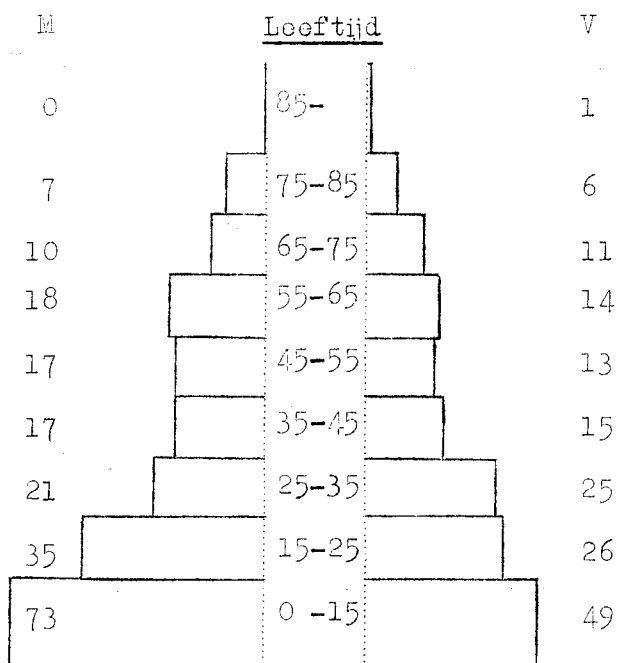
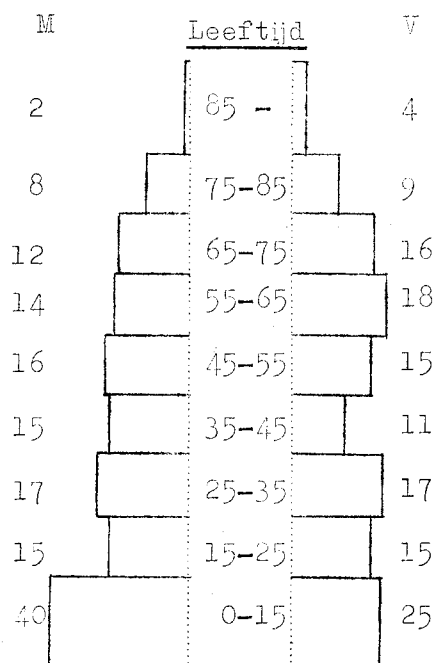
Leeftijdsopbouw Nes

(bron: eigen telling oktober 1956)

Leeftijdsopbouw Ballum

Leeftijdsopbouw Buren

Bevolking naar leeftijdsgroep en dorp
(percentages)

(eigen telling, oktober 1956)

Leeftijdsgroep	Hol- lum	Bal- lum	Nes	Buren	Totaal
0 t/m 14 jaar	31.1	24.2	37.4	34.1	33.0
15 t/m 24 jaar	9.3	11.2	13.2	17.0	12.0
25 t/m 34 jaar	10.6	12.6	8.2	12.9	10.3
35 t/m 54 jaar	25.5	21.2	24.0	17.3	23.3
55 t/m 64 jaar	8.4	11.9	8.4	8.9	8.9
65 jaar en ouder	15.1	18.9	8.8	9.8	12.5
	100.0 = 939	100.0 = 269	100.0 = 888	100.0 = 358	100.0 = 2454

Vertrek (gezinshoofden en zelfstandigen) over de jaren 1948 t/m
1955 naar beroeps- en leeftijdsgroep

(Bewerkt uit gegevens
gemeenteadministratie)

Beroepsgroep	15-24 jaar	25-34 jaar	35-54 jaar	55-64 jaar	65 jaar en ouder	To- taal
agrarisch	11	9	7	1	-	28
verzorgend	27	20	16	1	-	64
huishoudelijke beroepen	40	22	5	-	1	68
overige beroepen	22	21	32	3	-	78
zonder beroep	103	42	15	5	13	178
totaal	203	114	75	10	14	416

Vestigingen (gezinshoofden en zelfstandigen) over de jaren 1948
t/m 1955 naar beroeps- en leeftijdsgroep

(Bewerkt uit gegevens
gemeenteadministratie)

Beroepsgroep	15-24 jaar	25-34 jaar	35-54 jaar	55-64 jaar	65 jaar en ouder	To- taal
agrarisch	16	9	4	-	1	30
verzorgend	34	25	16	1	1	77
huishoudelijke beroepen	47	29	12	1	-	89
overige beroepen	29	34	33	3	-	99
zonder beroep	66	41	6	16	19	148
totaal	192	138	71	21	21	443

De mannelijke beroepsbevolking naar beroepsgroep en dorp
(percentages)

(eigen telling, oktober 1956)

Beroepsgroep	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Totaal
Agrarisch	41.7	72.0	35.0	82.9	50.2
Agrarisch verzorgend	12.0	6.1	2.7	0.0	6.1
Overig verzorgend	27.3	7.3	36.8	10.8	25.2
Overige beroepen	19.0	14.6	25.5	6.3	18.5
	100.0 = 243	100.0 = 82	100.0 = 220	100.0 = 111	100.0 = 656

De mannelijke beroepsbevolking naar beroeps- en leeftijdsgroepen
(percentages)

(eigen telling, oktober 1956)

Beroepsgroep	15-24 jaar	25-34 jaar	35-54 jaar	55-64 jaar	65 jr & ouder	Totaal
Agrarisch	58.4	41.2	44.4	57.9	76.9	50.2
Agrarisch verzorgend	8.3	7.9	5.6	3.2	5.1	6.1
Overig verzorgend	18.3	26.3	28.1	28.4	12.9	25.2
Overige beroepen	15.0	24.6	21.9	10.5	5.1	18.5
	100.0 = 120	100.0 = 114	100.0 = 288	100.0 = 95	100.0 = 39	100.0 = 656

Leden der Vrouwenorganisaties te Hollum en Ballum naar beroepsgroep
(van gehuwden die van de man) (percentages)

Beroepsgroep (v.d. man)	Bonden van Plattelandsvrouwen		Kerkelijke vrou- wenverenigingen		alle gezins- hoofden en alleenst.volw. Hollum en Ballum
	leden	bestuur	leden	bestuur	
agrariërs					
1 - 5 ha	1	-	4	-	4
5 - 10ha	15	50	15	19	12
10 - 15ha	12	-	9	14	8
>15 ha	5	10	2	-	2
agr.arbeiders	6	10	4	19	7
verzorgend	30	10	25	14	26
overige beroepen	20	20	5	10	8
beroepslozen	11	-	36	24	33
	100 = 113	100 = 10	100 = 130	100 = 21	100 = 345

Idem naar herkomst

Herkomst	Bonden van Plattelandsvrouwen		Kerkelijke vrou- wen verenigingen		Vrouwen > 20 jaar te Hollum en Ballum
	leden	bestuur	leden	bestuur	
Ameland	59	30	75	73	72
Elders	41	70	25	27	28
	100	100	100	100	100

Idem naar leeftijdsgroep

Leeftijd	Bonden van Plattelandsvrouwen		Kerkelijke vrou- wen verenigingen		vrouwen > 20 jaar te Hollum en Ballum
	leden	bestuur	leden	bestuur	
20 - 24 j.	3	-	-	-	5
25 - 34 j.	27	40	10	21	18
35 - 54 j.	55	30	43	54	37
55 - 64 j.	12	30	30	17	15
64 j. e.o.	3	-	25	8	25
	100	100	100	100	100

Idem naar kerkgenootschap

Kerkgenootschap	Bonden van Plattelandsvrouwen		Kerkelijke vrou- wenverenigingen		gehele bevolking van Hollum en Ballum
	leden	bestuur	leden	bestuur	
Hervormd	54	60	43	50	54
Doopsgezind	14	10	36	30	25
Gereformeerd	28	20	21	20	17
Overig	4	10	-	-	4
	100	100	100	100	100

Organisatiepatroon te Hollum naar levensbeschouwelijke richting

(geteld naar gezinnen, o.g. afzonderlijke personen)

Toelichting: Type 1 = lidmaatschappen uitsluitend van "neutrale" organisaties, waarnaast ook een "christelijke" van dezelfde soort bestaat, b.v. de Friese Rij. van Landbouw, muziekvereniging "Kunst naar Kracht", de kinderen bezoeken de openbare school;

Type 2 = als type 1, doch met lidmaatschap van één of meer "algemene" organisaties (waarvan geen parallele vormen op Ameland voorkomen), b.v. sportvereniging "Amelandia";

Type 3 = gemengd

Type 4 = als 5, doch met lidmaatschap van één of meer "algemene" organisaties (waarvan gaan parallele vormen op Ameland voorkomen);

Type 5 = lidmaatschappen uitsluitend van "christelijke" organisaties b.v. de C.B.T.B., de muziekvereniging "Looft den Heer"; de kinderen gaan naar de chr.-nationale school.

N.B.: zuiver belangenorganisaties (Aankoopver., Plaatselijk Belang etc.) en politieke partijen zijn niet meegeteld.

a. Ingedeeld naar kerkgebootschap (percentages)

Kerk	Type-1	Type-2	Type-3	Type-4	Type-5	totaal georganis.	percentag. georganis.
Doopsgezind	24	52	24	-	-	100%= 21	67%
gemengd Doopsgez. met Herv.	24	46	30	-	-	100%= 49	92%
Ned. Hervormd	11	37	35	9	8	100%= 63	77%
gemengd Ned. Hervormd of Doopsg. met Gereformeerd	-	14	43	14	29	100%= 7	88%
Gereformeerd	2	-	-	17	81	100%= 36	86%
Overigen	63	12	25	-	-	100%= 8	73%
Totaal ongeorganiseerd	17	31	25	7	20	100%= 184	81%

b. Ingedeeld naar beroepsgroepen

Beroepsgroep	Type-1	Type-2	Type-3	Type-4	Type-5	totaal georganis.	percentage georganis.
agrariërs							
1 - 5 ha	-	-	75	-	25	100%= 4	} 98%
5 - 10 ha	36	24	16	8	16	100%= 25	
10 - 15 ha	5	63	21	-	11	100%= 19	
15 ha	100	-	-	-	-	100%= 2	
agr. arbeiders	-	12	44	-	44	100%= 16	100%
verzorgend	11	35	25	12	17	100%= 65	97%
overige beroepen	24	24	24	11	17	100%= 29	97%
beroepslozen	29	21	25	-	25	100%= 24	38%
Totaal	17	31	25	7	20	100%= 184	81%

c. Ingedeeld naar leeftijdsgroep

Leeftijdsgroep gezinshoofd	Type-1	Type-2	Type-3	Type-4	Type-5	totaal georganis.	percentage georganis.
25 t/m 34 jr.	8	28	33	-	31	100%= 39	95%
35 t/m 54 jr.	12	43	21	9	15	100%= 96	98%
55 t/m 64 jr.	27	14	31	14	14	100%= 22	88%
65 jr. e.o.	33	11	26	4	26	100%= 27	43%
Totaal	17	31	25	7	20	100%= 184	81%

a. Kerkeraden van Hollum en Ballum

Tesamen genomen: Ned. Herv. en Doopsgez. kerk te Hollum en Ballum en Gereformeerde kerk te Hollum (totaal: 33 pers.).

beroepsgroep	%	Leeftijdsgr.	%	Organisatiepatr.	%
agrariërs	49	25 t/m 34 j.	6	type - 1	-
verzorgers	33	35 t/m 54 j.	58	type - 2	52
overigen	13	54 t/m 64 j.	30	type - 3	21
beroepslozen	15	65 j. e.o.	6	type - 4	15
	100		100	type - 5	12
					100

Herkomst: 85% autochthonen, 15% import

b. Besturen van de landbouworganisaties (westeinde)

Tesamen genomen: boerenbonden, zuivelcoöp., waterschap, boerenleenbank, K.I.-vereniging, vereniging van landbouwonderwijs en aankoopcoöp. (37 pers.).

bedrijfsgr.	%	Leeftijdsgr.	%	Organisatiepatr.	%
1 - 5 ha		25 t/m 34 j.	16	type - 1	14
5 - 10ha	41	35 t/m 54 j.	55	type - 2	11
10 - 15ha	32	54 t/m 64 j.	24	type - 3	3
>15 ha	16	65 j. e.o.	5	type - 4	48
andere agr. (arbeiders, meewerkende zoons, exboeren)	11		100	type - 5	24
	100				100

Herkomst: 92% autochthonen, 8% import.

c. Besturen van culturele organisaties te Hollum

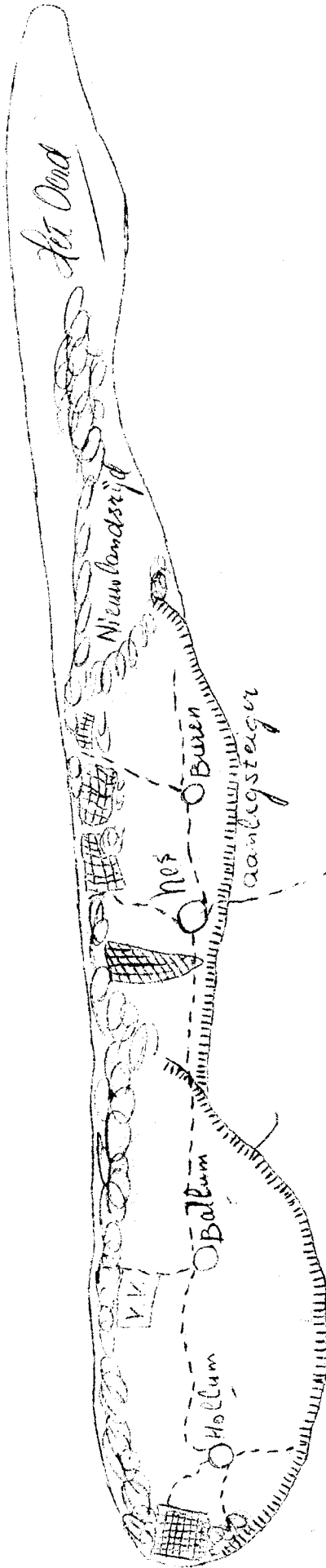
Tesamen genomen: beide muziekverenigingen, beide zangverenigingen, de sportvereniging en de toneelclub. (25 pers.).

beroepsgroep	%	Leeftijdsgr.	%	Organisatiepatr.	%
agrariërs	20	15 t/m 24 j.	12	type - 1	12
verzorgers	60	25 t/m 34 j.	28	type - 2	60
overigen	20	35 t/m 54 j.	60	type - 3	-
beroepslozen	-	54 t/m 64 j.	-	type - 4	8
	100	65 j.e.o.	-	type - 5	20
			100		100

Herkomst: 76% autochthonen, 24% import.

Overzichtskaat van Ameland (oude toestand)

Noordzee

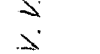
 : bos

 : duinen

 : verharde wegen

 : zeedijken

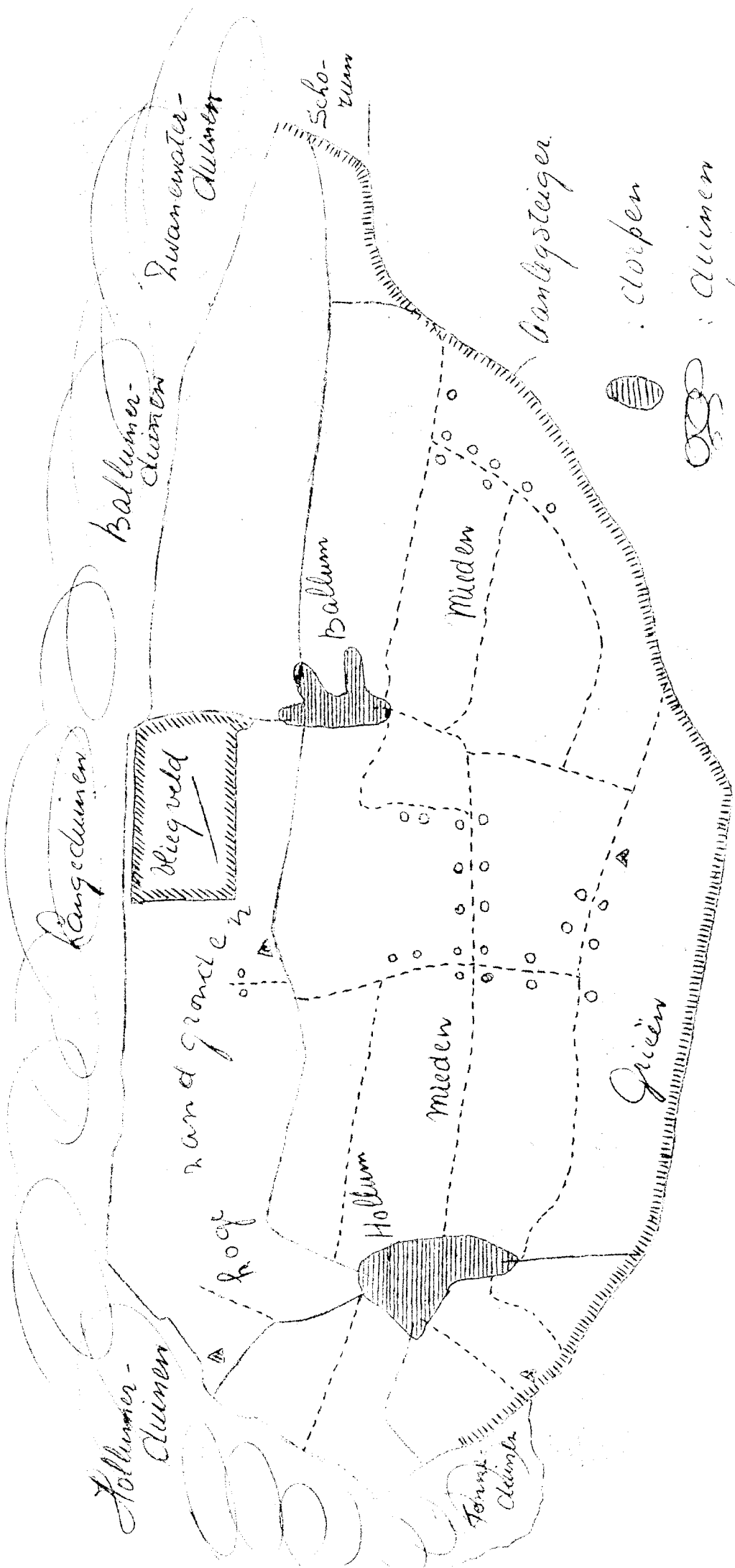
 : dorpen

 : vliegveld

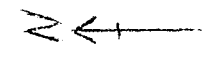
BIJLAGE K

N
↑
Wadden

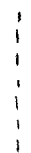
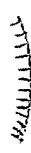

Schaal 1 : 100.000

Fulverkaveling De Griën

Schaal 1:30.000

- : bestaande verhande wegen
- : Ontwoepen verhande wegen (noord. plan 1956)
- : Zeedijk.
- : clorpen
- : cluinen
- : bestaande boerderijen
- : geprojecteerde boerderijen

OVERZICHT VAN DE GERAADPLEEGDE LITERATUUR

De hieronder genoemde werken zijn slechts enkele uit de, vooral aan historische studiën, rijke literatuur over Ameland. Een uitgebreider overzicht geeft het hieronder genoemde gidsje van de hand van de burgemeester mr. F.G.A.Huber.

ALGEMEEN

- O. Haverkamp, Ameland door alle tijden (1946)
F.G.A.Huber, Het Friese Waddeneiland Ameland (1956)

HISTORISCH

- D.van Blom, Dorpscommunisme uit geslachtenbezit? (over: Urk en west-Ameland)
in: Gedenkboek R.Schuiling (1924)
D.van Blom, De onzijdigheidsverklaringen van Ameland
in: De Vrije Fries XXX (1930)
J.Houwink, De staatkundige en rechtsgeschiedenis van Ameland tot deze eeuw. Diss. Leiden (1899)
R.Loosjes, Roomsche en Onroomsche op Ameland
in: Stemmen voor waarheid en vrede, jaargang 48 (1911)
O.Postma, Over de hoevevorming in de Friese Zuidwestelijke kuststreek en op Ameland
in: Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geschiedenis, jaargang 45 (1954)

LANDBOUWKUNDIG

- L.R.Bouwman, De agrarische hervormingen op Ameland
in: Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geschiedenis, jaargang 46 (1955)
C.de Jong, De boerenstand op het eiland Ameland
Directie van de Landbouw (z.j.)
De Landbouw op Ameland, Feiten en mogelijkheden 1953-'54 (door P. Westra). Rijkslandbouw-Voorlichtingsdienst Leeuwarden (1954)
Rapport van de Centrale Cultuurtechnische Commissie betreffende de ruilverkavelingsaanvraag "De Grieën" op Ameland (1955, niet gepubliceerd)
Stukken betreffende het "Streekverbeteringsplan Ameland". Streekverbeteringscommissie (betr. jaren 1956 en 1957, niet gepubliceerd)

SOCIAAL-ECONOMISCH EN SOCIAAL-GEOGRAFISCH

- D.A.Brouwer, Ameland, een sociaal-geografische studie. Diss. Utrecht (1936)
Sociaal-Economisch overzicht van de gemeente Ameland. Econ. Technologisch Instituut voor Friesland (1949)
W.J.de Vries, Het vreemdelingenverkeer op Ameland
in: Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijksk. Gen., 2e reeks deel LXXII (1955)